

‘नीतिनाशने मार्गे’

भाषील

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કાર્પોગ્રાફિક વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૫૦૧૩ ચર્ચાક

પુસ્તકનું નામ જીવિજ્ઞાનને માટે

વિષય ૭ : ૨૪૩ : ૪

‘નીતિનાશને માર્ગે’

લેખક:

મોહનદાસ કરમચંદ ખાંધી

નવચંદ્રન પ્રકાશન મંદિર
જામદાવાદ

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી ગ્રંથાલય-સંગ્રહ
૧૪૦૧૩

ત્રીજી આવૃત્તિ

મુદ્રક અને પ્રકાશક : મોહનલાલ મગનલાલ ભટ્ટ, નવજીવન મુદ્રણાલય,
અમદાવાદ.

ચાર આના

સંવત ૧૯૮૧

પ્રકાશકનું મિલેદન

આ પુસ્તકની ત્રીજી આવૃત્તિ પ્રગટ કરતાં અમને આનંદ થાય છે. પહેલી બે આવૃત્તિઓ ધાર્યા કરતાં ઘણી વહેલી ખપી ગઈ, અને ત્રીજી આવૃત્તિ ખીલતી ઘણાં જરૂરી અને ઉપયોગી પ્રકાશનોને અંગે વહેલી ન છાપી શકાઈ. આ આવૃત્તિમાં બ્રહ્મચર્ય અને સંયમ વિષેના માંધીજના ખીલ નવ લેખો અને એક પરિશિષ્ટ ઉમેરવાથી લગભગ ૭૦ પાનાં જેટલું લખાણ વધ્યું છે, અને તે કારણે એની કિંમતમાં પણ થોડો વધારો કરવો પડ્યો છે.

અનુક્રમણિકા

૧. 'નીતિનારાને માગે'	૧
૨. એકાંતની વાત	૪૪
૩. બ્રહ્મચર્ય	૫૨
૪. જનનમર્યાદા	૫૮
૫. સંયમ કે સ્વચ્છંદ?	૬૨
૬. બધા બ્રહ્મચારી	૭૧
૭. સત્ય વિઃ બ્રહ્મચર્ય	૭૨
૮. બ્રહ્મચર્ય વિષે	૭૭
૯. નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્ય	૮૧
૧૦. ગુણ પ્રકરણ	૮૭
૧૧. સુધારો કે કુધારો?	૯૯
૧૨. વીર્યરક્ષા	૧૦૬
૧૩. મંછા ભૂત	૧૧૨
૧૪. માબાપની જવાબદારી	૧૧૬
૧૫. સંયમની સમસ્યા	૧૨૩
૧૬. સંયમને શાની જરૂર હોય?	૧૨૮
૧૭. વિકારવીંછી	૧૩૦
૧૮. કામરોગનું નિવારણ	૧૩૨
૧૯. કામ કેમ જિતાય?	૧૩૬
પ્રશિષ્ટ	
સર્વ રોગનું મૂળ	૧૪૭

‘નીતિનાશને માર્ગે’

૧

વિષય

પ્રજ્ઞેત્પત્તિ અટકાવવાનાં કૃત્રિમ સાધનો દ્વારા સંતતિ-નિયમન કરવાના પ્રશ્નની તરફેણમાં ચર્ચા કરનારાં લિદી વર્તમાનપત્રોમાંના ઉતારા મને મિત્રા તરફથી મળ્યાં કરે છે. યુવકોના પોતાના ખાનગી જીવન વિષેના પત્રો પણ મારા ઉપર વધુ ને વધુ આગ્રહે જાય છે. આ લેખકો જે પ્રશ્નો કરે છે તેમાંના તો કેવળ ગણ્યાગાંઠ્યા જ હું આ પાનાંમાં ચર્ચા શકું. અમેરિકન મિત્રો એ જ વિષેનું સાહિત્ય મારા ઉપર મોકલ્યે જાય છે, અને કેટલાક તો પ્રજ્ઞેત્પત્તિ અટકાવવાનાં કૃત્રિમ સાધનોના ઉપયોગનો મેં વિરોધ કર્યો છે તે કારણે મારા ઉપર ચિડાયા પણ છે. તેમને ખેદ થાય છે કે અનેક બાબતોમાં હું એક આગળપડતો સુધારક હોવા છતાં સંતતિનિયમનને લગતા મારા વિચારો ત્રેતાયુગને શોભે એવા છે. વળી હું જોકે હું કે આવાં સાધનોના ઉપયોગની

હિમાયત કરનારાઓમાં દેશવિદેશનાં ઘણાં પીઠ સ્ત્રીપુરુષો પણ છે.

એટલે મને લાગ્યું કે ગર્ભાધાનનિરોધનાં કૃત્રિમ સાધનોની તરફેણમાં કંઈક ખાસ ભારે દલીલો હોય તો આ વિષય ઉપર મેં અત્યારસુધી જે કંઈ લખ્યું છે તે ઉપરાંત વધારે લખવું જોઈએ. આનો હું વિચાર કરતો હતો અને એ પ્રશ્નને લગતું સાહિત્ય વાંચવા ધારતો હતો તેવામાં ‘ટોવર્ડ્ઝ મોરલ એંકાઉન્ટસી’ નામનું પુસ્તક મારા હાથમાં આવ્યું. એ પુસ્તક આ જ વિષય સંબંધી છે, અને મારા અભિપ્રાય પ્રમાણે આમાં એ વિષયની સંપૂર્ણ શાસ્ત્રીય રીતે ચર્ચા થયેલી છે. મૂળ પુસ્તક મોંસ્યોર પોલ બ્યૂરોએ ફ્રેન્ચમાં લખેલું છે અને તેનું નામ ‘નીતિબ્રહ્મના’ એવું છે. અંગ્રેજી ભાષાતર કોન્સ્ટેબલ કંપનીએ કરાવેલું છે, અને તેનો ઉપોદ્ધાત દા. મેરી સ્કોર્ફિય, સી. બી. ઈ.; એમ. ડી.; એમ. એસ. એ લખેલો છે. પુસ્તકમાં ૧૫ પ્રકરણ અને ૫૩૮ પાનાં છે. પુસ્તક વાંચ્યા પછી મને લાગ્યું કે એ લેખકના વિચારનો સારાંશ હું રજૂ કરું તે પહેલાં ન્યાયને ખાતર મારે આ વિષયના પદ્ધતિના પ્રમાણગ્રંથો વાંચી જવા જોઈએ. એટલે મેં ‘હિંદ સેવક સમાજ’ પાસેથી તેમની પાસે આને લગતું જે સાહિત્ય હતું તે મેળવ્યું. કાકા કાલેલકર જેઓ આ વિષયનો અભ્યાસ કરી રહ્યા છે તેમણે પણ આ વિષયને લગતું હવેલોક એલીસનું એક પુસ્તક મને આપ્યું, અને એક મિત્ર ‘પ્રેક્ટિશનર’ માસિકનો ‘સંતતિનિયમનનો ખાસ અંક’ મને મોકલી આપ્યો, જેમાં જાણીતા દાકતરોના આ વિષય સંબંધે વૈદકીય અભિપ્રાયો આપવામાં આવ્યા છે.

આ બધું સાહિત્ય એકઠું કરવામાં મારે હેતુ એ હતો કે મારા જેવો વૈદક જ્ઞાન વિનાનો માણસ મોંઝૂરોનાં અનુમાન જેટલે અંશે તપાસી શકે તેટલે અંશે મારે તે તપાસવાં. ધણીવાર કેઈ પ્રશ્નની શાસ્ત્રીઓ ચર્ચા કરી રહ્યા હોય ત્યારે પણ તેને એ પક્ષ હોય છે, અને બીજા પક્ષની તરફેણમાં ઘણું કાઢી શકાય એમ હોય છે. એટલે ગર્ભાધાન-નિરોધક સાધનોના દિમાયનીઓની દૃષ્ટિ બીજી લઈને જ મારે ઉપલા પુસ્તકનો વાચકને પરિચય કરાવવો એમ મને લાગતું હતું. હવે આ બધું વાંચીને હું નિશ્ચિત મત બાંધી શક્યો છું કે હિંદુસ્તાનને માટે તો આવાં સાધનોની કશી જ જરૂર પુરવાર થઈ શકતી નથી. હિંદુસ્તાનમાં તેનો ઉપયોગ કરવાની દિમાયત કરનારાઓ કાં તો હિંદુસ્તાનની સ્થિતિ જાણતા નથી, અથવા તો જાણવા છતાં તે વિષે આંખ મીંચે છે. પણ જો પ્રજોત્પત્તિ અટકાવવાનાં કૃત્રિમ સાધનો પશ્ચિમમાં પણ હાનિકર્તા નીવડ્યાં છે એમ સિદ્ધ કરી શકાય તો પછી હિંદુસ્તાનની ખાસ સ્થિતિ તપાસવાની જરૂર જ રહેતી નથી.

એટલે મોંઝૂરો શું કહે છે તે આપણે જોઈએ. એમનો અભ્યાસ કેવળ ક્રાન્સની પરિસ્થિતિનો જ છે. પણ ક્રાન્સ એટલે ઘણું થયું. ક્રાન્સ તો જગતનો સૌથી આગળ વધેલો દેશ ગણાય. અને ઉપરનાં સાધનો જો ક્રાન્સમાં નિષ્ફળ નીવડ્યાં હોય તો બીજે ક્યાંયે તે સફળ થવાનો સંભવ નથી.

નિષ્ફળ નીવડવાના અર્થ વિષે પણ મતભેદ હોવાનો સંભવ છે. હું જે અર્થમાં એ શબ્દ અહીં વાપરું છું તે જણાવી દઉં. તે એ કે જો એ સાધનોને પરિણામે નીતિનાં બંધનો શિથિલ થયાં છે, બ્યલિયાર વધ્યો છે, અને કેવળ

આરોગ્યની ખાતર અને આર્થિક દૃષ્ટિએ કુટુંબની મર્યાદા સંકુચિત રાખવા ખાતર જ સ્ત્રીપુરુષોએ એનો ઉપયોગ કરવાને બદલે મુખ્યત્વે વિષયતૃપ્તિને ખાતર એનો ઉપયોગ કર્યો છે એમ બતાવી શકાય, તો એ સાધનો નિષ્ફળ નીવડ્યાં છે એમ સાબિત થયું સમજવું. આ મધ્યસ્થ પક્ષ છે. નીતિની દૃષ્ટિએ આનો અંતિમ પક્ષ આ સાધનોનો દરેક કાળે અને દરેક સંજોગમાં નિષેધ કરે છે. કારણ તેની દલીલ એવી છે કે સ્ત્રી અથવા પુરુષે પ્રજોત્પત્તિના પ્રયોજન સિવાય વિષયેન્દ્રિયને સંતોષવાની જરૂર નથી, જેમ શરીરને નિભાવવા સિવાય બીજા કેઈ પણ કારણે ખાવાની જરૂર નથી. એક ત્રીજો પક્ષ પણ છે તે એમ માનનારો છે કે જગતમાં નીતિ જેવી વસ્તુ જ નથી; અથવા જો હોય તોપણ તે વિષયના સંયમમાં નહિ પણ વિષયતૃપ્તિમાં જ સમાયેલી છે, માત્ર એટલું જ કે એ તૃપ્તિ એટલી હદ સુધી ન જાય કે તેથી કરીને તે અશક્ય થઈ પડે. આવા માટે મોં. ખૂરોએ પોતાનું પુસ્તક નથી લખ્યું એમ માનું છું, કારણ મોં. ખૂરો પોતાના પુસ્તકને અંતે ટોમ મેનનું આ નયવ ટાકે છે: ‘બાવી, સંયમી અને સત્પ્રતિષ્ઠ પ્રજાઓને જ હાથ છે.’

અવિવાહિતોમાં ભ્રષ્ટાચાર

પોતાના પુસ્તકના પહેલા ભાગમાં મોં. ખ્યૂરોએ જે હકીકતો ભેગી કરી છે એ વાંચતાં ત્રાસ છૂટે છે. એ ઉપરથી જણાય છે કે ક્રાન્સમાં મનુષ્યની નીચમાં નીચ વૃત્તિઓને સંતોષવા માટે કેવાં મોટાંમોટાં કમઠાણો ઊભાં કરવામાં આવ્યાં છે. પ્રજોત્પત્તિ અટકાવવાનાં સાધનોની હિમાયત કરનારાઓનો એક દાવો એ છે કે એવાં સાધનો વપરાતાં થાય તો કૃત્રિમ ગર્ભપાત થતા અટકશે. એ દાવો પણ ટકી શકતો નથી. મોં. ખ્યૂરો કહે છે : 'ક્રાન્સમાં આવાં સાધનોનો વાપર છેલ્લાં ૨૫ વરસમાં વધી પડ્યો તે દરમિયાન હરામ ગર્ભપાતની સંખ્યા બિલકુલ ઓછી થઈ નથી.' મોં. ખ્યૂરો ધારે છે કે આવા ગર્ભપાત વધ્યા છે, અને તેની સંખ્યાનો આંકડો તે વર્ષેદહાડે પોણાત્રણથી સવાત્રણ લાખ જણાવે છે. એટલું જ નહિ પણ અગાઉ આવા ગર્ભપાતોથી લોકોને જે આઘાત પહોંચતો તે હવે નથી.

મોં. ખ્યૂરો કહે છે કે ગર્ભપાતના પાપમાંથી બાળહત્યા, કુલબ્ધિચાર અને સૃષ્ટિકર્મને ઊંધાં વાળનારાં પાપો ઉત્પન્ન

થાય છે. અવિવાહિત માતાઓને આપવામાં આવતી બધી સગવડો છતાં અને ગર્ભધાન અટકાવવાનાં કૃત્રિમ સાધનો અને ગર્ભપાત વધી ગયાં છે છતાં બાળકત્યા ઓછી નથી થઈ, પણ વધી ગઈ છે. કહેવાતા ‘આબરૂદાર’ લોકોમાં આ પાપ પહેલાંના જેટલી ઘૂણા નથી ઉપજાવતું, અને ન્યુરીઓ આવા ગુનાઓના આરોપી વિશે ‘બિનગુનેગાર’નો જ ફેંસલો આપે છે.

માં. ખૂરોએ બીજાં સાહિત્ય કેટલું વધી પડ્યું છે તે બતાવવા માટે ખામું એક પ્રકરણ લખ્યું છે. ‘બીજાં સાહિત્ય’ની વ્યાખ્યા એમણે આ પ્રમાણે કરી છે : ‘સાહિત્ય, નાટક અને ચિત્રો—જે મનુષ્યોના માનસિક આનંદ અને આરામને માટે સામગ્રી પૂરી પાડે છે તે સામગ્રી—નો વિષયોત્તેજક અથવા બીજાં હેતુથી દુરુપયોગ.’ અને આ સાહિત્યનો ઉપાડ કેટલો બધો છે તે મોં. ખૂરો આ પ્રમાણે વર્ણવે છે : ‘દરેક વસ્તુની જ્યાંત્યાં માગ છે. એ સાહિત્યના આગેવાનો જે શુદ્ધિ અને અદ્ભુત વ્યાપારકુશળતાથી એનો પ્રચાર કરી રહ્યા છે, એમાં જે બારે મૂડી રોકવામાં આવી છે, તેથી એનો કેટલો પ્રચાર થઈ રહ્યો છે તે સમજાશે. ‘આની અસર એટલી જળરદસ્ત અને અપૂર્વ થાય છે કે મનુષ્યનું આખું માનસ જ વિકૃત થઈ જાય છે, અને તેની કલ્પનામાં એક નવી વિષયસૃષ્ટિ બની થાય છે.’ આ પછી મોં. ખૂરો મોં. રૂઠ્ઠેનામાંથી નીચેનો કરુણાન્નક ઉતારો ટાંકે છે :

“આ બીજાં સાહિત્ય અસંખ્ય માણસો ઉપર પ્રબળ સત્તા ચલાવે છે, અને એ સાહિત્યનો ધીકતો ફેલાવો બતાવે

છે કે અસંખ્ય માણસો પોતાનાં મનમાં વિષયસૃષ્ટિ રચીને પાગલખાનાં બહાર છતાં પાગલો જેવા ભટકતા રહે છે. આજના જમાનામાં વર્તમાનપત્રો અને પુસ્તકોના દુરુપયોગથી મનુષ્યોનાં મન એવાં તો સડી ગયાં છે કે દરેક જણ વર્તમાનનું કર્તવ્ય ભૂલી પોતપોતાની સ્વપ્નસૃષ્ટિઓમાં ગરક થઈને ફર્યા કરે છે.”

અને આ ભયંકર પરિણામ શામાંથી ઊપજે છે? કેવળ એક જ મૂળ ભ્રમનું એ પરિણામ છે — એ ભ્રમ એ કે ભોગની ખાતર જ વિષય કર્યા વિના મનુષ્યને ન ચાલે, બદ્ધક એના વિના પુરુષ અથવા સ્ત્રીનો સંપૂર્ણ વિકાસ અસંભવ છે, અને આવું ભૂત એકવાર માણસના મનમાં ગરી ગયું અને એકવાર જેને પોતે પાપ સમજતો તેને પુણ્ય સમજતો થયો કે તુરત જ વિષયવિકારને ઉત્તેજવાને માટે અને પોતાની વિષયશક્તિ વધારવાને માટે તે સૂઝે તેટલી તરફીય કર્યે બન્ય છે.

માં. ખૂરો આગળ જતાં દાખલાદલીલ ટાંકીને બતાવે છે કે આજે વર્તમાનપત્રો, માસિકો, ચોપાનિયાં, નવલકથા, ચિત્રો અને નાટકસિનેમા નીચ વૃત્તિઓને અધિક અધિક પોષી રહ્યાં છે.

વિવાહિતોમાં બ્રાહ્મચાર

પણ અત્યારસુધી તો અવિવાહિત સ્ત્રીપુરુષોના બ્રાહ્મચારની વાત થઈ. મોં. ખૂરો હવે વિવાહિત લોકોમાં કેટલો બ્રાહ્મચાર પેડો છે તે બતાવે છે. તે કહે છે: ‘અમીર વર્ગ, મધ્યમ વર્ગ અને ખેડૂતોમાં મિથ્યાભિમાન અને લોભથી જ ઘણાંખરાં લગ્નો થાય છે.’ ‘વળી કેઈ કાયદાવાળી નોકરી મેળવવા, બે મિલકતો બેળા દેવા, અગાઉનો આટો સંબંધ સીધો કરવા માટે, અથવા વિવાદ પહેલાં રહેલા ગર્ભના બાળકને કાયદેસર ગણાવવા માટે, અથવા તો ઘડપણમાં કે રોગી દશામાં કેઈ ચાકરી કરનાર મળે એ માટે, અથવા કોકવાર લશ્કરમાં ભરતી થતી વેળા અમુક ટુકડીમાં જોડાવાનું મળે તે માટે વિવાદમાં જોડાય છે; કોકવાર વ્યભિચારી જીવનથી થાકી-પાકીને કંઈક અંકુશવાળું વિષયી જીવન ગાળવાના હેતુથી પણ જોડાય છે.’

મોં. ખૂરો દાખલાદલીલ ટાંકીને સિદ્ધ કરે છે કે આ બધાં લમો વ્યભિચાર ઓછો કરવાને બદલે વધારે છે. અને આ અધોગતિ વિષયકર્મ બંધ કરવાને બદલે વિષયકર્મ

કરતાં છતાં તેનું પરિણામ અટકાવવાને માટે શોધવામાં આવેલાં કહેવાતાં વૈજ્ઞાનિક અથવા કૃત્રિમ સાધનોને લીધે બહુ વધી પડી છે. ગયાં વીશ વર્ષોમાં વ્યભિચારમાં થયેલી અતિશય વૃદ્ધિ અને તદ્વાક તેમજ છૂટાછેડાની બમણી થયેલી સંખ્યા વિષેના દુઃખદ ભાગ હું છાંડી દઉં છું. અને પુરુષ અને સ્ત્રીને સમાન અધિકાર હોવાના સિદ્ધાંત મુજબ સ્ત્રીઓમાં પણ નિરંકુશ વિષયોપભોગ દાખલ થયો છે તેનો માત્ર ઉલ્લેખ જ કરીને હું સંતોષ માનીશ. ગર્ભધાન અટકાવવાનાં અને ગર્ભપાત કરવાનાં કૃત્રિમ સાધનો એટલાં તો સંપૂર્ણ થઈ ચૂક્યાં છે કે સ્ત્રીપુરુષ બંને નીતિનાં બંધનથી સાવ મુક્ત થઈને ફરે છે. આ દશામાં લમની પણ હાંસી થાય તેમાં નવાઈ શી? એક લોકપ્રિય લેખકના પુસ્તકમાંથી મોં. ખૂરોએ લીધેલો આ ઉતારો જુઓ: ‘મારા વિચાર પ્રમાણે લમ એ એક અતિશય જંગલી પ્રથા છે. માનવજાત ન્યાય અને બુદ્ધિયુક્ત જીવન ઉપર કંઈક પ્રગતિ કરે તો લમ તરત જ નાબૂદ થાય એ વિષે મને કશી શંકા નથી. . . . પણ પુરુષો એટલા જડ થઈ ગયા છે અને સ્ત્રીઓ એટલી બીકણુ છે કે તેમને હાલ જે કાયદાને તેઓ વશ છે તેના કરતાં વધારે ઉન્નત કાયદાની માગણી કરવાનું સૂઝતું નથી.’

આ સાધનો અને પ્રયોગોનાં અને જે સિદ્ધાંતો અનુસાર એ સાધનો અને પ્રયોગોનો ખચાવ કરવામાં આવે છે તેનાં પરિણામોનું અંતઃકર્તાએ સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણ કર્યું છે. તે કહે છે: ‘આ બ્રહ્મચારની પ્રવૃત્તિથી આપણે કેઈ નવા ભાવી તરફ ધસડાઈ રહ્યા છીએ. અને એ ભાવી તે કયું? એ ભાવીમાં

પ્રકાશ અને પ્રગતિ, સૌંદર્ય અને અધ્યાત્મશક્તિની વૃદ્ધિ છે કે અવગતિ અને અંધકાર, બીજણતા અને નિત્ય અતૃપ્ત પાશવતા છે? અગાઉના કોઈ કડવા કાયદા હોય તેની સામે બળવો કરવામાં આવે તો તેનાં પથ્ય પરિણામો માટે ભાવી પ્રજા હમેશાં બળવો કરનાર વડવાઓનો આભાર માને છે. આ બ્રહ્માચાર એવા પ્રકારનો બળવો છે કે એથી તો માણસમાં જીંડે જીંડે બરાઈ રહેલા પાશવ વિકારોની પુનઃજનમૂતિ થાય છે, અને તે પશુતાની સામે ધડવામાં આવેલા આવશ્યક અંકુશોને તોડવા માગે છે. આ બળવો એ સમાજની સુરક્ષિતતા અને જીવનનો નાશ કરનારો દુષ્ટ બળવો તો ન હોય?’ અને મોં. ખૂરો જખરદસ્ત પ્રમાણુ આપીને બતાવે છે કે આ બળવો તો બીજા અનિષ્ટ પ્રકારનો છે, અને તે જીવનનું સત્યાનાશ વાળવા બેઠો છે.

વવાહિત સ્ત્રીપુરુષો આત્મસંયમથી બની શકે તેટલે અંશે સંતતિને મર્યાદિત રાખવાનો પ્રયત્ન કરે એ એક વાત છે, અને તેઓ વિષયભોગ કરતાં છતાં વિષયભોગનાં પરિણામ અટકાવનારાં સાધનો દ્વારા સંતતિનિયમન કરે એ બીજી વાત છે. પહેલી બાબતમાં તો બન્ને પક્ષને દરેક રીતે લાભ જ છે, જ્યારે બીજીમાં હાનિ સિવાય કશું પરિણામ આવતું નથી. મોં. ખૂરોએ આંકડા તેમજ નકશા આપી સિદ્ધ કર્યું છે કે વિષયભોગ ભોગવતા છતાં વિષયભોગનાં સ્વાભાવિક પરિણામો અટકાવનારાં સાધનોના વાપરથી કેવળ પારિસમાં જ નહિ પણ આખા ક્રાન્સમાં મૃત્યુના કરતાં જન્મનું પ્રમાણ અતિશય ઘટી ગયું છે. ક્રાન્સના ૮૭ પ્રાંતોમાંથી ૬૮ પ્રાંતોમાં જન્મનું પ્રમાણ મૃત્યુના પ્રમાણ કરતાં ઓછું છે.

લોટ નામના પ્રાંતમાં સો જન્મે ૧૬૨ મરણ નોંધાયાં હતાં. ખીજા ટાર્ન-એટ-ગારો નામના પ્રાંતમાં સો જન્મે ૧૫૬ મૃત્યુ નોંધાયાં હતાં. ૧૯ પ્રાંતો એવા છે કે જ્યાં મૃત્યુના પ્રમાણ કરતાં જન્મનું પ્રમાણ વધારે છે. છતાં બન્ને વચ્ચે તફાવત તો ઘણાખરા પ્રાંતોમાં નજીવો જ છે. માત્ર દસ પ્રાંતોમાં કંઈક કહેવાભેગ તફાવત કહી શકાય. મોં. ખૂરો બતાવે છે કે વસ્તીનો દિનપ્રતિદિન થતો આ નાશ—જેને એ આપઘાત કહે છે—હજી ચાલુ જ છે. મોં. ખૂરો આ પછી દરેક પ્રાંતની સ્થિતિ વીગતવાર તપાસે છે, અને સને ૧૯૧૪માં નોર્મંડી વિષે લખેલો મોં. જીડનો નીચેનો ફકરો ટાંકે છે:

“નોર્મંડી પ્રાંતમાં છેલ્લાં પચાસ વરસોમાં ત્રણ લાખની વસ્તી ઓછી થઈ છે. દર વીસવીસ વર્ષે એક જિલ્લા જેટલી વસ્તી ઓછી થાય છે, અને આ પ્રાંતમાં પાંચ જિલ્લા છે એટલે સો વરસમાં એ પ્રાંતનાં લીલાંછમ ખીડોમાં એક પણ ફ્રેન્ચમેન જોવા નહિ મળે. હું ‘ફ્રેન્ચમેન’ લખું છું કારણ તેમની જગાએ ખીજા તો કોઈ આવેલા હશે જ. ન આવે તો જીલમ જ કહેવાય ને? લોખંડની ખાણોમાં આજે જર્મન મજૂરો કામ કરે છે. અને આ કિનારા ઉપર પહેલીવાર ચીના મજૂરોની પહેલી ટુકડી ગઈ કાલે જ ઊતરી.”

મોં. ખૂરો આ ફકરા ઉપર ટીકા કરતાં કહે છે :
‘હજી ખીજા કેટલાયે પ્રાંતોની આ દશા છે.’

વસ્તીમાં થતા જતા આ ઘટાડાને લીધે પ્રજાની લડાયક શક્તિ પણ ઘટી જાય એ વિષે કશી શંકા છે? મોં. ખૂરો તો માને છે કે ફ્રાન્સમાંથી પરદેશ જતા લોકોની સંખ્યા

પણ ઓછી થઈ છે તેનું પણ એ જ કારણ છે. ક્રાન્સની રાષ્ટ્રીય વૃદ્ધિ, વ્યાપારવૃદ્ધિ અને ભાષા તથા સંસ્કૃતિની વૃદ્ધિ પણ આ જ કારણે અટકી છે એમ તે દાખલાદલીલથી બતાવે છે, અને પૂછે છે:

“શું ત્યારે પ્રાચીન સંયમની ભાવનાનો ત્યાગ કરનારી ફ્રેન્ચ પ્રજાએ વધારે સુખ, સમૃદ્ધિ, આરોગ્ય અને સંસ્કૃતિ સાધ્યાં છે કે?” અને ઉત્તર તે આ પ્રમાણે આપે છે:

“આરોગ્યની વૃદ્ધિ વિષે તો બે બોલ જ પૂરતા થશે. બધી વાતોનો આપણે ઠંડે ચિત્તે જવાબ આપીએ; પણ વિષયભોગ ઉપરનો અંકુશ ગયો કે માણસનું શરીર વધવા માંડશે, અને આરોગ્ય સુધરવા માંડશે એમ જે કહેવામાં આવે છે તેને તો જવાબ આપવા જેટલું વજન આપવું મુશ્કેલ છે. દરેક બાબુથી જુવાન સ્ત્રીપુરુષોનું બળ ધટી ગયાની જૂઓ સાંભળવામાં આવે છે. લડાઈ શરૂ થઈ તે પહેલાં લશ્કરી અમલદારોને વખતોવખત લડાઈમાં દાખલ થનારાઓની શારીરિક લાયકાતનું ધોરણ ઉતારતા જવું પડ્યું હતું, અને આખી પ્રજાની સહનશક્તિ અતિશય ઓછી થઈ ગઈ છે એમ સૌ સ્વીકારે છે. કેવળ નીતિ શિથિલ થવાને લીધે જ આ પરિણામો આવ્યાં છે એમ કહેવું અલબત્ત વાજબી નથી, પણ નશાબાજી, રહેવાનાં અસ્વચ્છ ધરો વગેરે કારણો સાથે અનીતિનું કારણ પણ સમાન હિસ્સો લે છે. અને જે આપણે બારીકાથી જોશું તો જણાશે કે આ બીજી બલાઓ એ બ્રહ્માચારની માજણી બહેનો જ છે. ગુણ અંગનાં દરદો અતિશય વધવાને લીધે સાર્વજનિક આરોગ્યને અતિશય હાનિ થઈ છે.”

હાલના કેટલાક સમાજશાસ્ત્રીઓ એવો દાવો કરે છે કે જે સમાજ જન્મના પ્રમાણનું નિયમન કરે છે તે સમાજની સમૃદ્ધિ તે પ્રમાણમાં વધે છે. મોં. ખૂરો આ વસ્તુ સ્વીકારવાની સાફ ના પાડે છે. અને પોતાના પક્ષની પુષ્ટિમાં જર્મનીનું વધતું જતું જન્મપ્રમાણ અને તેની સાથે સાથે વધતી જતી સમૃદ્ધિ તેમજ ક્રાન્સનું ઘટતું જતું જન્મપ્રમાણ અને તેની સાથે સાથે ઘટતી જતી સમૃદ્ધિ એ બેની તે તુલના કરી બતાવે છે. વળી તે એમ પણ કહે છે કે જર્મન વ્યાપારમાં થયેલી અસાધારણ વૃદ્ધિ બીજા દેશોના કરતાં જર્મન મજૂરોના વધારે ભોગે થઈ છે એમ પણ નથી. મોં. રોસિન્ઓલનું પ્રમાણ ટાંકીને તે કહે છે : ‘જર્મનીમાં જ્યારે માત્ર ૪ કરોડ ૧૦ લાખની વસ્તી હતી ત્યારે બૂખમરો હતો, પણ તે વસ્તી વધીને ૬ કરોડ ૮૦ લાખ થઈ ત્યારથી પ્રજા વધારે ને વધારે આબાદ થતી ગઈ છે.’ આ પ્રમાણ ટાંકીને મોં. ખૂરો ઉમેરે છે : ‘આ ભોડો કેઈ પણ રીતે જોગીવેરાગી થઈ બેઠા નથી, છતાં દર વર્ષે તેઓ સેવિંગ્સ બેંકમાં પુષ્કળ રકમો જમા કર્યે જાય છે. સને ૧૮૯૫માં આ રકમ ૮ અબજ ફ્રેંક હતી, ૧૯૧૧માં તે વધીને ૨૨ અબજ થઈ.’

ધંધાજ્ઞાનમાં જર્મનીએ કરેલી પ્રગતિનું વર્ણન કરી મોં. ખૂરો જર્મનોની સામાન્ય સંસ્કૃતિ વિષે નીચે પ્રમાણે લખે છે તે જાણવાજેવું છે :

“ સમાજશાસ્ત્રના ઊંડાણમાં ઊતર્યા વિના એટલું તો શક્ય વિના કહી શકાય કે આટલી પ્રગતિ સુધરેલા મજૂરો,

વધારે કેળવાયેલા ફારમોનો અને સંપૂર્ણ તાલીમવાળા ઇજનેરો ન મળ્યા હોત તો ન જ થઈ શકત. . . . ઉદ્યોગશાળાઓ ત્રણ પ્રકારની છે: વ્યવસાયશિક્ષણની ૫૦૦ શાળાઓ જેમાં ૭૦,૦૦૦ વિદ્યાર્થીઓ છે; આના કરતાં પણ વધારે વણાટ વગેરે ધંધાની શાળાઓ છે, જેમાંની ધણીમાં ૧,૦૦૦થી ઉપરાંત વિદ્યાર્થીઓ છે; અને આ ઉપરાંત ઉચ્ચ પ્રતિનું શિક્ષણ આપનારાં વિદ્યાલયો છે, જેમાં ૧૫,૦૦૦ વિદ્યાર્થીઓ છે, અને તેઓ વિદ્યાર્થીઓની જેમ દાકતર—પંડિત—ની સ્પૃહણીય ઉપાધિ આપે છે. . . . ૩૬૫ વ્યાપારી શાળામાં ૩૧,૦૦૦થી વધારે વિદ્યાર્થીઓ જાય છે, અને બીજી અસંખ્ય શાળાઓમાં ખેતીશિક્ષણના વર્ગ રાખ્યા છે તેમાં ૬૦,૦૦૦થી વધારે વિદ્યાર્થીઓ શીખે છે. આમ ધન ઉત્પન્ન કરનારા, અનેક ધંધાઓ શીખનારા ચાર લાખ વિદ્યાર્થીઓની સરખામણીમાં આપણે ત્યાંની ધંધાશાળાના ૩૫,૦૦૦ વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા શી વિસાતમાં છે? અને આપણા ખેડૂતવર્ગની વસ્તીમાંથી ૧૦ લાખ જણા લણવા જઈ શકે એવા છે છતાં આપણે ત્યા ખેતીની ખાસ શાળાઓમાં જનારા ૩,૨૨૫ વિદ્યાર્થીઓ જ કેમ હશે?”

જર્મનીમાં થયેલી આ અસાધારણ પ્રગતિ કેવળ જન્મનું પ્રમાણ મોટું હોવાને લીધે જ નથી થઈ, એમ તો મોં. ખૂરો કબૂલ કરે છે જ. પણ તે યોગ્ય જ કહે છે કે બીજી બધી વસ્તુઓ અનુકૂળ હોય તો જન્મનું વધુ પ્રમાણ એ રાષ્ટ્રીય પ્રગતિની એક આવશ્યક શરત થઈ પડે છે. હા, તેઓ એટલું સિદ્ધ કરવા માગે છે ખરા કે વધતું જતું જન્મનું પ્રમાણ સમૃદ્ધિ અને નૈતિક પ્રગતિની વૃદ્ધિને પ્રતિકૂળ નથી. હિંદુસ્તાનમાં

આપણી સ્થિતિ જન્મપ્રમાણની બાબતમાં ક્રાન્સના જેવી નથી, છતાં એટલું તો કહેવું જોઈએ કે જર્મનીની જેમ આપણે ત્યાં જન્મનું પ્રમાણ વધારે છે તે કંઈ રાષ્ટ્રીય પ્રગતિના હકમાં નથી. પણ મોં. બ્યૂરોએ આપેલાં દાખલાદલીસો અને અનુમાનોની દૃષ્ટિએ હિંદી સ્થિતિનો આપણે આગળ એક પ્રકરણમાં વિચાર કરવો છે તેથી તેની ચર્ચા અહીં નહિ કરીએ. હજી આગળ જઈને જર્મની અને ક્રાન્સની સ્થિતિ મોં. બ્યૂરો સરખાવે છે: “યુરોપના દેશોમાં રાષ્ટ્રીય સમૃદ્ધિમાં ક્રાન્સનો નંબર ચોથો છે અને તેણે ત્રીજાથી બહુ ઊતરતો છે, એ આપણને ખબર નથી શું? ક્રાન્સને પોતાની મૂલીમાંથી ૨૫ અબજ ફ્રેંકની આવક છે, જ્યારે જર્મનીને ૫૦ અબજની છે. ક્રાન્સની જમીનનો કસ ૧૮૭૯થી ૧૯૧૪ સુધીમાં ૪૦ અબજ ફ્રેંક જેટલો ઊતર્યો છે, એટલે દર અબજને બદલે પર અબજ ફ્રેંક જેટલી તેની કિંમત છે. પ્રાંતના પ્રાંતો ખેતી કરનાર માણસો વિના વેરાન પડ્યા છે, અને કેટલાયે જિલ્લા એવા છે કે જ્યાં બુદ્ધા માણસો સિવાય કોઈ જોવા જ મળતું નથી. . . . બ્રહ્મચાર અને પ્રયત્નપૂર્વક કેળવવામાં આવતું વંધ્યત્વ પ્રજાની સામાન્ય શક્તિને* ઘટાડે નહિ તો બીજું થાય જ શું? પરિણામે સમાજમાં જ્યાં જુઓ ત્યાં ધરડિયાં જ નજરે પડે છે. ક્રાન્સમાં એક હજારની વસ્તીમાં ૧૭૦ બાળકો અને યુવાનો છે, જ્યારે જર્મનીમાં ૨૨૦ અને ઇંગ્લંડમાં ૨૧૦ છે. . . . એટલે વૃદ્ધોનું પ્રમાણ હોવું જોઈએ તે કરતાં ઘણું વધારે છે, અને અનીતિ તેમજ ઇચ્છાપૂર્વક ઉત્પન્ન કરેલા વંધ્યત્વને લીધે અકાળે ડાચાં ખેસી ગયેલાં અને પળિયાં આવેલાં એવાં યુવાનો અધઃપતિત પ્રજાની દૃષ્ટિમાં ભાગ લે છે.”

સંયમ અને બ્રહ્મચર્ય

બ્રહ્મચારના અનેક પ્રકારોથી વ્યક્તિ, કુટુંબ અને સમાજને પાગલાર હાનિ થાય છે એમ જણાવી અંધકર્તા માનસશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ એક અગત્યની વાત રજૂ કરે છે. મનુષ્ય ભલેને માને કે મારું અમુક કૃત્ય સ્વતંત્ર છે, એથી સમાજને કશી હાનિ નથી, પણ કુદરતનો નિયમ જ એવો છે કે અતિશય ગુપ્તમાં ગુપ્ત અને અંગતમાં અંગત કૃત્યનો પડો દૂરદૂર સુધી પહોંચે છે. પોતાના કૃત્યને પપ્પ માનનાર છતાં સમાજને તેની સાથે કશી લેવાદેવા નથી એવો આમ્રહ રાખનાર માણસ પાપમાં એવો તો રીઢો થતો જાય છે કે પોતાના કૃત્યને તે પાપ માનતો અટકે છે, અને પછી તેના પાપનો પ્રચાર કરે છે. પાપ ગુપ્ત રહેતું નથી, પણ વમળનાં મોઝાંની જેમ પાપનો પથરો આખા સમાજને વિષે પોતાનાં મોઝાં ફેલાવે છે. એટલે કહેવાતું ગુપ્ત પાપકૃત્ય પણ સમાજને પરાવાર હાનિ પહોંચાડનારું થઈ પડે છે.

ત્યારે આનો ઉપાય? કાયદો કરીને ન જ થઈ શકે એમ અંશકર્તા સ્પષ્ટ રીતે બતાવે છે. આત્મસંયમ જ એક ઉપાય છે એમ કહીને તે કુંવારાને માટે સંપૂર્ણ અહ્મચર્યને વિષે લોકમત ફેળવવાની પરમ આવશ્યકતા, અને પોતાની વિષયેચ્છા જેઓ દાખી ન શકતા હોય તેમને માટે વિવાહમાં જોડાવાની આવશ્યકતા, તથા વિવાહ કરી અતિશય સંયમથી વિવાહિત જીવન ગાળવાની આવશ્યકતા ઉપર વિસ્તીર્ણ વિવેચન કરે છે.

પણ કેટલાક કહે છે: ‘અહ્મચર્ય’ એ સ્ત્રીપુરુષના આરોગ્યને હાનિ પહોંચાડનારું છે, અને વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્યના ઉપર હુમલો છે.’ અંશકર્તા આ દલીલના ચૂરેચૂરા કરે છે. વિષયેચ્છા એ આહાર અને નિદ્રા જેવી વસ્તુ નથી કે જેના વિના માણસને ન ચાલી શકે. માણસ આહાર ન કરે તો માંદો પડે, જાગે નહિ તો તોયે માંદો પડે, શૌચ રોકી રાખે તો અનેક રોગોને નોતરે પણ વિષયેચ્છાને તે સુખે રોકી શકે છે, એ ઇચ્છા રોકવાની શક્તિ જ ઈશ્વરે તેને બહેલી છે. વિષયેચ્છા સ્વાભાવિક થઈ પડી કહેવાય છે તેનું કારણ તો આજકાલની અનેક ઉત્તેજક વસ્તુઓ છે, જેથી એ ઇચ્છા યુવાનો અને યુવતીઓમાં ઊંમરે પહોંચ્યા પહેલાં કૃત્રિમ રીતે જાગૃત થાય છે. પણ અંશકર્તાએ પોતાનો વિચાર પ્રગટ કરીને ન ખેસી રહેતાં અનેક મોટામોટા દાકતરોનાં જળરક્ત પ્રમાણે ટાંકીને સિદ્ધ કર્યું છે કે આત્મનિગ્રહથી સ્વાસ્થ્યને હાનિ નથી થતી, એટલું જ નહિ પણ તે સ્વાસ્થ્યનું એક જ અમોઘ સાધન છે.

હાંડનની રોયલ કોલેજના એક અધ્યાપક સર લાયોલન ખીલનો એવો અભિપ્રાય છે કે શ્રેષ્ઠ પુરુષોનાં જીવનમાંથી

એ જ વસ્તુ શીખવાની મળે છે કે વિષયેચ્છા જેવી દુર્દમ ઇચ્છા સંકલ્પબળે કરીને વશ કરી શકાય છે. જ્યારે સંકલ્પબળે કરીને તે શકવામાં આવે છે ત્યારે તેનાં પરિણામો શુભ જ આવે છે; પણ ‘અહમ્કાર્ય’ એટલે મનનું ‘અહમ્કાર્ય’, વિચારનું ‘અહમ્કાર્ય’ એ મોટી વાત છે.

રિખિંગ કહે છે: ‘૨૫, ૩૦ અને તેના કરતાં પણ વધારે વયના બાળાએ યુવકોને હું જાણું છું જેમણે વિવાહ થતાં સુધી ‘અહમ્કાર્ય’ પાળ્યું છે. એવા માણસો બાળા છે, પણ તે પોતાને વિષે દાંડી પીટતા નથી. અનેક વિદ્યાર્થીઓએ તો મારી આગળ દરિયાફ કરી છે કે વિષયેચ્છાને વશ કરવી સુસાધ્ય છે એ વિષે જેટલો બાર મૂકવો જોઈએ તેટલો મેં નથી મૂક્યો.’

‘લગ્ન પહેલાં ‘અહમ્કાર્ય’ શક્ય છે અને આવશ્યક છે,’ એમ દા. એક્ટન કહે છે. અને ઇંગ્લંડનો રાજવૈદ્ય પેગેટ કહે છે: ‘અહમ્કાર્યથી જેમ આત્માને હાનિ નથી થતી તેમ શરીરને પણ નથી થતી. સંયમના જેવો સદાચારનો એકે નિયમ નથી.’

બીજો એક દાક્તર કહે છે: ‘અહમ્કાર્યમાં ડ્યાંચે હાનિ રહેલી છે એ વિચાર જ કેટલો બ્રમભરેલો છે! એ બ્રમને તોડવાને માટે જેટલો પ્રયત્ન થાય તેટલો ઓછો, કારણ કેટલાંક માળાપો પણ એવું માનતાં લાગે છે. ‘અહમ્કાર્ય’ તો યુવાનોનાં શરીર, ચિત્ત અને આત્માનું કવચ છે.’

સર ઝોંકુ ક્લાર્ક કહે છે: ‘સંયમથી શક્તિ વધે છે, જ્ઞાનચક્ષુ તેજ થાય છે. સ્વેચ્છાચાર મનને નબળું પાડે છે, પ્રમાદને પોષે છે, અધઃપાતનો રસ્તો મોકળો કરે છે, અને પેઢી દર પેઢી સુધી રાજનો વારસો ફેલાવે છે.’

‘પ્રેમનું શારીરશાસ્ત્ર’ નામના એક પુસ્તકમાં એક દાકતર લખે છે: ‘અહમકારથી કોઈ રોગ થયાનો એક પણ દાખલો મને કોઈ બતાવે તો ખરો!’

અર્નૉ માનસરોગશાસ્ત્રનો અધ્યાપક ડા. કુબોય આમલ-પૂર્વક લખે છે: ‘માનસિક રોગવાળા ધણીખરા વિષયી જીવન ગાળનારાઓ જ છે એમ જણાયું છે.’

પ્રો. ફોર્નિયર કહે છે: ‘અહમકારથી આરોગ્યને હાનિ થાય છે એમ કહેનારાઓ શરમાવું જોઈએ. દાકતર તરીકે હું પણ કહું છું કે એ વાતમાં રજમાત્ર વળૂદ નથી. વળી ૨૧ વર્ષની ઉંમર પહેલાં વિષયશક્તિ આવતી જ નથી, વિષયેચ્છા પણ ન જ જાગૃત થવી જોઈએ—જે કૃત્રિમ ઉત્તેજન ન થતું હોય તો અકાળ વિષયેચ્છા એ અધૂરી અને ઊધી તાલીમનું પરિણામ છે.’

આટલાં પ્રમાણે ઉપરાંત અંધકર્તા સને ૧૯૦૨માં મળેલી જમતના મોટામોટા દાકતરો અને બહુ રોગચિકિત્સકોની કોંગ્રેસનો એક ઠરાવ ટાંકે છે: ‘યુવાનોને શીખવવું જોઈએ કે અહમકાર અને સંયમ હાનિકર્તા નથી, એટલું જ નહિ પણ વૈદ્યક અને આરોગ્યની દૃષ્ટિએ પરમ આવશ્યક છે.’

અંધકર્તા આખા વિષયનો આ પ્રમાણે ઉપસંહાર કરે છે: “આમ આખો કેસ પૂરેપૂરો સાંભળીને સમાજશાસ્ત્રીઓ અને નીતિશાસ્ત્રીઓએ પોકારી પોકારીને પોતાનો યુકદો જાહેર કર્યો છે: ‘વિષયેચ્છા એ આહાર અને નિદ્રા જેવી વસ્તુ નથી કે જેની અત્યુક પ્રમાણમાં તૃપ્તિ થવી જ જોઈએ. કેટલાક અસાધારણ દાખલાઓ બાદ કરતાં, ભારે કઠિનતા કે દુઃખ વિના સ્ત્રીપુરુષને અહમકાર પાળવું સુલભ છે.

સામાન્ય બાંધાના માણસને બ્રહ્મચર્ય અને આત્મનિમ્મલથી કશો જ રોગ થવાની ધાસ્તી નથી, અને ધણાખરા ભયંકર રોગોની ઉત્પત્તિ સ્વચ્છંદમાંથી જ છે. વધારેપડતી પુષ્ટિનો માર્ગ કુદરતે સ્વાભાવિક સ્ખલન અને રજોદર્શન દ્વારા પણ કરી જ રાખેલો છે.’

“સંસારમાં બ્રહ્મચારીઓ જોશું તો તેઓ બીજા કોઈના કરતાં ચારિત્રમાં ઓછા બળવાન, સંકલ્પબળમાં ઓછા સમર્થ અને શરીરબળમાં જરાયે ઊતરતા નથી. લગ્ન પછી વિવાહિત જીવનની જવાબદારી પણ તેઓ બીજા કરતાં ઓછી નથી અદા કરી શકતા. આમ જે વૃત્તિ સહજ રોકી શકાય છે તેની તૃપ્તિ નથી આવશ્યક કે નથી સ્વાભાવિક.’ ઉંમરે આવેલા યુવાનને તો પોતાના બળને જોડેલો સંગ્રહ થાય તેટલો સારો. તેનામાં એ ઉંમરે રોગને રોકવાની ઓછી શક્તિ હોય છે, મરણનું પ્રમાણ પણ એ ઉંમરે વધારે હોય છે. એ વિકાસકાળમાં કુદરતને પણ યુવાનનાં શરીર અને મન ધડતાં મહેનત પડે છે. એ કંઠણ સમયમાં બધી જ અતિશયતા ખોટી, પણ ખાસ કરીને વિષયેચ્છાની અકાળે ઉત્તેજના તો હાનિકારક જ છે.”

વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્યની દલીલ

અભ્યર્થથી શરીરને લાભ થાય છે તે ગણ્યાની, મંથકર્તા તેનાથી નીતિ અને શુદ્ધિને થતા લાભો હવે ગણાવે છે. એક મોટા વિદ્વાનના શબ્દોમાં તે કહે છે : ‘અભ્યર્થનો તાત્કાલિક લાભ યુવાનો વધારે જોઈ શકશે. સ્મૃતિ સ્થિર અને સંત્રાસક બને છે, બુદ્ધિ તેજસ્વી અને ફલવતી બને છે. સંકલ્પશક્તિ બળવાન બને છે, અને તેના ચારિત્રમાં જ એવો રણકાર આવી જાય છે જે સ્વેચ્છાચારીના સ્વપ્નામાંયે ન હોય. એની દૃષ્ટિ જ એવી પલટાઈ જાય છે કે તેને પોતાની આસપાસની વસ્તુમાત્રમાં સમ્યક્દાનંદ સ્વરૂપની લીલા જ લીલા દેખાય છે.’ મંથકર્તા પોતે કહે છે : ‘અભ્યારી યુવકનાં આનંદ, ઉદ્ધાસ, પ્રસન્નતાયુક્ત આત્મશ્રદ્ધા ક્યાં અને વિષયદાસનાં અશાંતિ અને ઉન્માદ ક્યાં?’ ક્યાં અભ્યારીનું સુદૃઢ નીરોગ શરીર, અને ક્યાં સ્વેચ્છાચારીનું સહેલું, રોગધામ શરીર!’

આટલું કહી પછી મંથકર્તા ‘સ્વતંત્રતા’ની દલીલને હાથમાં લે છે. માણસ પોતાના શરીરની સાથે ગમે તેમ કરે, તેના

ઉપર અંકુશ શા સારુ હોય? પ્રશ્નકર્તા કહે છે કે વિષયભોગની સ્વતંત્રતા ઉપર અંકુશ હોવો એ સમાજશાસ્ત્ર અને માનસશાસ્ત્ર બંને પ્રમાણે આવશ્યક છે.

સમાજશાસ્ત્રદષ્ટિ તે આમ રજૂ કરે છે: “સમાજજીવન જ એવી અખંડ — સજીવ — વસ્તુ છે જેમાં સ્વતંત્ર અને વ્યક્તિગત કહેવાય એવી એકે પ્રવૃત્તિ નથી. ગમે તે કાર્ય કરીએ તેનો પડઢો અગણી અને અકલ્પ દિશાઓમાં ફેલાય છે. મનુષ્યના મનુષ્યત્વમાં જ તેનું સામાજિક હોવાપણું રહેલું છે. એકે ક્ષેત્ર એવું નથી — ધર્મ, રાજ્ય, સમાજ, અર્થ — જેમાં વ્યક્તિના કાર્યનો સમષ્ટિની સાથે સંબંધ ન હોય. અને એ સંબંધ એવો તો અનિવાર્ય છે કે સમાજ-શાસ્ત્રી બીચારો વિમાસણમાં પડે છે કે વ્યક્તિનું સ્વાતંત્ર્ય પ્રતિપાદન કરતાં મારે સંકુચિત હોવાનું જોખમ તો ન વહેરી ભેવું પડે? જે માણસને અમુક સંજોગોમાં રસ્તા ઉપર થૂકવાની છૂટ ન હોય તો તેને તેના વીર્યને જ્યાંત્યાં વાવરવાની શી રીતે છૂટ હોઈ શકે? એ કાર્ય જેટલું મહત્ત્વનું છે તેટલી જ સમષ્ટિના ઉપર એની વધારે અસર પડે છે. એક યુવક અને યુવતી ભલેને એમ માને કે એક ઓરડામાં ભરાઈને તેઓ જે કૃત્ય કરે તેની સાથે જગતને કશો સંબંધ નથી. એમ માનવું એ શુદ્ધ નાદાની છે. દેશદેશ પ્રજાપ્રજાને માનવતાનું અખંડ તત્ત્વ એવી રીતે બાંધી લે છે કે ગમે તેટલું ગુપ્ત કાર્ય ગમે તેવી અભેદ દીવાલોને બેદીને અને ગમે તેવી વિશાળ સીમાઓને ઓળંગીને બહાર નીકળશે. ગર્ભાધાન અટકાવવાને અને વિષયભોગને ખાતર જ પોતાના વીર્યનો ઉપયોગ કરવાને હક પ્રતિપાદન કરનાર યુવાન ઇચ્છાએ કે અનિચ્છાએ સમાજમાં

અવ્યવસ્થા અને કુસંપનાં ખીજ વેરે છે. મનુષ્ય પોતાના કૃત્યની જવાબદારીમાંથી ખસી નહિ જાય એ વાત ઉપર જ આપું સમાજનું મંડાણ મંડાયેલું છે. તે માણસ પોતાની જવાબદારીમાંથી નીકળી જઈને સમાજની વ્યવસ્થાને ઊભલિભ કરે છે, અને સમાજનો ચોર બને છે.”

માનસશાસ્ત્રની દૃષ્ટિ તે આમ રજૂ કરે છે: “સ્વાતંત્ર્ય દેખીતું તો આરામરૂપ લાગે છે, વસ્તુતઃ એ મોટો બોજો છે. અને એના એવા બોજો હોવામાં જ એની ખૂબી રહેલી છે. એ બાંધે છે, અને ધરજ પાડે છે. વ્યક્તિને સ્વતંત્ર થવાની ઇચ્છા થાય છે, તેને પોતાપણું પ્રગટ કરવાની ધમશ છૂટે છે. એ દેખાય છે તો સહેલું, પણ તે પ્રયત્ન કરવા માંડે છે એટલે તેને જણાય છે કે કામ કેટલું અટપટું છે. આપણું નીતિશૂન્ય એક અને અખંડ છે એ વાત સાચી. પણ આપણામાં જ્યાં પરસ્પરવિરોધી અનેક ઇચ્છાઓ, વિકારો પડેલા છે ત્યાં તે અખંડિતતા શા કામની? ભાઈ, તું ભલે કહેતો હોય કે તારે તારું પોતાપણું પ્રગટ કરવું છે, પણ હું તને પૂછું છું: તારે તારી દેવ સંપત્તિને પ્રગટ કરવી છે કે આસુરી સંપત્તિને? પણ તું કદાચ જવાબ દેશે કે મારે બેમાંથી એકે નથી પ્રગટ કરવી, મારે તો મારી અખંડ સંપત્તિને પ્રગટ કરવી છે. વારુ, તો એ પણ જોજો: એ અખંડિતતા, એ સંવાદ પ્રગટ કરવાને તારે કાંઈક પસંદગી તો કરવી જ પડશે. એ સંવાદ પણ સહેલાઈથી નથી લાધતો. શરીરને જેટલું મારશે તેટલો આત્મા વધશે. ઇશુએ કહ્યું હતું: ‘ધર્મના કષ્ટનો જમીનમાં નાશ ન થાય ત્યાં સુધી તેમાંથી ફળુઓ ફૂટવાનો સંભવ નથી.’”

આ સંબંધમાં અંશકર્તા એક લેખકનો ઉતારો આપે છે: ‘પુરુષાર્થ બનાવવો છે! પુરુષાર્થનો દક સિદ્ધ કરવો છે! એ દક નથી, ફરજ છે. સ્વતંત્રતા એટલે ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તવાની છૂટ હોય તો તેમાં કાંઈ મૂર્છાઈ ઢાંકવાની જરૂર નથી, તે તો વિકારની ગુલામી છે. ખરી સ્વતંત્રતા જોઈએ, ખરા જિતાત્મા બનવું હોય, તો વિકારો સાથે અનંત લડાઈ લડવી જોઈશે.’ અને આ ઉપરાંત સાચા ઠેળવણીકારો, ધર્મોપદેશકોએ પણ શું કહ્યું છે તે જુઓ: ‘અભ્યર્થમાં સ્વાસ્થ્ય છે, અસંયમમાં અનેક રિપુઓને નોતરવાપણું રહેલું છે. અભ્યર્થનો પહેલી-વાર ભંગ કરનાર યુવાન ભલે સમજે કે તે ધડીકની ગમ્મત કરી લે છે, પણ તે તો ચેતનની બાજુ ખેલે છે. એ ચેતનનો એકવાર નાશ કર્યા પછી ફરીફરીને તેની ઇચ્છા પ્રગટે છે, અને તે જિતાત્મા મટીને કામદાસ બને છે. અનેક ખીલતાં જીવનો આમ એકવાર અજાણ્યે અભ્યર્થભંગ કર્યાથી ધૂળ મળ્યાં છે.’

એક શારીરશાસ્ત્રનો મહાઅધ્યાપક કહે છે: ‘જમતી વિષયેચ્છાની અનીતિભરી તૃપ્તિ અનીતિ હોવા ઉપરાંત શરીરને માટે બહુ હાનિકારક છે. એને વશ થયા કે તે સવાર થઈ બેસે છે, અને એક પછી એક તૃપ્તિ થતી જાય છે કે તેવી ટેવ ધર લાલે છે.’

આ ઉતારાઓને અંતે અંશકર્તા આખી દલીલને નીચેના ઉતારાથી સમેટી લે છે: ‘વિષયેચ્છા એવી છે કે જુદી અને સંકલ્પશક્તિ બંનેના અંકુશને એ અધીન છે. વિષયેચ્છા એ વિષયેચ્છા જ છે, પણ વિષયની હાજત તો નથી જ, કારણ એ હાજત એવી નથી કે તે સંતોષાય નહિ તો જીવન ન

ચાલે. એ હાજત છે જ નહિ, છતાં ધણા લોકો માને છે કે એ છે, અને પછી વિષયભોગને આવશ્યક ગણે છે. એ કૃત્યમાં કંઈ કુદરતી કાયદાને વશ થવાપણું નથી; એ તો શુદ્ધ સ્વેચ્છાથી થતું જ કૃત્ય છે, જેની પાછળ સંકલ્પ રહેલો છે, વિચાર રહેલો છે, બુદ્ધિ રહેલી છે, અને એનો જેટલો સંયમ કરવો હોય તેટલો સ્વેચ્છાએ થઈ શકે છે. ’

આજીવન બ્રહ્મચર્ય

‘બ્રહ્મચર્ય’ અને સંયમનો મહિમા ગ્રંથકર્તાએ બતાવ્યો. હવે એ અવિવાહિત કાળનું બ્રહ્મચર્ય જ નહિ પણ આજીવન બ્રહ્મચર્ય કેટલું શક્ય છે અને કેટલું મહત્ત્વનું છે તેની એક પ્રકરણમાં ચર્ચા કરે છે. આ રહ્યું એમનું વિધાન :

“ વિષયદાસત્વમાંથી મુક્તિ આપનારા આજીવન બ્રહ્મચર્ય પાળનારા વીરોમાં એવાં યુવકયુવતીઓ પડ્યાં છે કે જેઓ કોઈ જીવનકાર્યનો નિશ્ચય કુરી લઈ તેને વરે છે, અને બીજું લગ્ન કરવાની ના પાડે છે. કોઈએ પોતાનાં માતૃપિતાની સેવા એ કર્તવ્ય માન્યું હોય છે, તો કોઈએ પોતાના નમાયાં બાઈબાંદુઓનાં માતૃપિતાનું સ્થાન લેવાનો નિશ્ચય કર્યો હોય છે. કોઈ કળા અને વિજ્ઞાનને પોતાનું જીવન અર્પણ કરીને બેઠો હોય છે, તો કોઈ પીડિત અને રોગીઓની સેવાને અથવા શિક્ષણકાર્યને વરેલો હોય છે. આ નિશ્ચયના પાલનમાં કોઈને પોતાના વિકારોની સાથે બારે યુદ્ધ ખેડવાં પડ્યાં હોય છે, તો કોઈને રસ્તો પરમાત્માએ સાફ રાખ્યો હોય છે. ગમે તેમ હોય, સૌ પોતપોતાના મન સાથે અથવા

ઈશ્વરની આમળ પ્રતિજ્ઞા કરી લે છે કે જે ધ્યેયને વર્ષા તે વર્ષા, બીજા લગ્નનો વિચાર કરવો એ બિચાર છે. માછકેલ એન્જેલોને કોઈએ વિવાહ કરવાની સૂચના કરી, ત્યારે તેણે કહેલું: ‘ચિત્રકળા મારી એવી સહચરી છે કે તે કોઈ સપત્ની સાંખી નથી શકતી.’”

અંતઃકર્તાના આ અભિપ્રાયને હું વિવિધવિવિધ વ્યવસાય-વાળા યુરોપિયન મિત્રોના અનુભવથી અનુમોદન આપી શકું છું — એવા ધણાએ મિત્રો આજીવન બ્રહ્મચર્ય પાળનારા જોયા છે. માત્ર હિંદુસ્તાનમાં જ બાળક જન્મ્યું ત્યારથી આપણે તેના વિવાહની વાતો કરીએ છીએ. માબાપને પોતાનાં બાળકોને પરણેલાં, પૈસેટકે સુખી થયેલાં જોવા સિવાય બીજો કશો વિચાર કે મનોરથ નથી હોતો. આમાંની પહેલી વસ્તુથી મન અને શરીર અકાળે ક્ષીણ થઈ જાય છે; અને બીજી વસ્તુથી આજસને ઉત્તેજન મળે છે અને માણસ બીજાના શ્રમ ઉપર જીવનારો આધતારામ બની જાય છે. બ્રહ્મચર્ય અને નિર્ધનતાનું વ્રત લેવું તો અતિશય વસમી વસ્તુ છે એમ આપણે કહીએ છીએ, તેમાં અસાધારણતા આરાપીએ છીએ, મહાત્માઓ અને યોગીઓ જ તે સાધી શકે એમ કહીએ છીએ, અને એ ભોલો તો વિરલ છે એમ કહીને સંતોષ માનીએ છીએ; પણ આપણને જ્ઞાન નથી હોતું કે સાચું મહાત્માપણું અને યોગ જે સમાજનું તળિયું બાવી ગયેલું છે તે સમાજમાં હોઈ શકે જ નહિ. પેલા સસલા અને કાચબાની શરતની જેમ દુરાચાર અને સદાચારની શરત ચાલી રહી છે. દુરાચાર સસલાની જેમ લાંબી દલાંત મારે છે, સદાચાર કાચબાની જેમ ધીમે પથ્થુ અચૂક પગલે ચાલે છે,

એ ન્યાયે પશ્ચિમનો વ્યભિચાર આપણી પાસે વીજળા વેગે આવી પહોંચે છે, અને તેની ચિત્રવિચિત્ર મોહિનીથી તે આપણને આંજો છે, અને સતનું જ્ઞાન જુલાવે છે. ધડી-ધડીએ તારો મારફત અને દરરોજ પરદેશી માલ લઈને આવતી આગબોટો મારફત આપણા ઉપર પશ્ચિમનો ઝગમગાટ ચાલ્યો જ આવે છે, અને તેમાં અંજઈને આપણને બ્રહ્મચર્યનું વ્રત લેતાં જાણે શરમ આવે છે અને નિર્ધનતાના વ્રતને પાપ માની બેસવાની આળીએ પહોંચીએ છીએ. પણ પશ્ચિમ એ હિંદુસ્તાનમાં જેનું દર્શન થાય છે એવી જ પશ્ચિમ નથી. જેમ દક્ષિણ આફ્રિકાના જોરા ત્યાં વસેલા હિંદીઓને જોઈને આપણું ખોટું માપ કાઢે છે, તેમ પશ્ચિમથી જે માણસો અને માલ અહીં રોજરોજ આવ્યે જાય છે તેથી પશ્ચિમનું માપ કાઢશું તો તેને અન્યાય કરશું. જે તેના બ્રામક બાણની પાર જઈને તળિયે જઈ જોશે તેને જણાશે કે પશ્ચિમમાં પવિત્રતા અને વીર્યનો નાનકડો પણ અખૂટ ઝરો પડ્યો છે. યુરોપના બળતા રણમાં ક્યાંકક્યાંક લીલાંછમ સ્થાનો જોવામાં આવે છે જ્યાંથી જેને જોઈએ તેને પરમ સ્વચ્છ જીવનોદક—અશ્વત—પીવાનું મળે છે. સેંકડો સ્ત્રીઓ અને, પુરુષો કશા ઢોલ વગાડ્યા વિના નમ્રપણે કેવળ કોઈક સ્વજનની અથવા દેશની સેવાને અર્થે આજન્મ બ્રહ્મચર્ય અને નિર્ધનતાની પ્રતિજ્ઞા લે છે. ધર્મને જાણે વ્યવહારની સાથે કશી લેવાદેવા ન હોય, અને હિમાલયનાં જંગલોમાં અને કોઈ અગમ્ય ગુફામાં બેઠેલા કોઈ જોગી માટે જ તેનું પાલન રાખવામાં આવ્યું હોય એવી રીતે આપણે ધણીવાર ધર્મ વિષે પ્રલાપ કરીએ છીએ. જે ધર્મને વ્યવહારની સાથે કશી લેવાદેવા નથી, જે ધર્મની

વ્યવહાર ઉપર અસર પડતી નથી તે ધર્મ કુમારના બાચકા જેવો છે. જે યુવાનો અને યુવતીઓને માટે ‘યંગ ઇડિયા’ અને ‘નવજીવન’ દર આઠ દહાડે લખાય છે તેઓ સમજે કે તેમણે પોતાની આસપાસનું વાતાવરણ શુદ્ધ કરવું હોય અને પોતાની નબળાઈ દૂર કરવી હોય તો અભ્યાસ પાળવું એ તેમનું કર્તવ્ય છે, અને તેઓ ધારે છે તેટલું તે કઠિન નથી.

પણ પાછા આપણે અંધકર્તાને સાંભળીએ: “ધણાએ લગ્ન કરવું જ જોઈએ એવો નિયમ હોય એમ માની લઈએ તો- પણ બધા જ પરણી શકે અથવા પરણવું જોઈએ એમ તો નથી જ. અગાઉ કેવા કેવા માણસો અભ્યાસીજીવન ગાળે છે તે જોઈ ગયા. તે ઉપરાંત કેટલાક એવા છે કે જેમને અભ્યાસ નછૂટકે પાળવું પડે છે: (૧) ધંધાના અથવા ગરીબીના કારણે જેમને ફરાજ્યાત લગ્ન મુલતવી રાખવું પડે છે; (૨) જેને પોતાને યોગ્ય વર અથવા વધુ મળતી નથી; અને (૩) જેને એવી ખોડો અથવા રોગો હોય કે જે સંતાનમાં પણ ઊતરવાનો ભય હોય છે. ઉત્તમ કાર્ય અથવા ધ્યેયને માટે અભ્યાસ પાળનારાં સશક્ત અને સસાધન સ્ત્રીપુરુષોના અભ્યાસવ્રતથી આવાં નછૂટકે અભ્યાસ પાળનારાં માણસોને ઉત્સાહ અને આશા મળશે. પેલા વ્રતીઓ તો અભ્યાસીજીવનને અપૂર્ણ જીવન નહિ પણ પૂર્ણ જીવન, ઓછા આનંદનું નહિ પણ પરમાનંદનું જીવન માને છે. તેમનાં જીવન કુંવારા અને વિવાહિત બંનેને દીવાદાંદીરૂપ છે.”

ફોસ્ટર નામક શિક્ષણશાસ્ત્રીનો અભિપ્રાય ટાંકતાં અંધ-કર્તા કહે છે: “અભ્યાસીવ્રત અનેક વિકારો અને પશુવૃત્તિઓ

ઉપર બારે અંકુશરૂપ થઈ પડે છે. વિવાહિત જીવનને પણ એક કવચ સમાન છે; આપુરુષ એકબીજાને પોતાના વિષયના સાધન માનવાને બદલે સ્વતંત્ર મુક્ત આત્માઓ માનતાં થાય છે. બ્રહ્મચર્યની મળક કરનાર સમજતા નથી કે તેમની મળકથી તો વ્યભિચાર અથવા અનેકપત્નીત્વ શકિત થાય છે. જો વિષયેચ્છાને તૃપ્ત કર્યા જ કરવી જોઈએ એમ સ્વીકારી લઈએ તો વિવાહિતે પણ શા સારું શિયળ જળવવું? ધણી વિવાહિત જોડાંમાં એક એવું અશક્ત હોય છે કે તેને લીધે પણ બંનેને બ્રહ્મચર્ય આવશ્યક થઈ પડે, બ્રહ્મચર્યનો મહિમા જોટલે અંશે સ્વીકારશું તેટલે અંશે એકપત્નીવ્રતના આદર્શને આપણે ચડાવશું.”

૬

વિવાહનો પવિત્ર સંસ્કાર

આજીવન બ્રહ્મચર્યના પ્રકરણ પછી વિવાહની આવશ્યકતા તથા અખંડિતતા વિષે પ્રકરણો આવે છે. આજીવન બ્રહ્મચર્ય એ શ્રેષ્ઠ દશા છે એવો આગ્રહ રાખતા છતાં, અંથકર્તા કબૂલ કરે છે કે જનસમૂહ માટે તો એ શક્ય ન હોઈ વિવાહનું બંધન સ્વીકારવું એ ધર્મ થઈ પડે છે. જો વિવાહનાં હેતુ અને મર્યાદા બરોબર સમજાય તો ગર્ભાધાન અટકાવનારાં સાધનોની કોઈ હિમાયત ન કરે. જે બ્રહ્મચાર આજે વ્યાપી રહ્યો છે તેનું કારણ તો ખોટું નીતિશિક્ષણ છે. કેટલાક ‘આગળપડતા’ લેખકો વિવાહના બંધનની મજાક ઉડાવે છે, તેમને વિષે અંથકર્તા કહે છે : ‘સુભાષે નીતિની ગંધ પણ જેમને નથી એવા આ અર્ધનીતિશાસ્ત્રીઓના મતની કશી મજા નથી, કારણ માનસશાસ્ત્ર અને સમાજશાસ્ત્રીઓનો તેવો મત નથી. એ નાટકચેટક દ્વારા બ્રહ્મચારને પોષનારાનાં અને વિચારશીલ શાસ્ત્રીઓના મત વચ્ચે આસમાન જમીનનો ભેદ છે.’

નિરંકુશ પ્રેમની દલીલને મોં. ખૂંચી ફેંકી દે છે. વિવાહ તો સ્ત્રીપુરુષનો આજીવન સહચાર અને ધર્મસંબંધ છે. વિવાહ એ કાંઈ કરાર નથી, પવિત્ર સંસ્કાર છે. એ સંસ્કારથી મનુષ્ય પશુ મટી મનુષ્યની જેમ ટટાર ચાલતો થાય છે. પરણ્યાં એટલે એકબીજાની સાથે ગમે તેમ વર્તવાનો હક મળી જાય છે એ વાત ખોટી છે, અને એકબીજાની સાથે ભેગા થતાં પણ પોતાને ગમે તે રીતે ભોગ ભોગવવાનો તેમને હક મળતો નથી. સંયમ વિવાહિત જીવનમાં પ્રવેશ ન કરે તો વિવાહિત જીવનનો હેતુ જ નષ્ટ થાય છે. સેન્ટ ફ્રાન્સિસ બોફે સેક્સ કહે છે: ‘જલદ દવા લેવામાં લમેશાં જોખમ તો રહેલું છે જ, વધારે લેવાય તો નુકસાન થાય, બરોબર તૈયાર ન થયેલી હોય તો નુકસાન થાય; તેમજ વિવાહ પણ વ્યભિચાર અટકાવવાને માટે ચોજેલી દવા છે. દવા સારી છે, પણ જલદ છે; એટલે વિવેક વિના વપરાય તો નખખોદ વાળે.’

આ પછી મંથકર્તા વિવાહસંબંધની અખંડિતતા ઉપર આવે છે. એકપત્નીવ્રત અને એકપતિવ્રતના જ તે આમલી છે. તે કહે છે: “માણસને ફાવે તો વિવાહ કરે ન ફાવે તો ન કરે એ વાત બરોબર નથી; અને પરણેલા ગમે ત્યારે છૂટા-છેડા કરી શકે છે એ વળી એથી પણ ખોટી વાત છે. તેમની સ્વતંત્રતા તો જ્યારે તેઓ એકબીજા સાથે પુણ્યસંબંધમાં જોડાયાં ત્યારે બતાવાઈ ચૂકી. અતિશય વિચાર, વિવેક અને જ્ઞાનપૂર્વક એ બંધનમાં બંને જોડાય છે. પણ એકવાર વિવાહ જોડાયો અને બંને પતિપત્ની બની ચૂક્યાં કે પછી તેમનો સંબંધ તેમનો જ નથી રહેતો, તેની અસર તેમની પાર જઈને આખા સંસારને વિષે વ્યાપે છે. તેમને બલે કશી અસર

ન લાગતી હોય — આજનો જમાનો જ બેજવાબ વ્યક્તિ-સ્વાતંત્ર્યનો છે. પણ ગૃહધર્મ તૂટવાથી સમાજને જે પારવાર નુકસાન થાય છે, શુદ્ધ એકપત્નીવ્રત ધર્મ મટીને વિષયેચ્છા જ ધર્મ થઈ પડે છે ત્યારે સમાજને જે પારવાર નુકસાન થાય છે તેથી એ અસરની ખબર પડે છે. આવાં પરિણામોનું જેને જ્ઞાન છે તે મનુષ્ય, સંસ્થાઓમાં વિકાસ થાય છે માટે વિવાહની સંસ્થામાં પણ વિકાસ થવો જોઈએ એ વાતથી પોતાની નીતિ બદલવાનો નથી. વિવાહમાં વિકાસ થાય એટલે વિવાહનું બંધન વધારે સજ્જડ બને, વિવાહ વધારે શુદ્ધ બને. આજે તો લક્ષ્મી અખંડિતતા ઉપર હુમલા થાય છે, અને તક્ષાક એકબીજાની મરજીથી આપી શકાય એવો આમલ ધરવામાં આવે છે. પણ વિકાસ જેમજેમ થતો જશે તેમ-તેમ જણાશે કે જે બંધન આજે ધર્મને નામે અખંડિત મણાય છે તે વ્યષ્ટિ અને સમષ્ટિ બંનેના હિતને માટે અખંડિત હોવું આવશ્યક છે. વિકાસ આપણે કરીએ છીએ, પણ પ્રજાની પ્રગતિ કઈ શરતે થશે તે તો જરા વિચારી જોઈએ. વ્યક્તિમાં જવાબદારીનું જ્ઞાન વધે, વ્યક્તિ પોતાની મેળે જ સંયમી બને, ધૈર્ય અને ઉદારતાની વૃદ્ધિ થાય, સ્વાર્થવૃત્તિ ઉપર અંકુશ મુકાય, ક્ષણિક વિકારોને વશ થવાને બદલે સ્નેહના શાશ્વત સંબંધને આગળ મૂકતા જવાય તો જ મનુષ્યની ઉન્નતિ અને પ્રગતિ થવાની છે; તો જ સમાજ સંસ્કૃતિની ઊંચી દશાએ પહોંચશે. અને આર્થિક પ્રગતિ એ સામાજિક પ્રગતિની પાછળપાછળ જાય છે. સમાજમાં ઊન્નતિજનતાને બદલે મેળ, સંપ, પ્રેમ હોય તો સમાજની પ્રગતિ થાય, અને સમાજની સમૃદ્ધિ પણ વધે. એટલે

વિષયસંબંધની અનેક રીતોની યોગ્યથોગ્યતાનો નિર્ણય આ રીતે થઈ શકે: આપણા સમાજજીવનને વધારે સંઘટ્ટ અને બળવાન બનાવવા માટે કઈ રીત સુયોગ્ય છે? કઈ રીતથી જીવનને જુદેજુદે સમયે જવાબદારીનું અતિશય જ્ઞાન વધે, આત્મત્યાગ વધે, અને સ્વાર્થવૃત્તિ સ્વેચ્છાચાર ઘટે? આ રીતે આ પ્રશ્ન વિચારશું ત્યારે એકપત્નીત્વ અને એકપતિત્વનો નિયમ જ સૌથી અધિક પથ્ય જણાશે—એ નિયમ જ એમાં રહેલી સંયમશિક્ષાને લીધે સુધારામાં વધેલા સમાજોનો કાયમનો વારસો છે એમ સમજાશે, અને પ્રગતિ થતાં વિવાહ-સંબંધમાં શિથિલતા આવવાને બદલે દૃઢતા આવશે. વધારે સમાજજીવનને માટેની તૈયારીનું કેન્દ્ર—એટલે કે જવાબદારી, સહાનુભૂતિ, સંયમ, પરસ્પર સહિષ્ણુતા અને પરસ્પર શિક્ષણની તાલીમનું કેન્દ્ર કુટુંબ છે; અને એ કેન્દ્ર છે કારણ કુટુંબ કાયમ નભે છે, અને અખંડ છે; અને એ કાયમ નભે છે માટે જ કૌટુંબિક જીવન વધારે ગાઢ, વધારે સ્થિર અને માણસમાણસની વચ્ચેના સંબંધને માટે વધારે યોગ્ય બને છે. એક અને અખંડ વિવાહ એ માનવસમાજજીવનની નાડી છે અથવા હૃદય છે એમ કહીએ તો ચાલે. ગ્રંથકર્તા ઓગસ્ટ કૉન્ટેનો અભિપ્રાય ટાંકે છે: ‘આપણાં ચિત્ત એટલાં અસ્થિર છે કે સમાજે આ બાબત હાથમાં લઈ આપણને અતોબ્રષ્ટ તતોબ્રષ્ટ થતા અટકાવવા જોઈએ. વિવાહનો હેતુ વિષયવૃત્તિ હોઈ જ ન શકે.’

દા. દુલ્હન કહે છે: “પ્રેમભાવના એવી જલ્મિમ છે કે તેને વશ થયા વિના ચાલે જ નહિ, એ જામને લીધે વિવાહિત જીવન કંટકમય બને છે. માણસનો ખાસ સ્વભાવ, અને તેના

વિકાસનો ઝોક તો ઇચ્છા અને વિકારથી સ્વતંત્ર બનવા તરફ હોવો જોઈએ. બાળક સ્થૂળ લાગતો અટકાવતાં શીખે, યુવક પોતાના વિકાર રોકતાં શીખે—એ જ સંસ્કારી અને સુવ્યવસ્થિત સમાજનું લક્ષણ છે. એ કાંઈ પોથીમાંનાં રીંગણાં નથી, એ વ્યવહારસિદ્ધ વાત છે. આત્માને વશ વર્તવાનો જ આપણે સ્વભાવ હોઈ શકે, ઇન્દ્રિય કે વિકારોને નહિ. આપણે જેને સ્વભાવનું ખોટું નામ આપીએ છીએ તે તો કેવળ નબળાઈ છે. જે માણસ ખરો બળવાન છે તે તો પોતાની શક્તિઓનો ટાંકણે સદુપયોગ કરશે.”

ઉપસંહાર

હવે આ લેખમાળા પૂરી કરવાનો સમય આવ્યો છે. એક જમાનામાં માદ્દત્સે દુનિયાની વસ્તી વધી પડી છે, અને માનવજાતિનો નાશ ન થવા દેવો હોય તો સંતતિનિયમન થવું જોઈએ, એમ જાહેર કરીને તે વેળાના લોકોને ચોંકાવ્યા હતા. આ માદ્દત્સના સિદ્ધાન્તની સમીક્ષામાં મોં. ખૂરો ગિતરે છે. પણ આપણે તેની સાથે સંબંધ નથી. એટલું જાણવું જરૂરનું છે કે સંતતિનિયમન આત્મસંયમથી થવું જોઈએ એવો માદ્દત્સનો આગ્રહ હતો. જ્યારે તેના આજકાલના ચેલાઓ સંયમનો નહિ પણ વિષયભોગનાં પરિણામ અટકાવવાને માટે રસાયનિક અને યાંત્રિક સાધનો વાપરવાનો આગ્રહ કરે છે. મોં. ખૂરો પણ આત્મસંયમ દ્વારા સંતતિનિયમ કરવાના બહુ પક્ષમાં છે, અને આપણે જોઈ ગયા તેમ, રસાયનિક અને યાંત્રિક સાધનોના ઉપયોગનો સખત વિરોધ કરી તેના ત્યાગનો જ આગ્રહ કરે છે. આ પછી તેમણે મજૂરવર્ગની સ્થિતિનો વિચાર કર્યો છે, અને તેમનામા જન્મનું પ્રમાણ કેટલું છે તે

તપાસ્યું છે, અને આખરે વ્યક્તિની સ્વતંત્રતાને અને વળી દયાને નામે જે બચંકર બ્રહ્માચાર ચાલી રહ્યો છે તેને અટકાવવાના ઉપાયની ચર્ચા કરીને પોતાનું પુસ્તક પૂરું કર્યું છે. લોકમતને દોરવાને અને નિયમમાં રાખવાને વ્યવસ્થિત પ્રયત્ન થવાની તે સૂચના કરે છે, અને આ બાબતમાં સરકાર વચ્ચે પક્ષી કાયદા કરે તો સારું એમ કહી આખરે ધર્મભાન જાગૃત થાય તો જ કાયમનું પરિણામ આવે એમ જણાવે છે. નીતિનું દેવાળું સામાન્ય ઉપાયોથી અટકાવ્યું અટકે એમ નથી; અનીતિને નીતિ ગણવામાં આવે, નીતિને નબળાઈ, વહેંચ અને અનીતિ તરીકે વખોડી નાંખવામાં આવે ત્યારે તો ન જ અટકી શકે. અને ગર્ભાધાનનિરોધનાં સાધનોના ઘણા હિમાયતીઓ સંયમ અને બ્રહ્મચર્યને અનાવશ્યક અને હાનિકારક પણ માને છે. આવી દશામાં ધર્મની જ મદદ લઈને નિરંકુશ પાપાચાર ઉપર કાર્યસાધક અંકુશ નાંખી શકાય. વ્યક્તિ અને સમષ્ટિના જીવનમાં સાચું ધર્મભાન મોટો પલટો લાવી દે છે. ધર્મજાગૃતિ એટલે નૈતિક ગ્રંથલપાથલ, પરિવર્તન, પુનર્જન્મ અને મોં. ખૂરોના મત પ્રમાણે ક્રાન્સ આજે જે નરક તરફ પ્રયાણ કરી રહ્યું છે ત્યાં જતું તેને અટકાવવાને માટે આવું જ કોઈ પરિવર્તનકારક બળ જોઈએ.

૧ પણ હવે આપણે પ્રશ્નકાર અને તેમના પુસ્તકની રજૂ લઈએ. ક્રાન્સની અને હિંદની સ્થિતિ સરખી નથી. આપણે ત્યાં નિરાળો પ્રશ્ન છે. આપણે ત્યાં ગર્ભાધાન અટકાવનારાં સાધનોનો વપરાશ જ્યાંત્યાં પેડો નથી. શિક્ષિત વર્ગોમાં પણ તેનો ભાગ્યે જ પ્રચાર થયો કહેવાય. જેથી આવાં સાધનોના ઉપયોગનો બચાવ કરી શકાય એવો હિંદુસ્તાનમાં કોઈ પણ

સંભોગ નથી. શું આપણે ત્યાં મધ્યમ વર્ગના લોકો વધારે-પડતાં બાળકોથી અકળાઈ મયા છે ? કેઈ છૂટાછવાયા દાખલા લઈને તમે સિદ્ધ ન જ કરી શકો કે મધ્યમ વર્ગમાં બાળક-જન્મનું પ્રમાણ વધી ગયું છે. હિંદુસ્તાનમાં તો ગર્ભાધાન અટકાવવાનાં સાધનોનો ઉપયોગ વિધવાઓ અને બાળવધુઓ કરે એવી દિમાયત થતી જણી છે. એટલે એમ કરીને વિધવાઓના સંબંધમાં તેઓ ગેરકાયદેસર બાળપ્રસવ અટકાવવા માગે છે, ગુપ્ત વ્યભિચાર અટકાવવા નથી ઇચ્છતા. બાળવધુઓની બાબતમાં કુમળી વયની બાળા સગર્ભા થાય તેનો તેમને ડર છે, તેના ઉપર બળાત્કાર થાય તેનો ડર નથી. આ પછી નબળા, નિર્વીર્ય યુવાનો આવે છે, જેમને પોતાની અથવા પારકાની સ્ત્રીઓ સાથે સંભોગ ચાલુ રાખવો છે, છતાં જેને તે પાપ સમજે છે તે પાપનાં પરિણામોમાંથી બચી જવું છે. હું જણાવવાને હિંમત ધરું છું કે સંભોગ ઇચ્છતાં છતાં સંતાન ઉત્પન્ન કરવાના ભારમાંથી નીકળી જવા ઇચ્છતા હોય એવાં સંપૂર્ણ હૃદયપુષ્ટ સ્ત્રીપુરુષો હિંદુસ્તાનની વસ્તીના મહાસાગરમાં ખોબા જેટલાં છે. એ જૂજ જેટલાં માણસોએ પોતાનો દાખલો લઈને એવી દૂષિત રીતનો અચાવ ન કરવો જેઈએ કે જેનો હિંદુસ્તાનમાં પ્રચાર થાય તો દેશની યુવાન પ્રજાનું સત્યાનાશ વળ્યા વિના રહે નહિ. અતિશય કૃત્રિમ શિક્ષણને લીધે દેશની યુવાન પ્રજાની શરીર અને મનની શક્તિ હણાઈ ગઈ છે. આપણે ધણાખરા બાળવિવાહની ઉત્પત્તિ છીએ. આરોગ્ય અને સ્વચ્છતાના નિયમોની અવગણનાને લીધે આપણાં શરીર ખવાઈ ગયાં છે. આપણે દૂષિત અને અપૂર્ણ ખોરાક, અને તેમાં વપરાતા સત્વશોષક મસાલાથી આપણું જઠર

તદ્દન નિષ્ક્રિય થઈ ગયું છે. આજે આપણને ગર્ભાધાનનિરોધક સાધનોના ઉપયોગની અને પશુવૃત્તિને નિરંકુશ તૃપ્તિની તાલીમ નથી જોઈતી, પણ પશુવૃત્તિને મર્યાદિત કરવાની અને અમુક માણસોને સંપૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય પાળવાની તાલીમની આવશ્યકતા રહેલી છે. ઉપદેશ અને પ્રત્યક્ષ ઉદાહરણથી આપણને આજે એવું શીખવાની જરૂર રહી છે કે આપણાં તન અને મનને નબળાં ન જ રાખવાં હોય તો બ્રહ્મચર્ય સંપૂર્ણ શક્ય છે અને અને પરમ આવશ્યક છે. આજે પોકારી પોકારીને આપણને કહેવાની જરૂર છે કે જો આપણે હિંચુજીની પ્રજા ન રહેવું હોય તો આપણે વીર્યનો રોજ નાશ કરવાને બદલે તેનો સંગ્રહ કરવો જોઈએ અને તેમાં વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ. આપણી જીવાન વિધવા બહેનોને કહેવું જોઈએ કે ગુમ પાપાચાર કરવાને બદલે હિંમતથી બહાર પડી લગ્ન કરવાની માગણી કરો; જેટલો હક જીવાન વિધુરોનો લગ્ન કરવાનો છે તેટલો જ તમારો છે. લોકમતને આપણે એટલે અંશે કેળવવાની જરૂર છે કે જેથી બાળકમ અશક્ય થઈ જાય. આજે જે અવ્યવસ્થિતપણું, કંઈક અને અનવરત કામ કરવાની અરુચિ, સખત મહેનત કરવાની શારીરિક અશક્તિ, ભારે ઉત્સાહથી આરંભેલાં સાહસોનું ભાંગી પડવું અને નવું ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિનો અભાવ આજકાલ જ્યાંત્યાં દેખાય છે, એ બધાં અતિશય વિષયભોગનાં પરિણામ છે. હું આશા રાખું છું કે જીવાન પ્રજા પોતાના મનને એમ ન ફેસલાવે કે સંતાન ન ઉત્પન્ન થતાં હોય તો કેવળ વિષયભોગથી કશી હાનિ નથી, નબળાઈ આવતી નથી. ખરી વાત તો એ છે કે સંતાન ઉત્પન્ન થતાં અટકાવવાનાં કૃત્રિમ સાધનો સાથે થતી વિષયભોગની

ક્રિયા સંતાનઉત્પત્તિની જવાબદારીથી થતી તે ક્રિયા કરતાં ભારે વધુ શક્તિ દરી લેનારી છે.

‘ મન एव मनुष्याणां कारणं बंधमोक्षयोः ’

આપણે આપણા મનને એમ મનાવતા થઈએ કે વિવિધવૃત્તિ આવશ્યક છે, તેમાં દાનિ નથી અને પાપ નથી, તો આપણે જરૂર વિવિધેન્દ્રિયને બહેકી જવા દઈશું, અને તેને રોકવાને અશક્ત જ રહીશું. પણ જો આપણાં મનને આપણે એમ મનાવતાં શીખ્યા હોઈએ કે આવી રીતની વૃત્તિ દાનિકારક છે, પાપમય છે, અનાવશ્યક છે અને અંકુશમાં રાખી શકાય એમ છે, તો આપણને સમગ્રજીવે કે આત્મનિગ્રહ એ તદ્દન સાધ્ય વસ્તુ છે. નવાં સત્યને અને કહેવાતા માનવસ્વાતંત્ર્યને બદલે ઉન્નત પશ્ચિમ આપણને સ્વેચ્છાચારની જે મદિરા મોકલી રહી છે તેથી આપણે સો ગાંઠ દૂર રહેવું જોઈએ. આથી બિલકુલ, પશ્ચિમના જ્ઞાની માણસોની અનુભવ-વાણી દ્વારા કેાકવાર આપણને જે પથ્ય, સુખકર સલાહ મળે છે તે સાંભળતા થઈએ તો સારું--એટલે કે આપણા પૂર્વજીવના પ્રાચીન જ્ઞાનની પૂંજી આપણે તદ્દન ખોઈ બેઠા હોઈએ તો.

આર્ટી એન્ટ્રે ‘ ઓપન કોર્ટ ’ નામના માસિકમાં આવેલો મિ. હેરને પ્રજનન અને ઉત્પાદન નામનો એક હકીકતથી બરેલો લેખ મોકલ્યો છે. એ અતિશય તર્કશુદ્ધ શાસ્ત્રીય નિબંધ છે. તેમાં લેખક બતાવે છે કે બધાં શરીરો એ પ્રકારની ક્રિયા કરે છે: “ શરીરને બાંધવાને માટે આંતરશક્તિનું ઉત્પાદન અને વંશગ્રહિ માટે બાહ્ય પ્રજનન. આંતરશક્તિનું ઉત્પાદન વ્યક્તિને માટે અત્યાવશ્યક છે, અને પ્રધાન કાર્ય છે; બાહ્ય પ્રજનન સૂક્ષ્મપિંડ વધી પડવાને લીધે થાય છે, અને તે માણસ

છે. . . . એટલે જીવનનો નિયમ એ છે કે પ્રથમ આંતરશક્તિ ઉત્પન્ન કરવા માટે સૂક્ષ્મપિંડની પુષ્ટિ કરવી જોઈએ, અને પછી પ્રજ્ઞેત્પત્તિ માટે. શરીર નબળું હોય તો તો આંતરશક્તિ ઉત્પન્ન કરી તેને પુષ્ટ રાખવાનું જ પ્રથમ કર્તવ્ય થઈ પડે છે. આં પ્રજનનને સમૂહું બંધ રાખવું પડે છે. એમ જોતાં બ્રહ્મચર્ય અને તપશ્ચર્યા સુધી આપણે કેમ પહોંચ્યા તે ખબર પડે છે આંતરશક્તિનું ઉત્પાદન તો કદી બંધ રહી જ ન શકે, બંધ રાં તો મરણ થાય. આમ જોતાં મરણ સામાન્ય રીતે કેવી રીં ઊપજે છે તે પણ સમજાય છે.” પ્રજ્ઞેત્પત્તિની ક્રિયા જીવન શાક્તી પરિભાષામાં વર્ણવીને લેખક કહે છે: “સુધરેલા ભોકામ વિષયસંભોગ પ્રજ્ઞેત્પત્તિને માટે જરૂરના કરતાં ઘણો વધારે ચાં છે. અને આંતરશક્તિને ભોગે ચાલે છે, એટલે પરિણામે રોગ મૃત્યુ અને બીજી અનેક બલાઓ નીપજે છે.”

હિંદુ તત્ત્વજ્ઞાનનો કક્ષો પણ જાણનારને મિ. હેરન નિબંધમાંનો નીચેનો ફકરો સમજવામાં મુશ્કેલી નહિ પડે:

“પ્રજનનની ક્રિયા યાંત્રિક નથી, યાંત્રિક હોઈ શકે નહિ સૂક્ષ્મ જીવસૃષ્ટિમાં પિંડવિભક્તિથી ઉત્પત્તિ થાય છે તેવી સજીવ ક્રિયા તે છે. એટલે કે એમાં બુદ્ધિ અને સંકલ્પ રહેલાં છે. એક જીવમાંથી બીજો જીવ ઉત્પન્ન થાય આં બુદ્ધો પડે તે કેવળ યાંત્રિક રીતે જ થાય છે એમ માન્ય અકલ્પ્ય છે. હા, એ વાત સાચી કે આ મૂળની ક્રિયા એટલી તો અજ્ઞાન રીતે થાય છે કે તેમાં મનુષ્ય અથવા પશુની સંકલ્પશક્તિ રહેલી નથી એમ લાગે, પણ ઘડીક વિચાર કરતાં જણાશે કે જેમ સંપૂર્ણ વિકસિત મનુષ્યની સંકલ્પશક્તિ જ તેની બાહ્ય ક્રિયાઓ અને કાર્યો બુદ્ધિ દ્વારા થાય છે — બુદ્ધિ

એ કાર્ય જ છે—તેમ શરીરરચનાની પ્રાથમિક ક્રિયાઓ પણ અમુક સંજોગોની અંદર રહીને, બુદ્ધિથી દોરાયેલી સંકલ્પશક્તિ દ્વારા જ ચાલે છે. માનસશાસ્ત્રીઓ અને અજ્ઞાત શક્તિ કહે છે. પણ એ આપણા શરીરને વિશે રહેલી જ છે. જોકે આપણા સામાન્ય વિચારની સાથે તેને કશો સંબંધ નથી, છતાં તે અતિશય જગૃત અને પોતાની ક્રિયા કરવામાં અતીવ સાવધાન છે—એટલે સુધી કે જ્ઞાત શક્તિઓ ઘણીવાર સુષુપ્તિની દશામાં આવી જાય છે, પણ એ અજ્ઞાત શક્તિ ક્ષણભર પણ બંધ નથી થતી.”

આ અજ્ઞાત ક્રિયાશક્તિને એટલે આપણી વધારે સ્થાયી શક્તિને નિરંકુશ વિષયાસક્તિથી કેટલું બંધકર નુકસાન થાય છે એ તો આપણે સહેજે કલ્પી શકીશું. ‘પ્રજ્ઞેત્પત્તિનું વેર મરણમાં વળે છે. વિષયભોગના મૂળમાં જ મરણોન્મુખ ગતિ રહેલી છે—પુરુષમાં ભોગની ક્રિયામાં અને સ્ત્રીઓમાં સંતતિપ્રસૂતિની ક્રિયામાં.’ એટલે લેખક કહે છે: ‘લગભગ અથવા સંપૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય પાળનાર માણસ વીર્યવાન, પ્રાણુવાન અને નીરોગી હોય છે.’ ‘સૂક્ષ્મપિંડોનું આંતરશક્તિ ઉત્પાદન કરવાનું પ્રથમ કાર્ય છે, તે બંધ કરાવી તેનો કેવળ પ્રજ્ઞેત્પત્તિ અથવા ભોગને ખાતર વ્યય થાય તો શરીરનાં અવયવોમાં શક્તિ આવતી અટકશે, અને પરિણામે ધીમેધીમે પણ અંતે તેનો નાશ થશે.’

આ બધી શારીરિક દૃષ્ટિકત ઉપર જ વિષયસંયમના નિયમોનો પાયો રચાયેલો છે. લેખક રસાયનિક અથવા યાંત્રિક સાધનો દ્વારા ગર્ભાધાનનિરોધની વિરુદ્ધ છે એ તો સહેજે કલ્પી શકાશે. તે કહે છે: “એ સાધનોને પરિણામે આત્મ-

નિમ્ન રાખવાનાં વ્યાવહારિક કારણો પણ દૂર થાય છે, અને વિવાહિત જીવનમાં બુઢાપાની અશક્તિ આવે અથવા વિષયેચ્છા બંધ થાય ત્યાં સુધી વિષયતૃપ્તિ ચાલુ રખાય છે. વિવાહની બહાર પણ તેની દુષ્ટ અસર તો પહોંચ્યા વિના રહેતી નથી જ — એથી અનિયમિત અને નિરંકુશ, નિષ્ફળ વ્યભિચારોનું દાર બિધ છે — અને આવા વ્યભિચાર તો આધુનિક ઉદ્યોગ, સમાજશાસ્ત્ર, અને રાજકાજની દૃષ્ટિએ અતિશય બયંકર છે. એટલું જ કહેવું બસ થશે કે ગર્ભાધાનનિરોધક ઉપાયો વિવાહિત દશામાં અતિશય સંબોગ અને બીજી દશામાં વ્યભિચાર સહેલો કરી મૂકે છે, અને મારી શરીરશાસ્ત્રની ઉપરની દલીલો સાચી હોય તો તેમાં વ્યષ્ટિ અને સમષ્ટિને પારાવાર હાનિ રહેલી છે.”

મો. ખૂરો પોતાના પુસ્તકનો જે વાક્યથી ઉપસંહાર કરે છે તે દરેક યુવકે પોતાના હૃદયમાં કેતરી રાખવા જેવું છે :

‘ભાવી, સંયમી સત્પતિઃ પ્રજાઓને જ હાથ છે’

અહ્યયર્થ

એકાંતની વાત

અહ્યયર્થના પાલનને વિષે સવાલ કે સલાહ પૂછનારા મારા ઉપર એટલા બધા કાગળો આવે છે અને આ વિષયમાં હું એવા આશ્ચર્ય વિચાર ધરાવું છું કે મને લાગે છે કે આપણા પ્રજાજીવનની હાલતની અત્યંત કટાકટીની ધડીએ મારા અનુભવોથી વાચકવર્ગને મારે અજ્ઞાન ન રાખવો ઘટે.

અહ્યયર્થ એ સંસ્કૃત શબ્દ શાસ્ત્રોમાંથી આપણને મળેલો છે, અને તેનો મહિમા આપણે અહ્યયર્થનો જે સામાન્ય અર્થ કરીએ તેથી અનેકગણો વધારે ગવાયેલો છે. અહ્યયર્થ એટલે સર્વ ઇન્દ્રિયો ઉપર સંપૂર્ણ કાબૂ જે પૂર્ણ અહ્યયારી છે તેને માટે આ સંસારમાં કશું જ અસાધ્ય નથી. પણ આ આદર્શ સ્થિતિ હોઈ તેટલે સુધી પહોંચેલાં માણસો જવલ્લે જ જોવામાં આવે છે. એને ભૂમિતિમાંની સરળ સુરેખ રેખાની ઉપમા આપી શકાય, જે માત્ર કદપનામાં જ રહે છે; પ્રત્યક્ષ કદી નથી દોરી શકાતી. અને આમ છતાં એ એક મહત્ત્વની વ્યાખ્યા છે જે ભૂમિતિમાં ભારે ભાગ ભજવે છે. તે જ પ્રમાણે સંપૂર્ણ અહ્યયારી બલે કદપનામાં જ રહી

શકતો હોય, છતાં એને આપણે જે રાતદિવસ આપણી આંખ સામે ન રાખીએ તો આપણી સ્થિતિ સુકાન વગરના વહાણ જેવી થઈ પડે. એ કાલ્પનિક સ્થિતિને જેમજેમ વધુ વધુ પહોંચવાનો પ્રયત્ન કરીશું તેમતેમ આપણે સંપૂર્ણ થઈશું. પણ આ વિશાળ અર્થને છોડી અત્યારે તો ‘વીર્યરક્ષા’ના અર્થમાં જ ધ્વજચર્યાની વાત કરવા ઇચ્છું છું હું માનું છું કે મન, વાણી અને કર્મથી સંપૂર્ણ સંયમ પાળ્યા વિના આધ્યાત્મિક પૂર્ણતા પ્રાપ્ત ન જ થઈ શકે. અને જે પ્રજામાં આવાં સ્ત્રીપુરુષો નથી એની અધોગતિ ચોક્કસ છે.

પણ એ સિદ્ધાંતને પણ જવા દઈને અહીંઆં તો હું આપણા રાષ્ટ્રીય ઉત્થાનની આ ધડીની સ્થિતિએ એક અલ્પ કાળના અનુદાન તરીકે જ એની સર્વોપરી અગત્ય પ્રજાને હસાવવા મથી રહ્યો છું. દેશમાં આજે રોગ, દુષ્કાળ, દારિદ્ર્ય અને પ્રત્યક્ષ જૂખમરો લાખો લોકને ભરખી રહ્યો છે. ગુલામીના ચક્રમાં આપણે એવા તો સૂક્ષ્મ રીતે દબાઈ રહ્યા છીએ કે આપણામાંના ધણાને તો એની ઓળખ સરખી નથી રહી; ઊલટા આપણી અત્યારની આર્થિક, માનાસિક અને નૈતિક અવનતિની સ્થિતિને તેઓ ઉન્નતિની સીડી માની રહ્યા છે! હિંદુસ્તાનને માથે લદાયેલાં રાક્ષસી લશ્કરી ખરચો, લૅંકેશાયરના અને બીજા બ્રિટિશ વેપારીઓના લાભની જ દષ્ટિ રાખીને ઇરાદાપૂર્વક બાંધવામાં આવેલું દેશનું આર્થિક ધોગણ, અને જુદાંજુદાં સરકારી ખાતાં ચલાવવાની ઉડાઉ પદ્ધતિ — આ બધાથી હિંદુસ્તાન એટલું નિચોવાય છે કે રોગાદિ સામે બાથ બીડવા તેનામાં જેઈતી તાકાત નથી રહી. ગ્રામજેજના શબ્દોમાં હાલની રાજ્યપદ્ધતિએ

પ્રજ્ઞની પ્રગતિને એટલે દરજ્જે સોરી નાંખી છે કે આપણા-
માંના જિયામાં જિયાને પણ નીચા નમવું પડે છે.

અમૃતસરમાં તો હિંદને પેટે ચલાવવામાં આવ્યું !
છરાદાપૂર્વક કરવામાં આવેલું પંજળનું પ્રજ્ઞઅપમાન અને
હિંદી મુસલમાનોને આપવામાં આવેલાં વચનોનો બેશરમી
અને ઉદ્દનાદિભર્યા ભંગ એ પ્રજ્ઞના નૈતિક દારિદ્ર્યનાં તાત્ત્વ
ઉદાહરણ છે. એ આપણા અંતરાત્મા પર જ કાપ મૂકે છે
આ બે જીવભોને મૂંઝે મોટે આપણે સાંખી લીધા કે પ્રજ્ઞને
હતવીર્ય અને બાયલી કરી મૂકવાની ક્રિયા સંપૂર્ણ થઈ
એમ સમજવું.

જેઓ આ બધું સમજે છે તેમને આવી અધોગતિના
વાતાવરણની વચ્ચે આજે સંતાનની ઉત્પત્તિ કરવી એ શું
લાજમ છે ? જ્યાં સુધી આપણે લાચાર અને દીનહીન
છીએ, રોગ અને દુઃકાળથી ઘેરાયેલા છીએ, ત્યાં સુધી
સંતાન ઉત્પન્ન કરીને આપણે દેશમાં કેવળ ગુલામો અને
અલ્પપ્રાણ માદકદ્રવાઓની જ સંખ્યા વધારશું. જ્યાં સુધી
હિંદ સ્વતંત્ર ન થાય, બૂખમરાથી ઊગરી ન જાય અને
દુઃકાળ, કોલેરા, ઇન્ફ્લ્યુએન્ઝા, ચેપી વગેરેથી રોગો
બચવાનાં જ્ઞાન તથા સાધન ન સંઘરી લે, ત્યાં સુધી સંતાન
પેદા કરવાનો આપણને અધિકાર નથી. જન્મસંખ્યાની યાદીઓ
મારા વાંચકામાં આવે છે ત્યારે મને જે દિલગીરી થાય છે
તે હું વાંચકવર્ગ આગળ છુપાવી શકતો નથી. મરજિયાત
સયમ અખત્યાર કરીને પ્રજાઉત્પત્તિ મુલતવી રાખવાની પ્રજ્ઞને
સલાહ આપવા બાબત મેં વરસોનાં વરસ સુધી ચિંતન
કર્યું છે, અને હું એવા નિષ્ણય ઉપર આવ્યો છું કે એવી

સલાહ આજ પ્રજાને આપવામાં લેશમાત્ર નુકસાન નથી; ઊભરું એ જ અત્યારે ધર્મ છે. હિંદુસ્તાન અત્યારે તેની હાલની પ્રજાનું પણ ઘટતું પાલનપોષણ કરવા પૂરતાં સાધનો વગરનું થઈ પડ્યું છે. અને એનું કારણ એ નથી કે એની પ્રજા વધી પડી છે; પણ એ છે કે હિંદુસ્તાન આજે વિદેશી-ઓની ખૂંસરી તળે છે, અને એ વિદેશીઓના અંતરમાં એને દિવસેદિવસે વધુ અને વધુ ફેલી ખાવાની દાનત વિના ખીન્નું કશું નથી.

આ પ્રજોત્પત્તિ રોકવી કેમ કરીને? યુરોપની દ્રોષ અનીતિના કે કૃત્રિમ ઉપાયો દ્વારા નહિ, પણ આપણા જીવનને કેળવીને અને સંયમ પાળીને. માખાપોએ છોકરાંને બ્રહ્મચર્ય-પાલનના પાઠ આપવા ઘટે. હિંદુશાસ્ત્રાનુસાર છોકરાંને વહેલામાં વહેલો રૂપમે વર્ષે પરણાવી શકાય. જે હિંદુસ્તાનની માતા-ઓને સૂઝી જાય કે છોકરાંને છોકરાછોકરાઓની ઉમ્મરમાં પરણાવવાં એ મહાપાપ છે તો આપણાં અરધાં લગ્નો આપોઆપ જ બંધ થાય તેમ છે. વળી આપણે ત્યાંની છોકરીઓ હિંદુસ્તાન ઉજળ દેશ હોવાથી વહેલી વયમાં આવે છે એ વહેમમાંથી પણ આપણે એકદમ ઊગરી જવું જોઈએ. આથી વધારે ખોટો ખીજો કોઈ વહેમ મેં જોયો નથી. હું હિંમતથી કહું છું કે હવાપાણીને યુવાવસ્થાની જોડે કશી લેવાદેવા નથી. અકાળે જીવાની આવી જાય છે તે આપણાં કુટુંબોમાં આજે જે માનસિક અને નૈતિક વાતાવરણ પ્રવર્તે છે તેને કારણે છે. માતાઓ અને ધરના વડીલો નિર્દોષ છોકરાંનાં મન ઉપર બચપણથી જ અમુક વરસની ઉમ્મરે પહોંચતાં પરણવાની અગર સાસરે જવું પડવાની વાત

હસાવવાને પોતાનો ધર્મ સમજે છે. અથપણથી જ — ક્યાંક ક્યાંક તો પારણામાંથી જ — એમનાં સગાઈવેશવાળ કરી દેવામાં આવે છે ! એમને જે રીતે તૈયાર કરેલો ખોરાક ખવડાવવાપિવડાવવામાં આવે છે, જે રીતે એમને પહેરાવવા-ઓઢાડવામાં આવે છે, એ બધું એમનામાં વિકારોને વહેલા જાગૃત કરવામાં મદદ કરનારું હોય છે. આપણી પોતાની લક્ષ્યા લેવાની બળતરા તૃપ્ત કરવા અગર આપણા મિથ્યા-ભિમાનને સંતોષવાની ખાતર આપણે છોકરાને પૂતળાં-પૂતળીઓની જેમ શણગારીએ છીએ. મેં સંખ્યાબંધ છોકરાંને ઉછેર્યાં છે, અને જોયું છે કે છોકરા તો નેમને ગમે તે જાતનાં કપડાલક્ષ્યા આપો તોપણ વગરદરકને લઈ શકે છે અને પહેરીને રાજ થાય છે. આપણે એમને ખોરાકમાં અનેક જાતના મસાલા અને વસાણાવાળી ગરમ ચાંને ખવડાવીએ છીએ. તે પચાવવાની એમની શક્તિ તરફ આપણે આંધળા રહીએ છીએ. આનું સ્વાભાવિક પરિણામ એક જ આવી શકે : અકાળ યૌવન, અકાળ સંતાન, અકાળ મૃત્યુ. માખાપના વર્તનનો વસ્તુપાઠ શીખવામાં છોકરાં વાર લગાડતાં નથી. તેમનો સ્વચ્છંદ છોકરાંને પૂરેપૂરાં નિરંકુશ બનવાને દાખલાની ગરજ સારે છે. અકાળે થતા દરેક સંતાનજન્મની વેળાએ કુટુંબમાં વધામણીઓ ખવાય છે, સાકરો વહેંચાય છે અને ખુશાલી ફેલાય છે ! આવા વાતાવરણ વચ્ચે આપણા-માંનો આજનો સ્વચ્છંદ પણ ઓછો જ છે એમ કોઈ કહે તો ખોટું નથી.

આપણને દેશના હિતની જોડે કશી નિસ્ખત હોય, હિંદુસ્તાન મજબૂત બાંધનાં સુંદર અને કદાવર સ્ત્રીપુરુષોની

પ્રજા અને એવી આપણી ઇચ્છા હોય, તો આપણે આજ સંપૂર્ણ સંયમ અપત્યાર કરી હાલતુરતને માટે પ્રજોત્પત્તિ કરવી તદ્દન બંધ કરી દેવી જ જોઈએ એ વિષે મને લેશ શંકા નથી. આ સલાહ હું નવાં પરણેલાં જોડાંને પણ આપું છું. એકાદ કામમાં ન જ પડવું એ તેમાં પડીને અટકવા કરતાં વધુ સહેલું છે. મલ્લમાંસમાં આજ સુધીની જિંદગી ગાળનારને સારું એ વસ્તુઓનો ત્યાગ જોટલો કઠણ છે તેટલો જોણે એનું સેવન કર્યું જ નથી એવાને માટે નથી. પડીને ઊભા થવું એના કરતાં ઊભા જ રહેવું એ અનંતગણું વધુ સહેલું છે. જેની વાસનાઓ તૃપ્ત થઈ ચૂકી છે એને જ સંયમનો ઉપદેશ કરવો ઘટે એ દલીલ બૂલબરેલી છે. તેવી જ રીતે જે શરીરે જ દુર્બળ અને તવાઈ ગયેલો છે તેને પણ સંયમનો ઉપદેશ કરવામાં કશો અર્થ નથી. મારો તો આશય જ એ છે કે આપણે જુવાન હોઈએ કે વૃદ્ધ, તૃપ્ત હોઈએ કે અતૃપ્ત, ગમે તે ભૂમિકા ઉપર હોઈએ તોપણ આપણી ગુલામીને વારસ પેદા કરતાં આજે આપણે એકદમ અટકી જવું જોઈએ.

બીજો એક મુદ્દો માઆપોને અહીં જ કહી લઉં. મિલકત ને બોગવટો ને વારસો ને વંશ ને એ બધી બ્રમણ્યોની જાળમાં પ્રજાની ખાતર અત્યારે ફસાતા ના. પાપ કરતાં, સ્વચ્છંદમાં પડતાં પહેલાં મુહૂર્ત જોવાં, જોશ જોવડાવવા, ઢીલ કરવી, અને અંતે ઊગરી જવું. પણ સંયમનો નિશ્ચય કરવામાં, તેનું પાલન શરૂ કરી દેવામાં કોઈની ધડી રાહ જોવી નહિ. આ સત્સિદ્ધાંત છે.

પ્રજા જે વખતે એક જબરદસ્ત સરકાર જોડે જીવલેણ હાલતમાં ઝિતરી છે તે વેળાએ તેની સામે મૂકવા આપણે

આપણું શારીરિક, બાનિક, નૈનિક, આધ્યાત્મિક બધું જ બળ એકત્રિત કર્યે છૂટકો છે.

ઇષ્ટસિદ્ધિની ખાતર, જેને આપણે અત્યારે સૌથી વધુ કીમતી ગણી તે સાધ્ય વસ્તુ મેળવવાની ખાતર, બીજી બધી વસ્તુઓને હોમી દીધા સિવાય ચાલવાનું નથી. આપણા ખાનગી જીવનને આમ શુદ્ધ કરી નિષ્પાપ અને પવિત્ર બનાવ્યા વિના ગુણામગીરી કોઈ કાળે આપણા કપાળમાંથી જીંસાવાની નથી. આજની સરકારને આપણે પાપી ગણીએ છીએ તેટલા ઉપરથી ખાનગી સહગુણની બરાબરીમાં અંગ્રેજોને આપણા પ્રતિસ્પર્ધી માનવાનું જો આપણે છોડી દઈશું, એમને નિરસ્કારીશું, તો બારેમાં બારે બૂલ કરીશું. સ્વભાવસિદ્ધ સહગુણોનો કશોયે ધાર્મિક આડમ્બર કર્યા વગર તેઓ બીજા નહિ તો શારીરિક ગુણો તો મોટા પ્રમાણમાં પાળે છે જ. આ દેશના રાજકાળમાં ગૂંથાયેલા અંગ્રેજોમાં અક્ષયચંદ્ર પાળનારાં સ્ત્રીપુરુષોની સંખ્યા આપણા કરતાં વધારે છે. આપણામાં થોડીક જૈન સાધ્વીઓ કે જોગણો છે; તેમની કશી જ અસર આપણા રાજદારી જીવન પર નથી. આ સિવાયની અક્ષયચારિણીઓ તો આપણામાં છે જ નહિ, કહીએ તો ચાલે; જ્યારે યુરોપમાં દત્તરો સ્ત્રીઓ આ સહગુણ એક સામાન્ય વસ્તુ તરીકે પાળતી મળી આવશે.

છેવટે થોડાક સાદા નિયમો વાચકોને માટે અહીં આપીશ. આ નિયમો મારા એકલાના જ નહિ પણ મારા અનેક સોજતીઓના જાતિઅનુભવ ઉપર બંધાયેલા છે :

૧. છોકરા તેમજ છોકરીઓને સાદી અને કુદરતી દબો તેઓ જીવનભર નિર્મળ રહેવાનાં છે એવી જ માન્યતામાં ઉછેરવું

૨. સૌ કોઈએ મસાલા, મરચાં અને ગરમ વસાણાંનો ત્યાગ કરવો. ચરખીવાળા અને બારે ખોરાક, બારે મિષ્ટાન્ન, મીઠાઈ અને તળેલા પદાર્થો ખાવા છોડી દેવા.

૩. પતિપત્નીએ જુદાજુદા ઓરડામાં સૂવું અને એકાંત ટાળવી.

૪. શરીર અને મન બન્ને સતત અને સારા કાર્યમાં રોકેલાં રાખવાં.

૫. ‘રાતે વહેલા જે સૂઈ વહેલા જાગે વીર’ એ નિયમનું કડક રીતે પાલન કરવું.

૬. કોઈ પણ જાતનું બીજાત્મક અને હલકું સાહિત્ય ન વાંચવું. મલિન વિચારોનું ઓસડ નિર્મળ વિચારો છે.

૭. નાટકો, સિનેમાઓ અને એવા મનોવિકારોને જાગ્રત કરનારા તમાશાઓ જોવા નહિ.

૮. સ્વપ્નાવસ્થા થાય તો તેથી ગલરાઈ ન જવું. તે તે વેળાએ તંદુરસ્ત માણસે ઠંડા પાણીથી નાહી લેવું એ સર્વેથી સુંદરમાં સુંદર ઇલાજ છે. પ્રસંગોપાત્ત સ્ત્રીસંગ એ સ્વપ્નાવસ્થાની સ્થિતિ સામે ઉપાય છે એ માન્યતા ખોટી છે.

૯. સૌથી મહત્ત્વનું એ છે કે કોઈ પણ વ્યક્તિએ — પતિપત્ની વચ્ચે સુદ્ધાં — સંયમ અત્યંત અધરો છે એમ માનવું નહિ. જાણતું સૌ કોઈએ સંયમને જીવનની સામાન્ય અને સ્વાભાવિક સ્થિતિ તરીકે માનીને ચાલવું જોઈએ.

૧૦. રોજ જાડીને પવિત્રતા અને નિર્મળતાને માટે એકાગ્ર મનથી પ્રજ્ઞપ્રાર્થના કરવી. એથી આપણે દિનપ્રતિદિન નિર્મળ અને પવિત્ર બનતા જઈશું.

બ્રહ્મચર્ય

આ વિષય ઉપર લખવું સહેલું નથી. પણ મારો પોતાનો અનુભવ એટલો વિશાળ છે કે તેમાંનાં થોડાં જિંદુ વાંચનારને આપવાની ઇચ્છા રહ્યાં કરે છે. મારી પાસે આવેલા કેટલાક પત્રોએ તે ઇચ્છામાં વધારો કર્યો છે.

એક ભાઈ પૂછે છે: ‘બ્રહ્મચર્ય એટલે શું? તેનું સંપૂર્ણ પાલન શું શક્ય છે? જો શક્ય હોય તો તમે તેનું પાલન કરો છો?’

બ્રહ્મચર્યનો પૂરો ને ખરોખર અર્થ બ્રહ્મની શોધ. બ્રહ્મ સૌમાં વસે છે એટલે તે શોધ અંતર્યામી ને તેથી નીપજતા અંતર્જ્ઞાનથી થાય. એ અંતર્જ્ઞાન ઇન્દ્રિયોના સંપૂર્ણ સંયમ વિના અશક્ય છે. તેથી સર્વ ઇન્દ્રિયોનો મનથી, વાચાથી ને કાયાથી સર્વક્ષેત્રે સર્વકાળે સંયમ તે બ્રહ્મચર્ય.

આવા બ્રહ્મચર્યનું સંપૂર્ણ પાલન કરનાર સ્ત્રી કે પુરુષ કેવળ નિર્વિકારી હોય. તેથી એવાં સ્ત્રીપુરુષ ઇશ્વરની સમીપ વસે છે; તે ઇશ્વર જોવાં છે.

આવા બ્રહ્મચર્યનું મન, વાચા ને કાયાથી અખંડિત પાલન શક્ય છે એ વિષે મને શંકા નથી. મને કહેતાં

દિલગીરી થાય છે કે એવી સંપૂર્ણ બ્રહ્મચર્યની દશાને હું પહોંચ્યો નથી. પહોંચવાનો મારો પ્રયત્ન પ્રતિક્ષણ ચાલ્યાં જ કરે છે. આ જ દેહે એ સ્થિતિને પહોંચવાની આશા મેં છોડી નથી. કાયા ઉપર મેં કાબૂ મેળવ્યો છે. જન્યુત અવસ્થામાં હું સાવધાન રહી શકું છું. વાચાનો સંયમ હીક પાળતાં શીખ્યો છું. વિચાર ઉપર મારે હજી બહુ કાબૂ મેળવવાનો બાકી છે. જે વખતે જેના વિચાર કરવા હોય તે વખતે તે જ વિચાર આવવાને બદલે બીજા પાંચ આવે. તેથી વિચારો વચ્ચે દૂંદ ચાલ્યાં જ કરે.

હતાં જન્યુત અવસ્થામાં હું વિચારોને એકબીજા સાથે અથડાતા રોકી શકું છું. મેલા વિચારો તો ન જ આવે એવી સ્થિતિ ગણી શકાય. પણ નિદ્રાવસ્થામાં વિચાર ઉપર મારો કાબૂ ઓછો છે. નિદ્રામાં અનેક પ્રકારના વિચારો આવે, ન ધારેલાં સ્વપ્નાં પણ આવે, કોઈવેળા આ જ દેહે કરેલી વસ્તુઓની વાસના પણ જાગે. તે વિચાર ન્યારે મેલા હોય ત્યારે સ્વપ્નદોષ પણ થાય. આ સ્થિતિ વિકારી જીવનને જ હોઈ શકે.

મારા વિચારના વિકારો ક્ષીણ થતા જાય છે, પણ નાશ નથી પામ્યા. જે હું વિચારો ઉપર સામ્રાજ્ય મેળવી શક્યો હોત તો છેલ્લાં દસે વરસો દરમ્યાન જે ત્રણ દરદો—પાંસળાંનો વરમ, મરડો ને ‘એપેન્ડિક્સ’નો વરમ મને થયાં તે ન જ થાત. હું માનું છું કે નીરાગી આત્માનું શરીર પણ નીરાગી હોય. એટલે જેમજેમ આત્મા નીરાગી—નિર્વિકારી થતો જાય તેમતેમ શરીર પણ નીરાગી થતું જાય. જાનો અર્થ એવો નથી કે નીરાગી શરીર એટલે બળવાન શરીર. બળવાન

આત્મા ક્ષીણ શરીરમાં જ વસે છે. જેમ આત્મબળ વધે તેમ શરીરક્ષીણતા વધે. સંપૂર્ણ રીતે નીરોગી શરીર ધણું ક્ષીણ હોઈ શકે. બળવાન શરીરમાં ધણેભાગે રોગ તો હોય જ. રોગ ન હોય તોપણ તે શરીર એવો વગેરેનો ભોગ તુરત થાય, જ્યારે સંપૂર્ણ રીતે નીરોગી શરીરને એવ લાગી જ ન શકે. શુદ્ધ લોહીમાં એવાં જંતુને દૂર રાખવાનો ગુણ હોય છે.

આવી અદ્ભુત દશા દુર્લભ તો છે જ. નહિ તો હું તેને પહોંચી વળ્યો હોત. કેમકે મારો આત્મા સાક્ષી પૂરે છે કે એ સ્થિતિ મેળવવાને સારુ જે કંઈ ઉપાયો લેવા જોઈએ તે લેવામાં હું પાછળ રહું એમ નથી. એવી એક પણ બાજુ વસ્તુ મને તેનાથી દૂર રાખવા સમર્થ નથી. પણ પૂર્વના સંસ્કાર ધોવા એ કંઈ સૌને સહેલું નથી હોતું. આમ વિલંબ થાય છે છતાં હું મુદત્ત લાયો નથી. કેમકે નિર્વિકારી દશાની કલ્પના હું કરી શકું છું. તે જાંખીજાંખી જોઈ પણ શકું છું. અને જેટલી પ્રગતિ મેં કરી છે તે મને નિરાશ કરવાને બદલે આશાવાન બનાવે છે. છતાં મારી આશા ફળીભૂત થયા વિના દેહ પડે તોયે હું મને નિષ્ણ બયો ન માનું. જેટલો વિશ્વાસ મને આ દેહની હસ્તી વિષે છે તેટલો જ મને પુનર્જન્મને વિષે છે. તેથી હું બાણું છું કે અસ્પ્ર પ્રયત્ન પણ ફેાકટ નથી જતો.

આટલું આત્માનુભવનું વર્ણન કરવાનું કારણ એટલું જ કે જેઓએ મને કાગળ લખ્યા છે તેઓને અને તેમના જેવા બીજાઓને ધીરજ રહે ને આત્મવિશ્વાસ આવે. બધાનો આત્મા એક જ છે. બધાના આત્માની શક્તિ સરખી છે.

માત્ર કેટલાકની શક્તિ પ્રગટ થઈ છે, બીજાની પ્રગટ થવાની બાકી છે. પ્રયત્ને તેને પણ તે જ અનુભવ મળે જ.

આટલે લગી મેં વિશાળ અર્થવાળા અહમ્યર્થની વાત કરી. અહમ્યર્થનો લૌકિક અથવા પ્રચલિત અર્થ તો એટલો જ માનવામાં આવે છે કે વિષયેન્દ્રિયનો મનવચનકાયાથી સંયમ એ અર્થ વાસ્તવિક છે. કેમકે તેનું પાલન કરવું ધાનું મુશ્કેલ મનાયું છે. સ્વાદેન્દ્રિયસંયમ ઉપર એટલો જ ભાર નથી મુકાયો, તેથી વિષયેન્દ્રિયસંયમ વધારે મુશ્કેલ બન્યો છે; લગભગ અશક્ય જેવો થઈ ગયો છે. વળી રોગથી અશક્ત થઈ ગયેલા શરીરમાં હમેશાં વિષયવાસના વધારે રહે છે એવો વૈદ્યોનો અનુભવ છે, તેથી પણ આ રોગગ્રસ્ત પ્રજાને અહમ્યર્થ કઠિન લાગે છે.

હું ઉપર ક્ષીણ પણ નીરોગી શરીર વિષે લખી ગયો છું તેનો એવો અર્થ કોઈ ન કાઢે કે શરીરબળ કોઈએ કેળવવું જ નહિ. મેં તો સૂક્ષ્મતમ અહમ્યર્થની વાત મારી અતિપ્રાકૃત ભાષામાં લખી છે. તેથી કદાચ ગેરસમજ થાય. જેને સર્વેન્દ્રિયનો સંપૂર્ણ સંયમ પાળવો છે તેણે છેવટે શરીરક્ષીણતાને વધાવ્યે જ છૂટકો છે. બ્યારે શરીર ઉપર મોહ અને મમતા ક્ષીણ થાય ત્યારે શરીરબળની ઇચ્છા જ ન રહે.

પણ વિષયેન્દ્રિયને જીતનાર અહમ્યારીનું શરીર અતિ તેજસ્વી ને બળવાન હોવું જ થટે છે. આ અહમ્યર્થ પણ અલૌકિક છે. જેની વિષયેન્દ્રિય સ્વપ્નમાંયે કદી વિકાર ન જ પામે તે જગદ્વંદનીય છે. તેને સારુ બીજો સંયમ સહજ વસ્તુ છે એમાં શક નથી.

આ અહમચર્યને અવધાની એક ખીજ બાઈ લખે છે :
 ‘મારી સ્થિતિ દયાજનક છે. આંકિસમાં, રસ્તામાં, રાત્રે,
 વાંચતાં, કામ કરતાં, ઈશ્વરનું નામ લેતાં પણ તે જ વિચારો
 આવે છે. મનના વિચારોને કેવી રીતે કાળમાં રાખવા ?
 સ્ત્રીમાત્ર તરફ માનુષ્ય કેમ પેદા થાય ? આંખમાંથી શુદ્ધ
 વાત્સલ્યનાં જ કિરણો કેમ નીકળે ? દુષ્ટ વિચારો કેમ નાબૂદ
 થાય ? અહમચર્ય વિષેનો તમારો લેખ મારી પાસે રાખી
 મૂક્યો છે, પણ આ જગ્યાએ તે બિલકુલ ઉપયોગી નથી
 થતો.’

આ સ્થિતિ હૃદયદ્રાવક છે. ધણાઓની એ સ્થિતિ થાય
 છે. પણ જ્યાં સુધી મન તેવા વિચારોની સાથે લડ્યાં કરે
 ત્યાં સુધી ભય રાખવાનું કારણ નથી. આંખ દોષ કરતી હોય
 ત્યારે તેને બંધ કરવી જોઈએ. કાન દોષ કરે ત્યારે તેમાં
 પૂમડાં ભરવાં જોઈએ. આંખને હમેશાં નીચી રાખીને જ
 ચાલવાની રીત સારી છે. તેથી તેને બીજે જોવાનો
 અવકાશ જ નથી રહેતો. જ્યાં મેલી વાતો થતી હોય અથવા
 મેલું સંગીત ચાલતું હોય ત્યાંથી નાસી જવું જોઈએ. સ્વાદેન્દ્રિય
 ઉપર ખૂબ કાળુ મેળવવો જોઈએ.

મારો અનુભવ તો એવો છે કે જેણે સ્વાદને જીત્યો
 નથી તે વિષયને જીતી શકતો નથી. સ્વાદને જીતવો બહુ
 કઠિન છે. પણ એ વિજયની સાથે જ બીજો વિજય સંભવે
 છે. સ્વાદ જીતવાને સારુ એક તો એ નિયમ છે કે મસાલા-
 ઓનો સર્વથા અથવા બને તેટલો ત્યાગ કરવો. અને બીજો
 વધારે જોરાવર નિયમ એ છે કે માત્ર શરીરપોષણને સારુ જ
 આપણે ખાઈએ છીએ, પણ સ્વાદને સારુ કદી નહિ ખાઈએ.

એવી ભાવના હમેશાં પોષવી. આપણે હવા સ્વાદ સારુ નથી લેતા પણ શ્વાસ સારુ. પાણી તરસ મટાડવા તેમજ અન્ન કેવળ ભૂખ મટાડવા લેવાય. બચપણથી જ આપણને માળાપ એથી ઊલટી ટેવ પાડે છે. આપણા પોષણને સારુ નહિ પણ પોતાનું વહાલ બતાવવા આપણને અનેક જાતના સ્વાદ શીખવી આપણને બગાડે છે. આવા વાતાવરણની સામે આપણે થવાનું રહ્યું છે.

પણ વિષય જીતવાનો સુવર્ણનિયમ તો રામનામ અથવા એવો કોઈ મંત્ર છે. દ્વાદશમંત્ર પણ એ જ અર્થ સારે છે. જેની જેવી ભાવના તે પ્રમાણે તે મંત્ર જપે. મને બચપણથી રામનામ શીખવવામાં આવેલ હોવાથી ને એનો આધાર મને મળ્યાં જ કરે છે તેથી તે મેં સુચર્યો છે. જે મંત્ર કઈએ તેમાં આપણે તદ્દતીત થવું જોઈએ. બહે મંત્ર જપતાં બીજા વિચારો આવ્યાં કરે, તે જતાં શ્રદ્ધા રાખી જે મંત્રનો જપ જપ્યાં જ કરશે તે અંતે વિજય મેળવશે એમાં મને લેશ પણ શંકા નથી. એ મંત્ર તેની જીવનદોરી થશે, અને બધાં સંકટોમાંથી તેને બચાવશે. એવા પવિત્ર મંત્રોનો ઉપયોગ કોઈએ આશ્ચર્ય લાલને સારુ ન જ કરવો જોઈએ. એ મંત્રોનો ચમત્કાર આપણી નીતિને સુરક્ષિત કરવામાં રહેલો છે, અને એ અનુભવ દરેક પ્રયત્નવાનને થોડી જ મુદતમાં મળી રહેશે. હા, એટલું યાદ રાખવું જોઈએ કે એ મંત્ર પોપટની માફક ન પઢાય. તેમાં આત્મા પરોવવો જોઈએ, પોપટ ચંત્રની જેમ એવા મંત્ર પઢે છે, આપણે તેને જ્ઞાન-પૂર્વક પઢીએ: ન જોઈતા વિચારોનું નિવારણ કરવાની ભાવના ધરીને, અને તેમ કરવાની મંત્રની શક્તિમાં વિશ્વાસ રાખીને.

જનનમર્યાદા

ધણા જ સંકેત અને કંઈક અંશે મગજવિરુદ્ધ હું આ વિષય ઉપર લખવા બેઠો છું. પ્રજોત્પત્તિના ઉપર અંકુશ નાખવા માટે કૃત્રિમ સાધનોના ઉપયોગને વિષે હું આફ્રિકાથી હિંદુસ્તાન આગ્યો ત્યારથી ઘણીવાર ખાનગી પત્રામાં મારો મત પુછાયો છે. દરેકવાર એવા પ્રશ્નોનો મેં ખાનગી પત્રામાં ખાનગી રીતે ઉત્તર આપ્યો હોવા છતાં કદી આ વિષયની મેં જાહેર ચર્ચા નથી કરી. વિજ્ઞાનમાં હું વિદ્યાર્થી હતો ત્યારે આ પ્રશ્ન તરફ મારું ધ્યાન પહેલીવાર ખેંચાયેલું. તેને આજે ૩૫ વર્ષ થયાં. એ વેળા કુદરતી ઉપાય સિવાય ખીજ એક ઉપાયને સાંખી નહિ શકનાર એક સંયમવાદી અને કૃત્રિમ સાધનોની લિમાયત કરનાર એક દાકતર વચ્ચે સખત વાદવિવાદ ચાલી રહ્યો હતો. થોડોક વખત કૃત્રિમ ઉપાયો તરફ મારા ચિત્તને પક્ષપાત થયો હતો. પણ જીવાનીના તે કાળમાં જ કૃત્રિમ ઉપાયો સામે મારો મત નિશ્ચયપૂર્વક બંધાયો અને હું તેનો સખત વિરોધી બન્યો. હવે હું જોઉં છું કે કેટલાંક લિદી જાપામાં સખ્યતાની બાવનાને સખત

આધાત પહોંચાડે અને ધૂણા ઉપગ્રવે એવી ખુલ્લી રીતે તે સાધનોનાં ઉપયોગવિધિની ચર્ચા થયેલી છે, એટલું જ નહિ પણ એક લખનાર તો કૃત્રિમ સાધનોના હિમાયતીઓમાં મારું નામ ટાંકતાં પણ નથી અચકાયો. મને એવો એકે પ્રસંગ યાદ નથી આવી શકતો કે જ્યારે મેં તેના પક્ષમાં કંઈ પણ લખ્યું હોય અથવા કહ્યું હોય. જે પ્રતિષ્ઠિત વ્યક્તિઓનાં નામોનો ઉપયોગ કૃત્રિમ સાધનોના સર્મથનમાં થયો છે એ પણ મેં જોયું. પણ તેમને પૂછ્યા વિના તેમનાં નામો હું પ્રગટ ન કરું.

સંતાનવૃદ્ધિને મર્યાદામાં મૂકવાની જરૂર એ બાબતમાં તો જે અભિપ્રાય હોઈ જ ન શકે. પણ તેનો એકમાત્ર માર્ગ જમાનાઓ થયાં આપણને વારસામાં અપાયેલો સંયમ—અહમચર્યા—છે. એ એક રામબાણુ ઉપાય છે. અને તેના પાલન કરનારનું તે કલ્યાણુ કરે છે. દાકતરી વિદ્યાવાળા જનનમર્યાદા માટે કૃત્રિમ સાધનોની શોધો કરવાને બદલે જો અહમચર્યાના પાલનના ઉપાયો યોજશે તો મનુષ્યજાતિનો સદાને માટે આશીર્વાદ મેળવશે. સ્ત્રીપુરુષસંયોગનો હેતુ વિષયમુખ્ય નહિ પણ પ્રજોત્પત્તિ છે. અને જ્યાં પ્રજોત્પત્તિની ઇચ્છાનો અભાવ હોય ત્યાં સંયોગ ગુનો છે.

કૃત્રિમ સાધનો એ દુરાચારને ઉત્તેજન આપવાળેવું છે. પુરુષને તેમજ સ્ત્રીને તે આંધળાંબીત કરી મૂકે છે. અને આ ઉપાયોને જે પ્રતિષ્ઠા અપાઈ રહી છે તેથી સામાજિક માન્યતાઓનો જે કંઈ દાબ માણસ ઉપર રહે છે તેને પણ બિડતાં વાર નથી લાગવાની. કૃત્રિમ સાધનોના પ્રયોગથી નપુંસકતા અને નિર્વીર્યતા જ બીપળે. રોગ કરતાં ઇલાજ જ

વધુ ધાનક નીવડવાને. પોતાના કર્મના ફળમાંથી બચી જવાની કોશિશ કરવી એ ખોટું છે, અનીતિમય છે. જે અકરોંનિયો થઈ વધુ ખર્ચ લે તેને પેટમાં ચૂંક આવે અને પછી ઉપવાસ કરવો પડે એ જ સારું છે. સ્વાદેન્દ્રિયને છૂટી મૂકી દઈ બૂખ ઉપરાંત ઠાંસીને ખર્ચ લીધા પછી તેના કુદરતી પરિણામમાંથી બચવા ખાતર પાચક એસ્ટ્રો લેવાં એ ખોટું છે. પણ માણસ પોતાની પાશવિક બોગવૃત્તિને સંતોષીને તેના કુદરતી પરિણામમાંથી બચી જાય એ તૃપ્તિ એ જ છે. કુદરત કોઈની દયા નથી ખાતી, અને પોતાના નિયમોના ઉલ્લંઘનનું પૂરેપૂરું ભાડું લે છે. સાંસ્કૃતિક અને શુભ પરિણામ તો વાસનાઓના નિગ્રહથી જ મેળવી શકાય. બીજા બધા ઉપાયોનાં પરિણામો વિષમ જ આવે. કૃત્રિમ પદ્ધતિઓની દિમાયનની પાછળ રહેલી દલીલ એ છે કે વિષયબોગ એ મનુષ્યજીવનને આવશ્યક છે. આ મોટામાં મોટો ભ્રમ છે. પ્રજ્ઞેત્વત્તિને જેઓ નિયમબદ્ધ કરવા ઇચ્છતા હોય તેઓ પ્રાચીનોએ યોજેલા શુદ્ધ અને વિહિત ઉપાયોનો પુનરુદ્ધાર કરવાના રસ્તાઓ શોધે એ જ યોગ્ય છે.

તેને માટે પ્રારંભિક કાર્ય તેમની સામે કેટલુંયે કરવાનું પડ્યું છે. બાલવિવાદ જનસંખ્યામાં વધારો થવાનું મોટું કારણ છે. આધુનિક રહેણીને પણ અમર્યાદિત પ્રજ્ઞેત્વત્તિ સાથે ધણો જ સંબંધ છે. આ અને આવાં બીજાં કારણોની જે બરાબર તપાસ થાય અને તેના યોગ્ય ઇલાજો લેવામાં આવે તો સમાજની નૈતિક ઉન્નતિ જ પરિણમે. પણ જે અધીરા, ઉત્સાહધેલા લોકો તે તરફ દુર્લક્ષ કરે અને કૃત્રિમ સાધનોનો પ્રયોગ સામાન્ય થઈ પડે તો તેનું પરિણામ નૈતિક

અધોગતિ થાય. વિધવિધ કારણોથી આપણો સમાજ નિઃસત્ત્વ બની ગયો જ છે, તેમાં વળી આ કૃત્રિમ સાધનોના આશ્રય લેવાય એટલે તે સાવ નિઃસત્ત્વ થઈ જવાનો. જે ભોકો આજે વગરવિચારે કૃત્રિમ સાધનોના ઉપયોગની સલાહ આપી રહ્યા છે તેમને માટે સારામાં સારો રસ્તો એ છે કે તેઓ આ વિષયનો ફરીવાર અભ્યાસ કરી પોતાની હાનિકારક પ્રવૃત્તિને રોકી વિવાહિત તેમજ અવિવાહિત બન્નેની આગળ બ્રહ્મચર્ય ધરે. જનનમર્યાદાનો આર્યવિધિ આ જ છે.

સંયમ કે સ્વચ્છંદ ?

ધાર્યા પ્રમાણે જનનમર્યાદા વિષેના મારા લેખને લીધે કૃત્રિમ રીતિઓનો પક્ષ કરનારા લોકોએ ઉત્સાહપૂર્વક મારી સાથે પત્રવ્યવહાર માંડ્યો છે. નમૂના દાખલ હું ત્રણ કાગળ આપું છું. ચોથા કાગળમાં મુખ્યત્વે ધર્મચર્ચા છે, એટલે તે છોડી દઉં છું. ત્રણમાંથી એક આ :

“જનનમર્યાદા વિષેના આપના લેખે મને ફરીથી વિચારોમાં નાંખ્યો છે. તે બાબતમાં આપ મને વધુ પ્રકાશ આપો એમ હું માગી લઉં છું. હું માનું છું કે બ્રહ્મચર્ય જ સદુત્તી સારો અને ઉત્તમ ઉપાય છે. પણ અહીં સવાલ શું આત્મસંયમ કરતાં સંતાનમર્યાદાનો વધુ નથી ? અને તેમ હોય તો આત્મસંયમ એ સંતાનમર્યાદાનો સુલભ માર્ગ છે ? દરેક યુગમાં કેટલીક મહાન વ્યક્તિઓ હોય જ છે કે જે આત્મસંયમનો ઉત્તમ પદાર્થપાઠ લોકો આગળ મૂકી જાય છે. પણ તેઓ તો સંન્યાસી રહ્યા. તે સંતાનમર્યાદાના પ્રશ્નમાં તો સમજતા પણ ન હોય. તેમનું બ્રહ્મચર્ય બ્રહ્મચર્યને ખાતર જ હોય છે. આથી અસંખ્ય લોકોનો ગંભીર મહત્વનો એવો સામાજિક, આર્થિક તેમજ રાજનૈતિક સવાલ શી રીતે બિઠલી શકે ? દરેક

ગૃહસ્થે એ સવાલનો તોડ કરવો રહ્યો. આપણે કેટલાં બાળકોના શિક્ષણની તથા તેમની બીજી શારીરિક તથા નૈતિક સંભાળની જવાબદારી લેવાને શક્તિમાન છીએ એ પ્રશ્ન આજે મોં ફાડીને બેઠો જ છે. આપ તો મનુષ્યસ્વભાવ જાણો છો. સંતાનની આવશ્યકતા મટયા પછી ધણાખરા લોકો વિષયવાસનાનું સફળતાપૂર્વક દમન કરી શકશે ખરા ? વિષયસેવનને આપ ગમે તેટલું નિયંત્રિત કરો, તોપણ લોકસંખ્યાના પ્રશ્નનો ઉકેલ તો નહિ જ થઈ શકે.

હું કબૂલ કરું છું કે સંયોગનો હેતુ સુખ નહિ પણ પ્રજોત્પત્તિ છે. પણ આપે કબૂલ કરી લેવું પડશે કે સુખભોગ એ જ તેનું પ્રધાન પ્રેરક કારણ છે. એવા કેટલા હશે કે જેઓનો પ્રધાન હેતુ સુખોપભોગ હોય અને પ્રજોત્પત્તિ તેનું પરિણામ માત્ર હોય ? અને એવા કેટલા હશે કે જેમનો પ્રધાન હેતુ પ્રજોત્પત્તિ હોય અને સાથે સાથે સુખ પણ અનુભવે ? આપ કહો છો : ‘પ્રજોત્પત્તિની ઇચ્છાનો જ્યાં અભાવ હોય ત્યાં સંયોગ એ ગુનો છે.’ આપના જેવા સંન્યાસીને તેમ કહેવું શોભે છે. પણ આપે કહ્યું છે કે જે માણસ પોતાની જરૂરિયાતથી વધુ પરિમિત કરે છે તે ચોર છે ! છતાં આપ ‘ચોર’ને સાંખી લો છો. તો પ્રજોત્પત્તિની ઇચ્છા અલોપ થયા પછી પણ કામવાસના તૃપ્ત કરનારા ‘ગુનેગાર’ મનુષ્ય પ્રાણીઓને પણ કાં ન સાંખો ?

આપ કહો છો કે કૃત્રિમ રીતિઓથી ઝીઝી તેમજ પુરુષો આંધળાંભીંત બને છે. પણ શું ‘સામાજિક માન્યતાઓનો કાબો’ કદી વિષયોપભોગના અતિરેકને ધટાડી શક્યો છે ખરો ? સમાજની એ માન્યતાઓની સાથે બીજી બચંકર માન્યતાઓને પણ આપણે ન વીસરીએ. જેમ કુટુંબ મોટું તેમ માણસ બાગ્યશાળી અને પ્રતાપી એવા વહેંચા આપણામાં નથી ? ‘વળી કૃત્રિમ સાધનોથી નપુંસકતા અને નિર્વાચ્યતા જ બેપજા’ અને માટે પાકા પુરાવા શું છે ? હું માનું છું કે હજી પણ મનુષ્યની બુદ્ધિ આ બાબતમાં પણ કોઈ તફાવત નિર્દોષ રીતિની શોધ કરવા અસમર્થ નથી.

આપ કહો છો કે પોતાના કૃત્યના પરિણામથી બચવાની ઇચ્છા કરવામાં અનીતિ રહેલી છે. પણ કૃત્રિમ સાધનોનું કશું જ્ઞાન નહિ ધરાવનારાં કેટલાં સ્ત્રીપુરુષો પોતાનાં કૃત્યોનાં પરિણામથી બચવા ઊંટવેદોનો ને બીજા હીન ઉપાયોનો આશ્રય લે છે, અને તેમ કરી પોતાના જ સ્વાસ્થ્યને હાનિ પહોંચાડે છે એ આપ જાણો છો ? ‘કુદરત પોતાના નિયમોના ઉલ્લંઘનનું પૂરેપૂરું બાહું લેશે’ એમ આપ કહો છો. પણ કૃત્રિમ સાધનોના ઉપયોગને કુદરતના નિયમનું ઉલ્લંઘન શા માટે માનીએ ? બનાવટી દાંત, આંખ અથવા શરીરના બીજા બનાવટી અવયવોને કોઈ અસ્વાભાવિક ઘોડું જ કહે છે ?

સારામાં સારા માણસોએ આ વસ્તુની હિમાયત કરી છે તે વિષયસેવનના સુખને ખાતર નહિ પણ લોકોને આત્મસંયમની તાલીમ આપવા ખાતર. વળી સ્ત્રીના હિતની અવગણના આપણે બહુ ક્યારે કરી છે એ યાદ રાખવું જોઈએ.

આપ જનનમર્યાદાનો પ્રચાર કરતા થઈ બચો એમ હું ઇચ્છતો જ નથી, આશા પણ નથી રાખતો. સત્ય અને બ્રહ્મચર્યને માર્ગે ચાલવાનો પ્રયત્ન કરનારા મનુષ્યોના માર્ગદર્શક તરીકે જ આપ હીપો છો. છતાં આપ તેમાં બળો નહિ તોપણ અત્યારની આવશ્યકતાઓનો વિચાર કરી આપે તેને યોગ્ય વસ્તુ તો આપતા રહેવું જ જોઈએ.”

પ્રથમથી જ હું સ્પષ્ટ કરી દઉં કે મેં સંન્યાસીઓને માટે અથવા સંન્યાસીપંક્તિએથી લખ્યું નથી. તે શબ્દના સામાન્ય અર્થ પ્રમાણે સંન્યાસીપદ પર મારો અધિકાર નથી. સહેજસાજ વિલેપ ન ગણતાં પચીસ વર્ષના મારા અવિચ્છિન્ન સ્વાનુભવને આધારે અને અમુક સિદ્ધાંત ઉપર આવવા માટે જે સમય જોઈએ તેટલો લાંબો સમય જેઓ એ પ્રયોગમાં મારી સાથે બળ્યા છે તેમના અનુભવને આધારે મેં વિવેચન

કર્તુ છે. તે પ્રયોગમાં જીવાન અને વૃદ્ધ, સ્ત્રીઓ અને પુરુષો બધાં સામેલ હતાં. પ્રયોગમાં અમુક અંશે શાસ્ત્રીય ચોક્કસ-પણું હતું એવો દાવો થઈ શકે. પ્રયોગ કેવળ નીતિની દૃષ્ટિએ થયો હતો એમાં સંદેહ નથી, પણ જનનમર્યાદાની ઇચ્છામાંથી તે ઉત્પન્ન થયો હતો. મારી પોતાની સ્થિતિ વિશેષે કરીને એ જ હતી. તદ્દન કુદરતી રીતે, પણ પ્રથમ જેની ધારણા નહોતી એવાં, બારે નૈતિક પરિણામો આવ્યાં. યોગ્ય ઉપચાર વડે બહુ મુશ્કેલી વિના આત્મસંયમ રાખી શકાય છે એમ કહેવાની હું હિંમત કરું છું. એકલો હું જ એમ નથી કહેતો પણ જર્મન અને બીજા કુદરતી ઉપચાર કરનારા પણ એમ જ કહે છે. આ લોકો માને છે કે પાણી અથવા મારીના ઉપચારથી શરીર સંકોચાય છે અને ટાઢ તથા મુખ્યત્વે ષળના ખોરાકથી સ્નયુમંડળ શાંત થાય છે, વિષયવાસના સહેજે વશ થાય છે, અને સાથેસાથે શરીરનો બાધો દૂર થાય છે. નિયમિત પ્રાણાયામથી પણ એ જ પરિણામ આવે છે એમ રાજયોગીઓ પણ કહે છે. પાશ્ચાત્ય તથા આપણા પ્રાચીન ઉપચાર સંન્યાસીને માટે નહિ પણ ખરી રીતે ગૃહસ્થને માટે જ છે. વસ્તીમાં અધઠિત વધારો ન થાય એટલા માટે જનનમર્યાદા આવશ્યક છે એમ કોઈ કહે તો હું તેની ના પાડું છું. તે કોઈએ કદી સાબિત કર્યું નથી. મારા મત પ્રમાણે જમીનની યોગ્ય વહેંચણી થાય, ખેતી સુધરે અને તેને અંગે બીજો ઉદ્યોગ હોય તો આ જ દેશમાં અત્યારે છે તેથી બમણી વસ્તીના નિર્વાહ થઈ શકે. જનનમર્યાદાના હિમાયતીઓમાં હું બબ્બે છું તે કેવળ દેશની હાલની રાજદારી સ્થિતિને કારણે.

પ્રજ્ઞની જરૂર ન હોય એટલે વિષયસેવન બંધ થવું જોઈએ એમ હું સૂચવું છું. આત્મસંયમના ઉપાય લોકપ્રિય અને કાર્યસાધક કરી શકાય. સુશિક્ષિત વર્ગે એ ઉપાય કદી અજમાવ્યા નથી. સંયુક્ત કુટુંબની પદ્ધતિને લીધે એ વર્ગ ઉપર હજુ દબાણ આવ્યું નથી, અને જેના ઉપર દબાણ આવ્યું છે તેમણે એ પ્રશ્નમાં આવી જતી નીતિની વાત વિચારી નથી. અલ્પચર્ચા વિષે ક્યાંકક્યાંક ભાષણ થયાં હોય તે સિવાય સંતાનમર્યાદાને અર્થે આત્મસંયમના પક્ષમાં નિયમિત દિલચાલ થઈ નથી. તેથી ઊલટું હજી એવો વહેમ છે કે મોટું કુટુંબ શુભ વસ્તુ છે અને તેથી ધન્યવાયોગ્ય છે. અમુક પરિસ્થિતિમાં પ્રજ્ઞેત્પત્તિ જેમ ધર્મ હોય તેમ બીજી પરિસ્થિતિમાં સંતાનમર્યાદા ધર્મ હોય છે. આવા ઉપદેશ ધર્મગુરુઓ સાધારણ રીતે કરતા નથી. વિષયસેવન જીવનને આવશ્યક છે એમ જનનમર્યાદાના હિમાયતીઓ માની લે છે એવો મને ભય છે. સ્ત્રીજાતિને વિષે ચિંતા બતાવવામાં આવે છે તે અત્યંત કરુણાજનક છે. કૃત્રિમ રીતે જનન-મર્યાદાને ટેકા આપતાં સ્ત્રીજાતિનો પક્ષ કરવાનો આડંબર કરવો એમાં મારા મત પ્રમાણે સ્ત્રીજાતિનું અપમાન છે. વાત એમ છે કે પુરુષે પોતાની વિષયલપટતાથી સ્ત્રીની અધોગતિ કરી છે, અને કૃત્રિમ પદ્ધતિઓના હિમાયતીઓ ગમે તેવા શુભ આશયવાળા હોય તોપણ તેને પરિણામે સ્ત્રીઓની વધારે દુર્દશા થાય. કૃત્રિમ રીતિઓનો પક્ષ કરનારી કેટલીક આ જમાનાની સ્ત્રીઓ છે એ હું જાણું છું. પણ મોટે ભાગે તો સ્ત્રીઓ તેને પોતાના ગૌરવને હીણપત લગાડનારી જ ગણાશે એમાં મને શંકા નથી. પુરુષ સ્ત્રીનો હિતેચ્છુ હોય તો તે આત્મ-

સંયમ કરે. સ્ત્રી કેવળ નિર્દોષ છે, પુરુષ અગ્રેસર છે. ખરી રીતે તે જ અપરાધી છે.

કૃત્રિમ રીતોના હિમાયતીઓને પરિણામ વિચારવાનો હું આગ્રહ કરું છું. એ રીતનો વિશાળ પ્રચાર થાય તો વિવાહનું બંધન છૂટી જાય અને સ્વચ્છંદ વર્તે. વિષયવાસનાનું સેવન તેને જ અર્થે માણસ કરે તો ધરથી લાંબો વખત દૂર હોય, અથવા લાંબા વિગ્રહમાં સિપાઈ તરીકે રોકાયેલ હોય, અથવા વિધુર હોય, અથવા સ્ત્રી માંદી હોય, અને કૃત્રિમ રીત વાપરતા છતાં વિષયસેવનથી તેની તબિયતને નુકસાન થાય એવું હોય, ત્યારે તે શું કરે ?

ખીજો કાગળ આ છે :

“કૃત્રિમ રીતિઓ હાનિકારક છે એમ કહી આપને ઇષ્ટ લાગેલું માની લો છો. ૧૯૨૨માં લંડનમાં ભરાયેલી જનનમર્યાદાની પરિષદમાં ફ્રાન્સની એક સમિતિએ બહેર કરેલું કે ‘કૃત્રિમ સાધનો હાનિકારક છે એમ માનવાને ક્યો પુરાવો નથી. એટલું જ નહિ પણ માનસશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ, કાયદાની અને નીતિની દૃષ્ટિએ કૃત્રિમ સાધનોનો પ્રયોગ ગંભીરપણે તફાવત બિન્ન ગણાવો જોઈએ.’

“આપ કહો છો કે ‘કૃત્રિમ સાધનોથી નિર્વીર્યતા વગેરે કલ્પના થાય છે.’ તેનો અર્થ એ નથી થતો કે આપણે આ સાધનોને વધુ શાસ્ત્રીય બનાવવા મથવું જોઈએ ? આપ કહો છો કે ‘સંયોગનો હેતુ જૂન નહિ પણ પ્રજોત્પત્તિ છે.’ એ કોણે ઠરાવ્યું ? ઈશ્વરે ? ત્યારે પછી તેણે કામચલિ સા માટે કલ્પના કરી ? આપ જો કૃત્રિમ સાધનોને હાનિકારક સિદ્ધ ન કરી શકો તો આપની બીજી દલીલોમાં કંઈ તાકાવ જ નથી. અને મેં આજ સુધી જે જોયું છે તે પરથી અને મારા પ્રયોગ પરથી હિંમતપૂર્વક કહું છું કે ચોખ્ખી રીતિઓનું અણગરજી થાય તો તેમાં હાનિ નથી થતી. કોઈ પણ કલ્પના

નીતિઅનીતિનો નિર્ણય પરિણામ ઉપરથી જ થવો જોઈએ, બુદ્ધિમાંથી ધટાવીને નહિ.”

આ શ્લેષક અડગ છે. ૧૫વાસનું બંધન પવિત્ર છે એમ માનીએ અને તેને પવિત્ર રાખવા ઇચ્છીએ તો વિષયસેવન નહિ પણ આત્મસંયમને સિદ્ધાંતરૂપ ગણવો જોઈએ એમ મેં બતાવ્યું છે. મને ઇષ્ટ વાત હું માની લેતો નથી. કારણ હું કહું છું કે ગમે એવા સારા હોય તોપણ કૃત્રિમ કપાયો હાનિકારક છે. તે પોતે કદાચ હાનિકારક ન હોય પણ વારંવાર ઉપયોગને પરિણામે કામવાસના પ્રબળ થાય છે એટલે તે હાનિકારક છે. વિષયસેવન ચોખ્ખું છે, એટલું જ નહિ પણ ઇચ્છવાજેવું છે એમ જે માને તે કેમે ધરાશે નહિ, અને છેવટે મનોબળમાત્ર ખોઈ ખેસશે. શરીર, મનમાં અને આત્મામાં માણસને બળ આપનારી આવશ્યક અને અમૂલ્ય શક્તિનો વિષયસેવનથી હાથ થાય છે એમ હું માનું છું. આત્માનો મેં હમણાં ઉલ્લેખ કર્યો તોપણ આ ચર્ચામાં મેં જાણી કરીને તેને દૂર રાખેલ છે, કેમકે પત્રલેખકો કે જેમને આત્માનો વિચાર જ નથી તેમણે કરેલી દલીલોનો માત્ર જવાબ આપવાને અર્થે આ ચર્ચા છે. અતિવિવાહિત અને ક્ષીણપ્રાણ સિંદુસ્તાનને કૃત્રિમ ઉપાય સાથે વિષયસેવન નહિ પણ સંપૂર્ણ સંયમ શીખવવાની જ જરૂર છે. તો જ દેશની ગયેલી શક્તિ પાછી આવે. જનનમર્યાદાના હિમાયતીઓએ વર્તમાનપત્રોમાં અનીતિપોષક દવાઓની જે જાહેરખબરો આવે છે તેમાંથી ચેતવું જોઈએ. આ વિષય ચર્ચતાં મને સંકોચ થાય છે. એમાં ખોટી શરમ નથી. હું નહીં જાણું છું કે આપણા દેશના ક્ષીણપ્રાણ જીવાનિયા વિષયસેવનના પક્ષમાં

ગોળગોળ દલીલ થાય તેના સહજ ભોગ થઈ પડે એમ છે, અને એટલે જ મને સંકોચ થાય છે.

બીજા પત્રલેખકે દાક્તરનું પ્રમાણપત્ર રજૂ કર્યું છે તે વિરુદ્ધ મારે કંઈ કહેવાનું રહેતું નથી. તે તદ્દન અપ્રસ્તુત છે. યોગ્ય કૃત્રિમ ઉપાય શરીરને નુકસાન કરે છે અથવા વધ્ધત્વ આણે છે એ વિષે હું હા કે ના કંઈ કહેતો નથી. પોતાની સ્ત્રીઓ સાથે વિષયસેવન કરીને પાયમાલ થયેલા સેંકડો જીવાનોને મેં જોયા છે. અને હોશિયારમાં હોશિયાર દાક્તરોનું મંડળ આ વાતને નાસાખિત કરી શકે એમ નથી.

પહેલા લેખકે ખોટા દાંતનો દાખલો લીધો છે તે લાગુ પડતો નથી. ખોટા દાંત કૃત્રિમ અને અસ્વાભાવિક છે. પણ તે એક જરૂરનો અર્થ સારે છે. પરંતુ કૃત્રિમ ઉપાયો તો ભૂખ લાગવા નહિ પણ સ્વાદને અર્થે ખાવા ઇચ્છનાર માણસ દવા ખાય એના જેવા છે. વિલાસને અર્થે વિષય-સેવન પાપ છે તે જ પ્રમાણે સ્વાદને અર્થે ખાવું તે પણ પાપ છે.

ત્રીજા પત્રની માહિતી જાણવાજેવી છે :

“અમેરિકન સરકારનો આ વસ્તુના પ્રચાર સામે વિરોધ છે એ આપ જાણતા જ હશે. પણ જાપાને તેને પૂરી છૂટથી અનુમતિ આપી છે એ પણ આપ જાણતા જ હશે. બન્નેનાં કારણો જાણીતાં છે. અમેરિકાના વલણમાં બહુ વખાણવાળેવું કશું નથી, પણ જાપાનના વલણમાં કંઈ વખોડવાળેવું છે ખરું? જાપાની સરકારે વસ્તુસ્થિતિ પારખી છે એટલો યશ તેને નહિ અપાવો બેઈએ ? તેને પ્રત્યેક બંધ કરવી રહી. સાથે જનનમર્યાદાની પદ્ધતિનો આશરો લેવાની તેને જરૂર નથી ? આપનો રસ્તો આદર્શ રસ્તો ભલે હોય પણ બ્યવહારુ છે ખરો ? આ પ્રશ્નને માટે તો આમ

હિલચાલની જરૂર છે. હિંદુસ્તાનની વધતી જતી ધન્યતા ધટાડવાને આમ હિલચાલ સિવાય બીજો રસ્તો જ નથી. આપનો સંયમનો રસ્તો તો બહુ જ ઓછા લોકો લેશે.”

અમેરિકા અને જાપાન વિષે હું કંઈ જાણતો નથી. જાપાન જનનમર્યાદાનો પક્ષ શું કામ કરે છે તે હું જાણતો નથી. લેખકની વાત સાચી હોય અને કૃત્રિમ ઉપાયો વડે જનનમર્યાદા જાપાનમાં લેશમાત્ર સામાન્ય હોય તો આ સરસ પ્રશ્નની નૈતિક અધોગતિ છે એમ કહેવાની હું હિંમત કરું છું.

મારી વાત તદ્દન ખોટી હોય, મારા સિદ્ધાંતો ખોટા પાયા ઉપર રચાયા હોય, પણ કૃત્રિમ ઉપાયના હિમાયતીઓએ ધીરજ રાખવાની જરૂર છે. દાલના દાખલા વિના તેઓ પાસે બીજું કંઈ સાધન નથી. જે પદ્ધતિ દેખીતી રીતે માણસની નૈતિક દૃષ્ટિને અણગમતી છે એને વિષે નિશ્ચયપૂર્વક ભવિષ્ય ભાખવાને હજી વાર છે. તરુણોની સાથે ખેલ ખેલવા સહેલા છે. પણ એવા ખેલનાં આનંદ પરિણામો ટાળવાં કઠણ છે.

બધા બ્રહ્મચારી

મારા અભિમાનથી કહો કે અજ્ઞાનથી, કે બન્નેને લીધે, હું એમ માનતો કે પોતાનાં બધાં બાળકોને ને બાળાઓને બ્રહ્મચારી કે બ્રહ્મચારિણી રાખવાનો પ્રયત્ન કરનાર હું જ હોઈશ અથવા તો મારા કેટલાક સાથીઓ જ હશે. પણ મારું અભિમાન ભાગ્યું છે. મારું અજ્ઞાન દૂર થયું છે. મારી પાસેના સ્વયંસેવકોમાંથી એક — ની પ્રાંતિક સમિતિના મંત્રીનો બત્રીજો છે. તે પોતે બ્રહ્મચારી છે, એટલું જ નહિ પણ તેમના બધા ભાઈઓને તેમના પિતાએ બ્રહ્મચારી રાખવાનો ઇરાદો કર્યો છે. તેઓ પોતે જ ઇચ્છે તો તેમને સારું ગ્રોજ્ય કન્યા શોધવા તેઓ તૈયાર છે; બળાત્કાર કરવા નથી ઇચ્છતા. પણ પોતાનાં બાળકોને હાલ તાલીમ પણ એવી જ આપે છે કે જેથી તેઓ બ્રહ્મચારી જ રહે. તેમના બધા પુત્રો જીવાન છે અને પોતાને ધંધે વળગેલા છે અને હજી લગી તેઓ સ્વેચ્છાએ બ્રહ્મચારી રહેલા છે. બંધાળમાં એ જ રીતે કન્યાઓને પણ કેળવવામાં આવે છે એમ હું જોઉં છું. તેનું પ્રમાણ નજીવું જ છે, છતાં એ પ્રયત્ન છે. આ પ્રયત્ન પશ્ચિમના સુધારાને આભારી નથી, પણ પ્રયત્ન કરવાર માળાપો કેવળ ધાર્મિક ભાવથી આકર્ષાઈ પ્રયત્ન કરી રહ્યાં છે.

સત્ય વિ. પ્રહાર્ય

એક મિત્ર નીચે પ્રમાણે મહાદેવ દેશાઈને લખે છે:

“આપને યાદ હશે કે અમુક મહિના અગાઉ ‘પ્રહાર્ય’ ઉપર ‘નવજીવન’માં લેખ લખતાં—જેનો તરબૂતો ‘યંગ ઇડિયા’માં આપે જ કરેલો લાગે છે—ગાંધીજીએ એકરાર કરેલો કે હજીયે એમને દૂષિત સ્વપ્નાં આવે છે। એ વાંચતાં જ આવા એકરારોની અસર સારી ન જ થાય એમ મને લાગેલું; અને પાછળથી મારો આ ભય ખરો પડેલો મેં જાણ્યો.

“વિભાવતની અમારી મુસાફરી દરમ્યાન મેં અને મારા બે સાથીઓએ અનેક લાલચો સામે અમારું ચારિત્ર શુદ્ધ રાખેલું. પેલા ત્રણ ‘મ’થી તો તદન દૂર જ રહેલા.” પણ ગાંધીજીનું ઉપરનું લખાણ વાંચી મારા મિત્ર તદન જ હતારા થઈ ગયા, અને મને મક્કમપણે જાહેર કર્યું કે ‘આટઆટલા લગીરથ પ્રયત્નો પછી ગાંધીજીને પણ આમ થાય તો પછી આપણે કયાં? આ પ્રહાર્યોદિ પાળવાના પ્રયત્ન કરવા એ ફેગટ ફાંફાં છે. ગાંધીજીના એકરારથી મારું દૃષ્ટિબિંદુ સમૂળગું બદલાઈ ગયું છે. મને આજથી ગયો સમજ.’ કંઈક વીલે મોઢે મેં બચાવ કરવાં માંડ્યો: ‘જો ગાંધીજી જેવાને પણ આ માર્ગે જવું આટલું કઠણ છે તો પછી આપણે આપણા

પ્રયત્નો ત્રેવડવા જોઈએ,' વગેરે વગેરે—જેવી દલીલો કદાચ ગાંધીજી કે આપ કરો. પણ એ બધું મિથ્યા. આજ સુધી નિષ્કલંક અને સુંદર રહેલું ચારિત્ર કલ્પિત થયું. કર્મસિદ્ધાંતાનુસાર આ અધઃપતનનો કંઈક દોષ કોઈ ગાંધીજી ઉપર ચોંટાડે તો આપ યા ગાંધીજી શું કરો ?

“જ્યાં સુધી આ એક જ દાખલો ધ્યાનમાં હતો ત્યાં સુધી મેં આપને ન લખ્યું—‘અપવાદ’ ના સહેલાસૂતરા જવાબથી ટળવા હું તૈયાર નહોતો. પણ ત્યારપછી બીજા દાખલાઓએ મજબૂર લેખના વાચન પછીના મારા લયને પુરવણી આપી છે, અને ઉપર જણાવેલ મારા મિત્ર ઉપર જે અસર થઈ તે માત્ર અપવાદરૂપે જ નહોતી તેની મને ખાતરી કરી આપી છે.

“ગાંધીજીને સહેલાઈથી શક્ય એવી હજારો બાબતો મારે માટે તો સાવ અશક્ય એ હું જાણું છું, પણ ભગવદ્ગુપ્તાએ એ બળ મેળવ્યું છે કે ગાંધીજીને અશક્ય એવી એકાદ કોઈક બાબત મને શક્ય થઈ શકે ખરી. ગાંધીજીના એકરાર પછી અંતર વલોવાયું, અને બ્રહ્મચર્યનું સ્વાસ્થ્ય ડોળાયું છે તે હજી પોતાની સ્થિતિમાં પાછું નથી આવ્યું—પણ આવા એકાદ વિચારે જ મને પડતો બચાવો છે. ધણીવાર એક દોષ બીજા દોષમાંથી ઉગારી લે છે. મારી આ બાબતમાં મારા અભિમાનના દોષે (ગાંધીજીને અશક્ય અને મને શક્ય !!!) મને પડતો અટકાવો !

“ગાંધીજીના ધ્યાન ઉપર આ વાત લાવવાની કૃપા કરશો ? —ખાસ કરીને હમણા કે જ્યારે પોતે આત્મકથા લખી રહ્યા છે. સત્ય અને નર્યું સત્ય લખતું એમાં બહાદુરી તો જરૂર છે, પણ દુનિયામાં અને ‘નવજીવન’ ‘યંગ ઈડિયા’ ના વાચકોમાં એથી વિઘ્નનો ગુણ વધુ પ્રમાણમાં છે, અને આથી એકનો ખોરાક તે બીજાને ઘેર સમાન થઈ પડે.”

આવી શરિયાદ નવી નથી. અસહકારનું આંદોલન જોરથી ચાલતું હતું અને જ્યારે મેં મારી જૂલ કબૂલ કરી,

ત્યારે મને એક મિત્રે સરળ ભાવે લખ્યું: 'તમારે તો જૂલ થાય તોયે કજૂલ ન કરવી જોઈએ. જૂલ ન જ કરે એવો કોઈક તો છે એવો લોકોને ખ્યાલ રહેવો જોઈએ. તમે આવા ગણાતા હતા. હવે તમે જૂલનો સ્વીકાર કર્યો એટલે લોકો હતાશ થવાના.' આ કાગળથી હું હસ્યો અને મને ખેદ થયો. લખનારના ભોળપણનું મને હસવું આવ્યું. જૂલ ન કરે એવો મનુષ્ય ન મળે તો કોઈને એવો મનાવવાનો વિચાર સરખોયે મને ત્રાસદાયક લાગ્યો.

મારાથી જૂલ થાય ને તે જણવામાં આવે તેથી લોકોને દાનિ થવાને બદલે લાલ જ થાય. મારી જૂલોના શિદ્ધ સ્વીકારથી પ્રગ્મને લાલ જ થયો છે એવો મારો દૃઢ વિશ્વાસ છે. મને પોતાને તો તેથી લાલ જ થયો છે એમ મેં અનુભવ્યું છે.

તેવું જ મારાં દૂષિત સ્વપ્નાં વિષે સમજવું. હું સંપૂર્ણ અહમચારી ન હોવા છતાં તેવો હોવાનો દાવો કરું તેથી તો જગતને ધણું નુકસાન પહોંચે. કેમકે તેથી અહમચાર્ય કલંકિત બને, સત્યનો સ્મરણ જાંખો થાય. મારા અહમચાર્યના મિથ્યા દાવાથી અહમચાર્યની કિંમતને હું કેમ ઘટાડું? અત્યારે તો હું જોઈ શકું છું કે અહમચાર્યપાલનના જે ઉપાયો હું બતાવું છું તે સંપૂર્ણ નથી, બધાને સારૂ તે સંપૂર્ણતાએ સફળ નથી થતા, કેમકે હું પોતે સંપૂર્ણ અહમચારી નથી. જગત માને છે કે હું સંપૂર્ણ અહમચારી છું, ને મારાથી તેની જડીબુટ્ટી ન બતાવી શકાય એ કેવી ગણ્યપ ગણાય?

હું સાચો સેવક છું, હું જાગ્રત રહું છું, મારો પ્રયત્ન કદર છે, એટલું કાં બસ ન ગણાય? એટલી વાત જ કાં

ખીજાઓને મદદ ન કરે ? હું પણ વિચારના વિકારોથી દૂર ન રહી શકું તો ખીજાઓનું શું કહેવું ? એવી ખોટી ત્રિરાશિ જોડવાને બદલે આવી સીધી ત્રિરાશિ કાં ન જોડાય કે જે ગાંધી જે એક વખતે વિકારી અને વ્યભિચારી હતો તે આજે પોતાની સ્ત્રીની સાથે અવિકારી મિત્રતા રાખી શકે છે, અને જે તે આજે રંભા જેવી યુવતીની સાથે પણ પોતાની દીકરી કે બહેન સમાન રહી શકે છે તો આપણે બધા એટલું કાં ન કરી શકીએ ? આપણા સ્વપ્નદોષને વિચારવિકારોને ઈશ્વર દૂર કરશે જ. આ સાંધો મેળ છે.

લખનારના મિત્રો જે મારી સ્વપ્નદોષની કખૂલાતથી પાછા હઠ્યા તે આગળ વધ્યા જ નહોતા. તેમને ખોટો નિશો હતો તે ઊતર્યો. બ્રહ્મચર્યાદિ મહાવ્રતોની સત્યતા કે સિદ્ધિ મારા જેવા કોઈના ઉપર અવગ્રંખિત નથી. એની પાછળ લાખોએ તેજસ્વી તપશ્ચર્યાઓ કરી છે, ને કેટલાકે સંપૂર્ણ વિનય મેળવ્યો છે.

તે ચક્રવર્તીઓની પંક્તિમાં ઊભવાને અને અધિકાર મળશે સારે મારી લાખામાં આજ છે તેના કરતાં વધારે નિશ્ચય જોવામાં આવશે. જેના વિચારમાં વિકાર નથી, જેની નિદ્રામાં લંગ નથી, જે સૂતો છતાં જાગ્રત રહી શકે છે, તે નીરોગી હોય છે. તેને કિંવનીનના સેવનની જરૂર નથી પડતી. તેના નિર્વિકારી રક્તમાં જ એવી શુદ્ધિ હોય છે કે તેને મહેરિયા ઇત્યાદિનાં જંતુઓ દુઃખ દર્દી શકતાં નથી. એ સ્થિતિ મેળવવાને સારુ મથી રહ્યો છું. તેમાં હાર જેવી વસ્તુ છે જ નહિ. તે પ્રયત્નમાં લખનારને, તેમના શ્રદ્ધાહીન મિત્રોને અને ખીજા વાંચનારાઓને સાથી થવા હું નિમંત્રણ કરું છું,

અને ઇચ્છું છું કે લખનારની જેમ તેઓ મારા કરતાં વધારે તીવ્ર વેગથી આગળ વધે. જેઓ પાછળ હોય તે મારા જેવાના દષ્ટાન્તથી આત્મવિશ્વાસુ બને. મને જે કંઈ સફળતા મળી હોય તે હું નિર્બળ હોવા છતાં, વિકારવશ હોવા છતાં,—પ્રયત્નથી, શ્રદ્ધાથી ને ઈશ્વરકૃપાથી મેળવી શક્યો છું.

એટલે કોઈને નિરાશ થવાનું કારણ જ નથી. મારું માહાત્મ્ય મિથ્યા ઉચ્ચાર છે. તે પદ તો મારી બાહ્ય પ્રવૃત્તિને — મારા રાજપ્રકરણને — આભારી છે. તે ક્ષણિક છે. મારો સત્યનો, અહિંસાનો, અભયર્યાદિનો આગ્રહ એ જ મારું અવિલાંબ્ય ને કીમતીમાં કીમતી અંગ છે. તેમાંનું જે કંઈ મને ઈશ્વરદત્ત થયું છે તેની ભૂલેચૂકે પણ કોઈ અવગણના ન કરો. તેમાં નિષ્ફળતા પણ સરળતાનાં પગથિયાં છે. તેથી નિષ્ફળતાઓ પણ મને પ્રિય છે.

અહ્યચર્ય વિષે

આજકાલ અહ્યચર્ય વિષે મારી ઉપર કાગળોનો વરસાદ વરસી રહ્યો છે. તેમાંથી એકમાં રહેલા કેટલાક પ્રશ્નોનો ઉત્તર અહીં આપું છું.

“અહ્યચર્ય એટલે શું?”

અહ્યચર્ય એટલે આત્માને (અહ્યને) ઓળખવાનો માર્ગ. એટલે સર્વ ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ. એટલે મુખ્યત્વે સ્ત્રી અથવા પુરુષે વિષયભોગનો મનથી, વાચાથી ને કાયાથી ત્યાગ કરવો તે.

“આપના આદર્શ અહ્યચારીને વીચરો ઉપયોગ કરવો પડે કે?”

આ સવાલ ઊલટો છે. મારા આદર્શ અહ્યચારીને વીચરો ઉપયોગ કરવાપણું એટલે પ્રજ્ઞેત્પત્તિ કરવાપણું રહેતું જ નથી. આદર્શ અહ્યચારી તો પ્રજ્ઞનું દુઃખ જોઈ તેના દુઃખમાં જ લીન થઈ જાય છે, ને તેના દુઃખનિવારણમાંથી તેને પ્રજ્ઞેત્પત્તિપ્રપંચમાં પડવું ઝેરસમાન લાગે છે. જ્યેષ્ઠ સંસારદુઃખનું સંપૂર્ણતાએ દર્શન કર્યું છે તેને વિકાર થશે જ નહિ. તે તો વીચરો સંગ્રહ જ કરશે. જે પદાર્થથી પ્રજ્ઞની ઉત્પત્તિ થઈ શકે છે તે પદાર્થનો જે પુરુષ પોતાનો

દેહમાં સંબંધ કરી શકે છે, તે એવો વીર્યવાન બને છે કે તેને જગત વટે છે. તે ચક્રવર્તીના કરતાં પણ વધારે સત્તા ભોગવે છે. જે પુરુષ કેવળ ભોગ ભોગવવા ક્ષણિક વિષયસુખને જ ખાતર વીર્યનો ક્ષય થવા દે છે તે શક્તિહીન બને છે; તેના શરીર કરતાં તેનું મન વધારે શક્તિહીન બને છે; તે દયાને પાત્ર છે. પોતાની મૂર્ખામાં તે ભલે સુખ માને, ભલે અનીતિને નીતિ માની પોતાને અને સમાજને છેતરે, પણ તેની સ્થિતિ તો એટલી જ દયાજનક છે જેટલી એક જ્ઞાનહીન ખેડૂત પોતાની પાસે પટેલાં બીજ પોતાની રમતને ખાતર પાણીમાં કે પથ્થરમાં ફેંકી દર્દને પોતાની કરી મૂકે છે.

“ સ્ત્રીપુરુષનાં આકર્ષણો શું અસ્વાભાવિક છે ? ”

વિષય ભોગવવાને ખાતર થતું આકર્ષણ એટલું બધું અસ્વાભાવિક છે કે જો પ્રત્યેક પુરુષ પ્રત્યેક સ્ત્રી પ્રત્યે ને પ્રત્યેક સ્ત્રી પ્રત્યેક પુરુષ પ્રત્યે આકર્ષાય તો જગતનો આજે પ્રલય થાય. સ્ત્રીપુરુષ વચ્ચે સ્વાભાવિક આકર્ષણ તો જેવું બાઈબહેન, માદીકરો કે બાપદીકરી વચ્ચે હોય તે છે. એવી મર્યાદાથી જ જગતની હસ્તી સંભવી શકે છે. હું જગત-માત્રની સ્ત્રીને મા, બહેન કે દીકરી સમજી મારો વ્યવહાર ચલાવી શકું છું. જો બધી સ્ત્રીઓના પ્રત્યે વિકારી બનું તો ? તેઓ મારા શા હાત્ર કરે ? તેમના કશા પ્રયત્ન વિના મારા શા હાલ થાય ? પ્રજોત્પત્તિ એ સ્વાભાવિક ક્રિયા છે ખરી, પણ તેની મર્યાદાઓ સ્પષ્ટ છે. તે મર્યાદાનું પાલન નથી થતું તેથી સ્ત્રીજાતિ ભયભીન રહે છે, તેથી પ્રજા નામર્દ બને છે, તેથી વ્યાધિઓ વધે છે, તેથી પાખંડ પ્રવર્તે છે, ને જગત નિરીશ્વર જેવું બની રહે છે. મનુષ્ય વિષયભોગમાં લપટાઈ

જય છે ત્યારે તે પોતાનું જ્ઞાન બૂલી જાય છે. ખેલાન સ્થિતિમાં રહેલો મનુષ્ય કંઈકે લખી નાંખે ને છપાવે તેથી આપણે મોહાર્થ તેનું અનુકરણ કરીએ તો? પણ અત્યારે વાંચનારી સમાજમાં વ્યવહાર તો આવો જ ચાલી રહ્યો છે. ફૂડ દીવાની આસપાસ ધૂમરી ખાધા કરે છે તે વેળા તેના ક્ષણિક સુખનો વિચાર તે નોંધે, ને આપણે તેને જ્ઞાની માની તેની નોંધ વાંચી તેનું અનુકરણ કરવા ખેતીએ તો? અરે, દંપતી વચ્ચે પણ વ્યભિચારી આકર્ષણ સ્વાભાવિક નથી એમ હું મારો અને મારા સાથીઓનો અનુભવ જાહેર કરવા ઇચ્છું છું. વિવાહનો અર્થ બન્નેએ પોતાના પ્રેમને નિર્માળ કરી ઈશ્વરપ્રેમ અનુભવવાનો છે. દંપતી વચ્ચે નિર્વિકાર પ્રેમ અસંભવિત નથી. મનુષ્ય પશુ નથી. ધણા પશુજન્મોને આંતે તે મનુષ્ય બન્યો છે. તે જ ટટાર રહેવા જન્મેલો છે. પશુતા ને પુરુષાર્થમાં એટલો ભેદ છે જેટલો જડ ને ચેતન વચ્ચે છે.

“અક્ષયર્થનો સાક્ષાત્કાર કરવા સારુ કુટુંબનો ત્યાગ આવશ્યક છે?”

નથી અને છે. જે પોતાના વિકારોને વશ રાખી શકે છે તેને બાહ્ય ત્યાગની ઓછી જરૂર છે. જે પોતાના વિકારને રોકવા અસમર્થ છે તે જેમ મનુષ્ય અમિથી દૂર ભાગે છે તેમ જ્યાં જ્યાં વિકાર પેદા થતા જુએ ત્યાંથી સો જોજન દૂર જાય.

“અક્ષયર્થને પાંચે જનારને સારુ કંઈ પગથિયાં બતાવશો?”

પ્રથમ પગથિયું તેની આવશ્યકતાનું જ્ઞાન થવું તે છે; એટલા સારુ તે વિષયનાં પુસ્તકોનું વાચનમનન છે.

ખીજું, ધીમેધીમે ઇદિયનિગ્રહ આદરવો ધટે. જ્ઞાનચારી સ્વાદને રોકે; જે ખાય તે પોષણ અથે. આંખથી મલિન વસ્તુ ન જુએ. આંખને હમેશાં શુદ્ધ વસ્તુ જોવામાં જ રોકે અથવા તેને બંધ કરે. તેથી જ સબ્ય સ્ત્રીપુરુષ હાલતાં ચાલતાં ધરતી બણી જોતાં રહે ને શરીરની તુચ્છતાનું દર્શન કરે. કાનેથી કંઈ ખીખત્સ વસ્તુ સાંભળે જ નહિ. નાકેથી અનેક પ્રકારની વિકાર ઉત્પન્ન કરનારી વસ્તુઓ નહિ સૂંધે. સ્વચ્છ માટીમાં જે સુગંધ છે તે અત્તરગુલાબોમાં નથી. જેને ટેવ નથી તે તો એ કૃત્રિમ સુગંધોથી અકળાય છે. હાથપગને પણ એકે ખૂરા કામને સારુ નહિ વાપરે. પ્રસંગોપાત્ત ઉપવાસાદિ કરે.

ત્રીજું, પોતાનો બધો સમય સત્કાર્યમાં, જગતસેવામાં જ ગાળે.

ચોથું, સત્સંગ સેવે, સારાં પુસ્તકો વાંચે ને આત્મદર્શન વિના વિકારોનો સર્વથા નાશ નથી જ એમ જાણી રામનામાદિ હમેશાં રટી ઇશ્વરપ્રસાદની યાચના કરે.

આમાં એકે વસ્તુ એવી નથી કે જે સામાન્યમાં સામાન્ય સ્ત્રીપુરુષ પણ ન કરી શકે. પણ—એ જ મોટો પલાડ છે. જ્ઞાનચર્યાની આવશ્યકતા વિષે પૂરી શ્રદ્ધા નથી હોતી એટલે મનુષ્ય અનેક પ્રકારનાં કાંદાં મારે છે. જેને તેની ઇચ્છા થઈ છે તેને એ વસ્તુ સાધ્ય છે એ વિષે કાંઈયે શંકા કરવાનું કારણ નથી. જગત જ્ઞાનચર્યાના ઓછાવત્તા પાલનથી જ નબે છે એ જ સૂચવે છે કે તેની આવશ્યકતા છે ને તે સંભવિત છે.

નૈષ્ઠિક પ્રહસ્યર્થ

અહસ્યર્થ વિષે મારે કંઈક કહેવું એવી માગણી થઈ છે. કેટલાક વિષયો એવા છે કે જે વિષે હું પ્રસંગોપાત્ત 'નવજીવન'માં લખું છું અને બાક્યે જ કેઈવાર તેના ઉપર બોલું છું, કારણ એ બોલવાથી ન સમજી શકાય એવી અને અતિશય કઠણ વસ્તુ છે એમ હું જાણું છું. તમે જે અહસ્યર્થ વિષે સાંભળવા ઇચ્છો છો તે તો સામાન્ય અહસ્યર્થ વિષે, જેની વિસ્તૃત વ્યાખ્યા સર્વ ઇદ્રિયોનો સંયમ એવી છે એ અહસ્યર્થ વિષે નહિ. તે સામાન્ય અહસ્યર્થને પણ શાસ્ત્રોએ અતિશય કઠણ વસ્તુ તરીકે વર્ણવેલું છે.

એ કથનમાં નવાણું ટકા સત્ય છે, એક ટકાની જાણપ છે એમ કહેવાની હું રજા લઉં. એનું પાલન કઠણ લાગે છે, કારણ બીજી ઇદ્રિયોનો સંયમ આપણે કરતા નથી. એ બીજી ઇદ્રિયોમાં મુખ્ય રસેન્દ્રિય. જે જીભને કાળૂમાં રાખશે તેને અહસ્યર્થ સહજમાં સહજ વસ્તુ થઈ પડશે. પ્રાણીશાસ્ત્રના અભ્યાસીઓએ કહ્યું છે કે પશુઓ જેટલે અંશે અહસ્યર્થ પાળે છે તેટલે અંશે મનુષ્ય નથી પાળતો. આ સાચું છે. એનું કારણ તપાસીશું તો જણાશે કે પશુઓ જિહ્વેન્દ્રિય ઉપર

પૂરેપૂરે અંકુશ ભોગવે છે—ધૃત્ત્યાપૂર્વક નહિ, પણ સ્વભાવે જ. કેવળ ધાસચારા ઉપર એનો નિભાવ છે. તે પણ તે પેટપૂરતું જ ખાય છે. તે જીવવાને અર્થે ખાય છે, ખાવાને અર્થે જીવતાં નથી. ન્યારે આપણે એથી ઊલટું જ કરીએ છીએ.

માતા બાળકને અનેક સ્વાદો કરાવે છે. તે એમ માને છે કે વધારેમાં વધારે વસ્તુઓ ખવડાવીને જ બાળક પર પ્રેમ કરી શકાય. એમ કરવામાં આપણે વસ્તુઓમાં સ્વાદ નથી પૂરતા, પણ વસ્તુઓનો સ્વાદ લઈ લઈએ છીએ. સ્વાદ બૂખમાં રહેલો છે. સૂકો રોટલો બૂખ્યાને જેટલો સ્વાદિષ્ટ લાગશે તેટલો બૂખ વિનાના માણસને લાડુ સ્વાદિષ્ટ નહિ લાગે. આપણે તો પેટને ઠાંસી ઠાંસીને ભરવા માટે અનેક મસાલાઓ વાપરી અનેક વાનીઓ તૈયાર કરીએ છીએ અને પછી કહીએ છીએ કે અક્ષય પળાતું નથી !

આંખ જે પ્રભુએ જેવાને સારુ આપી છે તેને મલિન કરીએ છીએ, અને જે જેવાનું છે તે જેતાં નથી શીખતા. માતા શા સારુ ગાયત્રી ન શીખે અને બાળકને ન શીખવે ? એના ઊંડા અર્થમાં ન જતાં એમાં સૂર્યની ઉપાસના રહેલી છે એટલું જ સમજી સૂર્યની ઉપાસના કરાવે તોયે બસ છે. સૂર્યની ઉપાસના તો સનાતની શું, આર્યસમાજ શું, સૌ કરે. સૂર્યની ઉપાસના એ તો મેં રથૂળમાં રથૂળ અર્થ તમારી આગળ મૂક્યો. એ ઉપાસના એટલે શું ? આપણે આપણી ડોક ઊંચી રાખી સૂર્યનારાયણનાં દર્શન કરી આંખનું ઘોચ કરીએ. એ ગાયત્રી રચનાર ઋષિ હતા, દૃષ્ટા હતા. તેમણે કશું કે સૂર્યોદયમાં જે નાટક રહેલું છે, જે સૌંદર્ય રહેલું છે, જે લીલા રહેલી છે, તે ખીજે જેવા નહિ મળે. ઈશ્વરના જેવો

સુંદર સૂત્રધાર બીજે નહિ મળે, અને આકાશના કરતાં વધારે ભવ્ય રંગભૂમિ બીજે નહિ મળે.

પણ કંઈ માતા બાળકની આંખ ધોઈ તેને આકાશ બતાવે છે? માતાના ભાવોમાં તો અનેક પ્રપંચો જ રહેલા હોય છે. મોટા મકાનમાં જે કેળવણી મળે છે તેને પરિણામે તો કદાચ છોકરો સારો અમલદાર થશે. પણ ઘરમાં જાણે-અજાણે જે કેળવણી બાળકને મળે છે તેમાંથી તે કેટલું લઈ લે છે તેનો કેાણ વિચાર કરે છે?

આપણાં શરીરને માખાપ ઢાંકે છે, ગૂંગળાવે છે, શોભા આપવાનો પ્રયત્ન કરે છે. તેથી શું શોભા વધે છે? કપડાં અંગને ઢાંકવા માટે છે, શરીરનું ટાઢતડકાથી રક્ષણ કરવા માટે છે, તેને શોભાવવા માટે નથી. ટાઢથી ચરચરતા બાળકને શગડી પાસે ધડકેલીએ, અથવા શેરીમાં દોડવા મોકલીએ, અથવા તો ખેતરમાં હડસેલીએ, તો જ તેનું શરીર વજ્ર જેવું થવાનું છે. જેણે બ્રહ્મચર્યનું પાલન કર્યું છે તેનું શરીર તો વજ્ર જેવું હોવું જોઈએ. આપણે તો બાળકના શરીરનો નાશ કરીએ છીએ, આપણે તેને ઘરમાં રાખીને જે હાંફ આપવા ઇચ્છીએ છીએ તેનાથી તો તેની ચામડીમાં એવી ગરમી આવે છે કે જેને આપણે ખરજવાની જ ઉપમા આપી શકીએ. આપણે શરીરને પંપાળીને બગાડ્યું છે. આપણે ઉંબાડિયું કર્યાં કીધું છે.

આ તો કપડાંની વાત થઈ. પછી ઘરમાં થતી વાત-ચીતોથી આપણે તેના મન ઉપર ખરાબ અસર કરીએ છીએ. તેને પરણાવવાની વાતો કરીએ છીએ. તેને જોવાનું પણ બધું એવું એવું જ મળે છે. મને તો આશ્ચર્ય એ થાય છે કે

આપણે કેવળ જંગલીમાં જંગલી કેમ નથી થઈ ગયા. મર્યાદા મેલાવનારાં અનેક સાધનો છતાં મર્યાદા જળવાઈ રહી છે. ઈશ્વરે મનુષ્યને એવો બનાવ્યો છે કે બગડવાના અનેક પ્રસંગો આવતા છતાં તે ઊગરી નય છે. એવી ઈશ્વરની અલૌકિક કળા છે. બ્રહ્મચર્યને નડતાં આવાં અનેક વિધ્નો દૂર કરીએ તો તેનું પાલન શક્ય થઈ પડે, સહેલું થઈ પડે.

આવી સ્થિતિ છતાં આપણે દુનિયા સાથે શારીરિક મુકાબલો કરવા ઇચ્છીએ છીએ. તે કરવાના બે રસ્તા છે: આસુરી અને દૈવી. આસુરી એટલે શરીરબળ કેળવવાને માટે ગમે તે ઉપાયો લેવા, ગમે તે પદાર્થોનું સેવન કરવું, શારીરિક મુકાબલા કરવા, ગોમાંસ ખાવું, ઇત્યાદિ. મારા બાળપણમાં મારે એક મિત્ર મને કહેતો કે માંસાહાર કરવો જ નોઈએ અને તેમ ન કરીએ તો અંગ્રેજ જેવાં કઢાવર શરીર ન થઈ શકે. કવિ નર્મદાશંકરે પણ એ જ જાતની સલાહ પોતાના એક કાવ્યમાં આપેલી છે. ‘અંગ્રેજો રાજ કરે દેશી રહે દબાઈ,’ ‘પેલો પાંચ હાથ પૂરો’ વાળી કડીઓમાં એવો જ લાવ રહેલો છે. નર્મદાશંકરે ગુજરાત ઉપર અતિશય ઉપકાર કરેલો છે, પણ એમના જીવનના બે કાળ થયા—એક સ્વેચ્છાચારનો કાળ અને બીજો સંયમનો. આ કાવ્ય સ્વેચ્છાચારના કાળનું છે. જાપાનને પણ બીજા દેશોની સાથે મુકાબલો કરવાનો સમય આવ્યો ત્યારે ત્યાં ગોમાંસબક્ષણને સ્થાન મળ્યું. એમ આસુરી રીતે શરીર કેળવવા ઇચ્છીએ તો આવા પદાર્થોનું સેવન કરવું રહ્યું.

પણ દૈવી રીતે શરીરને કેળવવું હોય તો બ્રહ્મચર્ય એ જ એક ઉપાય છે. મને જ્યારે નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી કહેવામાં આવે છે ત્યારે મને મારા ઉપર દયા છૂટે છે. અહીં આપેલા

માનપત્રમાં મને 'નૈષ્ઠિક અભ્યાસ' કહેવામાં આવ્યો છે. એટલે મારે કહેવું જોઈએ કે જેણે માનપત્ર ધડયું તેને ખબર નહોતી કે નૈષ્ઠિક અભ્યાસ તે કોને કહેવાય. એને એટલો પણ વિચાર ન થયો કે મારા જેવો માણસ જે પરણ્યો છે, અને જેને છોકરાં થયાં છે, તે નૈષ્ઠિક અભ્યાસ શી રીતે કહેવાય? નૈષ્ઠિક અભ્યાસીને તો કદી તાવ ન આવે, કદી માથું પણ ન ચડે, ન કદી ખાંસી થાય કે ન એપેન્ડિસાઇટીસ થાય. નારંગીનું બીજ આંતરડાંમાં ભરાઈ રહેતાં પણ એપેન્ડિસાઇટીસ થાય છે એમ દાકતરો કહે છે. પણ જેનું શરીર સ્વચ્છ અને નીરોગી છે તેના શરીરમાં એ બીજ ટકી જ ન શકે. જ્યારે આંતરડાં શિથિલ થઈ જાય છે, ત્યારે તે એવી વસ્તુને પોતાની મેળે કાઢી નાંખી નથી શકતાં. મારાં પણ આંતરડાં શિથિલ થયાં હશે એટલે જ હું એવું કંઈ નહિ પચાવી શક્યો હોઉં. બાળકો એવી અનેક ચીજો ખાઈ જાય છે તેની ઉપર માતા થોડું જ ધ્યાન આપે છે? કારણ બાળકનાં આંતરડાંમાં એટલી શક્તિ સ્વાભાવિક રીતે હોય છે.

એટલે મારામાં નૈષ્ઠિક અભ્યાસના પાલનનું આરોપણ કરીને કોઈ મિથ્યાચારી ન થાઓ એમ હું ઇચ્છું છું. નૈષ્ઠિક અભ્યાસનું તેજ તો મારામાં છે તેના કરતાં અનેકગણું હોવું જોઈએ. હું આદર્શ અભ્યાસી નથી, તેવો થવા ઇચ્છું છું એ સાચી વાત છે. મેં તો તમારા આગળ મારા અનુભવમાંથી થોડાં બિન્દુ મૂક્યાં છે, જે અભ્યાસની વાડ બતાવે છે.

અભ્યાસી રહું એટલે સ્ત્રીમાત્રનો સ્પર્શ ન કરું, મારી બહેનનો પણ સ્પર્શ ન કરું, એવું નથી. પણ અભ્યાસી હોઉં એટલે અર્થ એ કે કાગળનો સ્પર્શ કરું અને જેમ

વિકાર ન થાય, તેમ કોઈ પણ સ્ત્રીનો સ્પર્શ કરું પણ વિકાર ન થાય એવી સ્થિતિ હોવી જોઈએ. મારી બહેન માંદી હોય અને તેની સેવા કરતાં, તેનો સ્પર્શ કરતાં, જ્ઞાનચંદ્રને ખાતર મારે અચકાવું પડે તો તે જ્ઞાનચંદ્ર ધૂળ જેવું છે. જે અવિકારી દશા મૃત શરીરને અડીને આપણે ભોગવી શકીએ, તેવી જ અવિકારી દશા કોઈ ભારે સૌંદર્યવતી યુવતીને અડ્યા છતાં પણ આપણે ભોગવી શકીએ તો આપણે જ્ઞાનચારી છીએ. બાળકોએ એવું જ્ઞાનચંદ્ર પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ એમ જો તમે ઇચ્છો તો તમારો અભ્યાસ તમે ન ધડી શકો, પણ મારા જેવો અધૂરો પણ જ્ઞાનચારી જ ધડી શકે.

જ્ઞાનચારી એ સ્વાભાવિક સંન્યાસી છે. જ્ઞાનચંદ્રાશ્રમ એ સંન્યસ્તાશ્રમ કરતાં વધારે ચડિયાતો આશ્રમ છે, પણ એને આપણે પાડ્યો છે. એટલે આપણો ગૃહસ્થાશ્રમે બગડ્યો છે અને વાનપ્રસ્થાશ્રમે બગડ્યો છે. સંન્યાસનું તો નામ પણ નથી રહ્યું. આવી આપણી દીન સ્થિતિ છે.

ઉપર જે આસુરી માર્ગ હતું કહી ગયો તેને અનુસરીને તો પાંચસે વર્ષે પણ આપણે પહોંચીને મુકાબલો નથી કરી શકવાના. દૈવી માર્ગનું અનુસરણ આજે થાય તો આજે જ પહોંચીને મુકાબલો થઈ શકે છે. કારણ દૈવી માર્ગથી જોઈતું માનસિક પરિવર્તન ક્ષણવારમાં થાય, જ્યારે શારીરિક પરિવર્તન કરતાં જુગજુગ થાય જ. એ દૈવી માર્ગને આપણે તો જ અનુસરી શકીશું કે જો આપણા પૂર્વજન્મનાં પુણ્ય હશે અને માબાપો આપણે માટે જોઈતાં સાધન પેદા કરશે.

ગુહ્ય પ્રકરણ

જેમણે આરોગ્યનાં પ્રકરણો ધ્યાનપૂર્વક વાંચ્યાં છે તેમને મારી વિનાંતિ છે કે આ પ્રકરણ વિશેષ ધ્યાનથી વાંચવું, અને તે ઉપર ખૂબ વિચાર કરવો. બીજાં પ્રકરણો હજી આવશે અને તે ઉપયોગી થઈ પડશે એમ હું માનું છું, પણ આ વિષય ઉપર બીજું એક પ્રકરણ આના જેવું અગત્યનું નહિ હોય. મેં અગાઉ સૂચવ્યું છે કે આ પ્રકરણોમાં એવી એક પણ બાબત મેં નથી લખી કે જેને વિષે મને જાતજાનુભવ નથી થયા, અથવા જે હું પોતે દૃઢતાપૂર્વક ન માનતો હોઉં.

આરોગ્યની ઘણી ચાવીઓ છે અને તે બધી ચાવીઓ અગત્યની છે, પણ તેની મુખ્ય ચાવી બ્રહ્મચર્ય છે. સારી હવા, સારો ખોરાક, સારું પાણી, વગેરેથી આપણે આરોગ્ય મેળવી શકીએ, પણ જેટલો પૈસો કમાઈએ તેટલો ઉડાવીએ તો કંઈ બચતું નથી; તેમ જ જેટલું આરોગ્ય મેળવીએ તેટલું ઉડાવી દઈએ તો પાસે પૂંજી શી રહેવાની છે? સ્ત્રી અને પુરુષ બન્નેને આરોગ્યરૂપી ધન સાચવવાને સારું બ્રહ્મચર્યમી સંપૂર્ણ જરૂર છે એમાં કોઈએ શક લાવવાનો નથી. જેણે પોતાનું વીર્ય સાચવ્યું છે તે જ વીર્યવાન—બળવાન—કહેવાય ને મથુામ. બ્રહ્મચર્ય તે શું? એ સવાલ થશે. પુરુષે સ્ત્રી

ભોગ ન કરવો અને સ્ત્રીએ પુરુષનો ભોગ ન કરવો, એ બ્રહ્મચર્ય છે. 'ભોગ ન કરવો' એટલે એકબીજાનો વિષયની ઇચ્છાએ સ્પર્શ ન કરવો, એટલું જ નહિ પણ એ બાબત વિચાર પણ ન લાવવો. એ બાબતનું સ્વપ્ન પણ ન હોવું જોઈએ. પુરુષે સ્ત્રીને જોઈને ઘેલા ન થવું અને સ્ત્રીએ પુરુષને જોઈને ઘેલી ન થવું. જે ગુણ શક્તિ આપણને કુદરતે આપી છે તેને દબાવી આપણાં શરીરમાં જ સંગ્રહ કરી, તેનો ઉપયોગ આપણું આરોગ્ય વધારવામાં કરવો; અને એ આરોગ્ય એકલા શરીરનું નહિ પણ મનનું, બુદ્ધિનું, તેમજ યાદશક્તિનું.

હવે આપણી આસપાસ જે કોતક વર્તી રહ્યું છે તે જોઈએ. નાનાંમોટાં આપણે બધાં માણસો ને સ્ત્રીઓ ઘણેભાગે આ મોહમાં ડૂબેલાં પડ્યાં છે. એવે વખતે આપણે ગાંડાતૂર બની જઈએ છીએ. આપણી બુદ્ધિ ઠેકાણે નથી રહેતી, આપણી આંખને પડદા આવી જાય છે, આપણે કામાંધ બનીએ છીએ. કામમાં આવી ગયેલા પુરુષોને, સ્ત્રીઓને અને છોકરાછોકરીઓને મેં તદ્દન બાવરાં જેવાં બની જતાં જોયાં છે. મારો પોતાનો અનુભવ એથી જુદો નથી. જ્યારેજ્યારે તે દશામાં હું આવેલો છું ત્યારેત્યારે મારું ભાન ભૂલી ગયો છું. એ વસ્તુ જ એવી છે. આમ એક રતીભાર રતિ (સુખ)ને સારુ આપણે એક મણુથી વિશેષ બળ એક પળમાં ગુમાવી બેસીએ છીએ. જ્યારે આપણો મદ ગતરે છે ત્યારે આપણે રાંક બની જઈએ છીએ. બીજે દલાડે સવારમાં આપણું શરીર ભારે રહે છે, આપણને ખરું ચેન રહેતું નથી, આપણી કાયા શિથિલ થઈ ગઈ હોય છે. આપણું મન ઠેકાણાવગરનું રહે છે.

આ બધું ઠેકાણે લાવવા, રાખવા, આપણે કઢેલાં દૂધ પીએ છીએ, ગજવેલ ફાફીએ છીએ, યાફૂતીઓ લઈએ છીએ, વેદો પાસે જઈને પુષ્ટિની દવાઓ માગીએ છીએ! કેવા ખોરાકોથી આપણો કામ વધે એ આપણે શોધ્યાં કરીએ છીએ. આમ દિવસો જાય છે ને જેમજેમ વરસ જાય છે, તેમતેમ અંગે અક્કલે હીણા થઈએ છીએ, ને ધડપણમાં આપણી ભુદ્ધિ ગયેલી જોવામાં આવે છે.

ખરું જોતાં આમ ન જ થવું જોઈએ. ધડપણમાં ભુદ્ધિ મંદ થવાને બદલે તેજ થવી જોઈએ. આ દેહે મેળવેલો અનુભવ આપણને તથા ખીજને ઉપયોગી થઈ શકે એવી આપણી સ્થિતિ રહેવી જોઈએ; ને જે બ્રહ્મચર્ય પાળે છે તેની તેવી સ્થિતિ રહે છે. તેને મરણનો ભય રહેતો નથી, મરણસમયે પણ તે ઈશ્વરને ભૂલતો નથી, ને ખોટાં વલખાં મારતો નથી. તેને મરણકાળના ચાળા થતા નથી, ને હસમુખે ચહેરે આ દેહને છોડી માલેકને પોતાનો હિસાબ દેવા જાય છે. આ જ પુરુષ. આમ મરે તે જ સ્ત્રી. તેમણે જ ખરું આરોગ્ય જાળવ્યું ગણાય.

આપણે સાધારણ રીતે વિચાર નથી કરતા કે આ જગતમાં મોજમજા, અદેખાઈ, મોટાઈ, આડંબર, ક્રોધ, અધીરાઈ, ઝેર, વગેરેનું મૂળ આપણે જે બ્રહ્મચર્યનો ભંગ કરીએ છીએ તેમાં છે. આમ આપણું મન હાથ ન રહે, ને દરરોજ આપણે એક કે વધારે વખત એક બાળક કરતાં પણ બેઠ બની જઈએ, તો પછી જાણ્યે કે અજાણ્યે કયા ગુના નહિ કરીએ? કયું ઘોર કર્મ કરતાં અટકશું?

પણ આવું અહમદ પાળનારને કાણ જુએ છે ? એવું અહમદ જો બધા પાળે તો દુનિયાનું સલાનાશ વળે એવા સવાલ ઉઠાવનારા પડ્યા છે, એનો વિચાર કરવામાં અહમદ આવી જવાનો સંભવ છે એટલે તેટલો ભાગ છોડી માત્ર દુન્યવી વિચાર જ કરશું. મારા અભિપ્રાય પ્રમાણે આ બંને સવાલના મૂળમાં આપણી બીક અને કાયરતા રહેલ છે. આપણે અહમદ પાળવા માગતા નથી એટલે તેમાંથી નીકળી જવાનું બહાનું શોધીએ છીએ. અહમદ પાળનારા આ દુનિયા વિષે ધણાથે પડ્યા છે, પણ જો તેઓ ગોત્રે તુરત જડતા હોય તો તેનું મૂલ્ય પણ શું હોય ? હીરાને મેળવતાં પૃથ્વીનાં આંતરડાંમાં હજારો મજૂરોને ગોંધાઈ રહેવું પડે છે, અને ત્યારપછી પણ પર્વત જેવડા ધૂળકાંકરાના ઢગ ધોયા પછી માંડ મૂડી જેટલા હીરા હાથ આવે છે. ત્યારે અહમદ પાળનારાએ હીરાને શોધવા સારું કેટલો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ એનો જવાબ ત્રિરાશિ બાંધીને સૌએ શોધી કાઢવો. અહમદ પાળતાં સૃષ્ટિ બંધ પડી ગય તેની સાથે આપણે શો સંબંધ ? આપણે કાંઈ ઈશ્વર નથી. જેણે સૃષ્ટિ બનાવી છે તે પોતાનું સંભાળી લેશે. બીજાઓ પાળે કે નહિ એ સવાલ આપણે કરવાનો જ ન હોય. આપણે વેપારમાં, વકીલાતમાં વગેરે ધંધામાં પડતાં વિચારતા નથી કે બધા લોકો વકીલવેપારી થાય તો શું થાય ? જે અહમદ પાળશે તે પુરુષ અથવા સ્ત્રીને કાળે કરીને બંને સવાલોનો જવાબ મળી રહેશે. એટલે કે તેના જેવા બીજા તેને મળી રહેશે, અને બધા અહમદ પાળે તો સૃષ્ટિનું શું થાય એ પણ તે ઘોળા દિવસ જેવું જોઈ શકશે.

ઉપરના વિચારો સંસારી માણસો કેમ અમલમાં મૂકી શકે ? પરણેલા શું કરે ? જેને છોકરાં છે તે શું કરે ? જેનાથી કામને વશ ન જ રાખી શકાય તે શું કરે ?

આપણે સરસમાં સરસ સ્થિતિ કઈ તે જોયું. એ આદર્શ આપણી સામે રાખીએ તો પછી તેની તેથી જ કે તેથી ઊતરતી નકલ કરી શકીએ. બાળક પાસે અક્ષર લખાવીએ ત્યારે સારામાં સારા અક્ષરનો નમૂનો તેની પાસે મૂકશું. બાળક તે ઉપરથી પોતાની શક્તિ પ્રમાણે પૂરી કે અધૂરી નકલ કરશે તેમ જ આપણે પણ અખંડ બ્રહ્મચર્યનો આદર્શ આપણી સામે રાખી તેની નકલ કરવા મથી શકીએ. પરંપરા એટલે શું ? કુદરતી કાયદો એ છે કે જ્યારે સ્ત્રીપુરુષને પ્રજાની ઇચ્છા થાય ત્યારે જ તેઓ બ્રહ્મચર્યને તોડે. આમ વિચારપૂર્વક કોઈ જોડું વરસે કે ચારપાંચ વરસે એક વેળા બ્રહ્મચર્ય તોડે તે તદ્દન ગાંડું નહિ બને, અને તેની પાસે વીર્યરૂપી પૂંજ પણ હીક એકઠી રહી શકશે. આવાં સ્ત્રીપુરુષ બાગે જ આપણા જોવામાં આવે છે જેઓ માત્ર પ્રજાની ઉત્પત્તિને ખાતર જ કામભોગ કરે છે. પણ હજારો માણસો તો કામભોગ માગે છે, ઇચ્છે છે ને કરે છે. પરિણામ એ આવે છે કે તેમને તેમની ઇચ્છા વિરુદ્ધ પ્રજા ઉત્પન્ન થાય છે. આ વિષયભોગ ભોગવતાં આપણે એટલા આંધળાભીંત બની જઈએ છીએ કે સામાનો વિચાર જ નથી કરતા. આમાં સ્ત્રી કરતાં પુરુષ વધારે શુનેગાર છે. પોતાના ગાંડપણમાં સ્ત્રીની નબળાઈનો અને પ્રજાનો ભાર ઉપાડવાની ને તેને ઉછેરવાની તેનામાં તાકાત છે કે નહિ તેનો તેને ખ્યાલ પણ નથી રહેતો. પશ્ચિમના લોકોએ તો આ બાબતમાં હદ જ ઓળંગી છે,

તેઓ પોતાના ભોગ ભોગવવાને ખાતર ને પ્રજા ઉત્પન્ન થાય તેનો બોલો દૂર રાખવા ખાતર અનેક ઉપચારો કરે છે. તે ઉપચારો ઉપર પુસ્તકો લખાયાં છે, ને વિષય ભોગવવા છતાં પ્રજા ઉત્પન્ન ન થાય એવાં સાધનો બતાવનારા ધંધાર્થીઓ પડ્યા છે. આપણે આવા પાપમાંથી દબ્બુ તો મુક્ત છીએ. પણ આપણી સ્ત્રીઓ ઉપર બોલો લાદતાં આપણે ધડીલર વિચાર નથી કરતા, ને આપણી પ્રજા નબળી, વીર્યહીન, બાયલી, બુદ્ધિહીન થાય તેની દરકાર પણ નથી રાખતા. ઊલટું જ્યારે આપણને પ્રજા ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે ઈશ્વરનો પાડ માનીએ છીએ ! આ આપણી દીન દશા ઢાંકવાનો એક રસ્તો છે. નબળી, પાંગળી વિષયી, નમાલી પ્રજા આપણને થાય એને આપણે ઈશ્વરી કોપ કેમ ન માનીએ ? બાર વરસના બાળકને પ્રજા થાય એમાં સુખ શું માનવાનું હોય ? એમાં આનંદઓચ્છવ શો ઊજવવાનો હોય ? બાર વરસની બાળા માતા થાય એને મદાકોપ કેમ ન માનવો ? તુરત વાવેલા જાડને ફળ થાય તો તે નબળું પડે છે એમ આપણે જાણીએ છીએ. તે જાડને ફળ ન બાળે એવા આપણે ઇલાજ લઈએ છીએ. પણ બાળક સ્ત્રીને બાળક વરથી પ્રજા ઉત્પન્ન થાય ને તે પર આપણે ઉજાણી કરીએ એ તો બીંત બૂલવા જેવું થયું. હિંદુસ્તાનમાં કે દુનિયામાં નમાલા માણસો કીડીઓની જેમ ઉભરાય તેથી હિંદુસ્તાનનો કે દુનિયાનો શો ઉદ્ધાર થઈ શકે ? એક રીતે તો પશુ આપણા કરતાં ચડિયાતાં છે. જ્યારે તેમને પ્રજા ઉત્પન્ન કરવાની હોય છે ત્યારે જ નરમાદાનો આપણે મેળાપ કરાવીએ છીએ. મેળાપ પછી ને ગર્ભકાળમાં તેમજ જન્મ પછી બચ્ચું ધાવણુ છોડી મોટું થાય ત્યાં સુધીનો કાળ તદ્દન પવિત્ર ગણાવો જોઈએ.

પુરષે તથા સ્ત્રીએ તે કાળ દરમ્યાન તો બ્રહ્મચર્ય જ પાળવું જોઈએ. આને બદલે આપણે ઘડીભર પણ વિચાર કર્યા વિના આપણું કાર્ય કરે જ જઈએ છીએ. આવાં રોગી આપણાં મન છે. એનું નામ અસાધ્ય રોગ. એ રોગ આપણને મોતની મુક્તાકાત કરાવે છે. ને મોત નથી થતું ત્યાં સુધી આપણે વેવલા જેવા લમ્યા કરીએ છીએ.

તેથી પરણેલાં સ્ત્રીપુરુષોની ખાસ ફરજ છે કે તેમણે પોતાના વિવાહનો ખોટો અર્થ નહિ કરતાં શુદ્ધ અર્થ કરી જ્યારે ખરેખર પ્રજા ન હોય ત્યારે વારસની પ્રાપ્તિ ઇચ્છીને જ બેળા થવું. આપણી દયામણી દશામાં આમ કરવું બહુ મુશ્કેલ છે. આપણો ખોરાક, આપણી રહેણી, આપણી વાતો, આસપાસના દેખાવો, એ બધું આપણી વિષયવાસના જગૃત કરનારું છે. વળી અશીલુની જેમ વિષયનો આપણને અમલ ચડેલો હોય છે. તેવી સ્થિતિમાં વિચાર કરીને પાછા હટવું એ કેમ બને? પણ જે બનવું જોઈએ તેને વિષે કેમ બને એવી શંકા ઉદાવનારને સારુ આ લખાણમાં જવાબ નથી. જેઓ વિચાર કરી, કરવું જોઈએ તે કરવા—પ્રયત્ન કરવા—તૈયાર છે તેવાઓને સારુ જ આ લખાણ છે. જેઓ પોતે છે તે સ્થિતિમાં સંતોષ માની બેઠા છે તેમને તો આ વાંચતાં પણ કંટાળો આવશે, પણ જેઓને પોતાની દિન દશાનું દર્શન થયું છે ને જેઓ એ દશાથી કંઈક લાગે કંટાળ્યા છે, તેવાઓને મદદ કરવાનો આ લખાણનો હેતુ છે.

ઉપરના લખાણ પરથી આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે જેઓ પરણ્યા નથી તેમણે આવા કટણ કાળમાં પરણવું જ ન જોઈએ, અને જે પરણ્યા વિના ન ચાલે એમ હોય તો

જેમ અને તેમ મોડું પગલું જોઈએ. પચીસ કે ત્રીસ વરસ સુધી ન પરણવાની જીવાન પુરુષોએ પ્રતિજ્ઞા લેવી ઘટે છે. આવું કરવામાં આરોગ્ય હિપરાત જે બીજા અનેક લાભો રહેલા છે તેનો વિચાર આ સ્થળે આપણે નથી કરી શકતા. પણ સફળ પોતાની મેળે તે લાભો નિપજાવી શકશે.

જે માળાપો આ લખાણ વાચે તેમને એટલું કહેવું રહ્યું છે કે તેઓ જે પોતાનાં છોકરાંને અચપણમાંથી જ વિવાહ કે સગાઈ કરી વેચા દે છે તેમાં બારે ધાતકીપણું છે. આમ તેઓ પોતાનાં બાળકોનો સ્વાર્થ જોવાને બદલે પોતાનો જ અંધ સ્વાર્થ સાધે છે. પોતાને મોટા થવું છે, પોતાની નાતજાતમાં નામ મેળવવું છે, છોકરાના વિવાહ કરી લલાવા લેવા છે. છોકરાંનું દિત જોવું હોય તો તો તેમના અભ્યાસ તપાસે, તેમનું જાતન કરે, તેમને શરીરકેળવણી આપે. આ વિષય કાળમાં બાળક છોકરાને પરણાવી દઈ તેમને ઘરસંસારની જાંજળમાં નાંખી દેવાં એથી વધુ મોટું તેમનું અહિત બીજું કયું હોઈ શકે?

હેવટમાં જે સ્ત્રી કે પુરુષ એક વખત પરણ્યાં છે તેમનો મોતથી વિયોગ થાય ત્યારે ત્યારપછી તેમણે વૈધવ્ય પાળવું એ આરોગ્યની દૃષ્ટિએ કાયદો છે. કેટલાક દાકતરોએ એવો અભિપ્રાય આપ્યો છે કે જીવાન પુરુષ અથવા સ્ત્રીને વીર્યપાત થવાનો અવકાશ મળવો જ જોઈએ. બીજા કેટલાક દાકતરોનું કહેવું છે કે કોઈ પણ સ્થિતિમાં વીર્યપાત કરવાની જરૂર નથી. આમ દાકતરો લડી મરે છે ત્યાં આપણે દાકતરોથી દોરવાઈ આપણા વિચારને ટેકો મળ્યો એમ સમજી વિષયમાં લીન રહેવું એમ ન જ થવું જોઈએ. મારો પોતાનો અનુભવ

અને ખીજાઓનો જેમનો અનુભવ હું જાણું છું તે ઉપરથી હું બેધડકપણે કહી શકું છું કે આરોગ્ય જાળવવા સારુ વિષય કરવાની જરૂર નથી. એટલું જ નહિ પણ વિષય કરવાથી, વીર્યપાતથી, આરોગ્યને ઘણી નુકસાની પહોંચે છે. ઘણાં વરસોથી બંધાયેલી મજબૂતી—મનની ને તનની—એક વખતના વીર્યપાતથી પણ એટલી જતી રહે છે કે તેને પાછી મેળવતાં બહુ વખત જોઈએ. અને તેટલે વખતે પણ અસહ્ય સ્થિતિ તો નથી જ આવી શકતી. ભાંગેલા કાચને સાંધીને તેની પાસેથી કામ બલે લો, પણ તે ભાંગેલો જ મળ્યોશે.

વીર્યનું જતન કરવા સારુ સ્વચ્છ હવા, સ્વચ્છ પાણી, સ્વચ્છ ખોરાક અને સ્વચ્છ વિચારની પૂરી જરૂર છે. આમ નીતિને આરોગ્યની સાથે ઘણો નિકટ સંબંધ છે. સંપૂર્ણ નીતિમાન જ સંપૂર્ણ નીરોગી રહી શકે. ‘જાગ્યા ત્યાંથી સવાર’ સમજીને ઉપરનું લખાણ ખૂબ વિચારી તેમાંની સૂચનાઓ જેઓ અમલમાં મૂકશે તેમને પ્રત્યક્ષ અનુભવ થશે; થોડી મુદત જેણે બ્રહ્મચર્ય જાળવ્યું હશે તે પણ પોતાના મનમાં વધેલું બળ ને શરીરનું બળ બંને જોઈ શકશે. અને એક વખત જો તેના હાથમાં આ પારસમણિ આવશે તો તે તેને જીવને સાટે જતન કરી સાચવશે. જરાએ ચૂકશે તો તરત જોઈ લેશે કે તેણે મોટી ભૂલ કરી છે. મેં તો બ્રહ્મચર્યના અગણિત લાભો વિચાર્યા પછી, જાણ્યા પછી, ભૂલો કરી છે તેનાં કડવાં પરિણામો પણ જોયાં છે. ભૂલ પહેલાંની મારા મનની ભવ્ય દશા, ભૂલ પછીની મારી દીન દશા, એનો મને તાદ્દશ ચિતાર આવ્યાં કરે છે. પણ મારી ભૂલોમાંથી હું એ પારસમણિની કિંમત શીખ્યો છું. હવે અખંડ જાળવીશ કે નહિ એ જાણ્યો.

નથી. ઈશ્વરસદાયથી જળવવાની આશા રાખું છું. મારા મનને અને શરીરને તેથી થયેલા લાલ હું જોઈ શકું છું. હું પોતે બાળપણે પરણેલો, બાળપણે અંધ બનેલો, બાળપણે પ્રગ્ન પામેલો છું વરસે જાગ્યો; જાગીને જોયું તો મહારાત્રમાં પડેલો એમ લાગે છે. મારી જૂલથી ને મારા અનુભવથી જન કોઈ પણ ચેતી લેશે ને બચશે તો આ પ્રકરણ લખીને હું કૃતાર્થ થયો સમજીશ. આ ત્રિરાશિ બાંધવાજેવી છે. મારામાં ઉત્સાહ ધણો છે એમ બહુ માણસોએ કહ્યું છે ને હું માનું છું. માનું મન તો નાનગું નથી ગણાવું. કેટલાક તો મને દહીંસો ગણે છે. મારા શરીરમાં ને મનમાં રોગો રહેલા છે, પણ મારા પ્રસંગમાં આવેલાંના પ્રમાણમાં હું સારી રીતે આરોગ્યવાળો ગણાઉં છું. આ દશા જો હું વીસ વરસ સુધી વધારે કે એછા વિષયમાં રહ્યા પછી જાગવાથી સાચવી શક્યો છું તો એ વીસ વરસ પણ જો હું બચાવી શક્યો હોત તો આજે ક્યાં હોત ? હું પોતે તો સમજું છું કે મારા ઉત્સાહનો આજે પાર જ ન હોત. અને પ્રગ્નની સેવામાં કે મારા સ્વાર્થમાં જ્યાં હોત ત્યાં હું એટલો ઉત્સાહ બતાવી શકત કે તેની બરોબરી કરનારની કસોટી જ થાત. આટલો સાર મારા ભાગેલા દાખલામાંથી ખેંચી શકાય છે. જેઓ અખંડ બ્રહ્મચર્ય પાળી શક્યા છે તેમનું શારીરિક, માનસિક, નૈતિક જળ તો જોણે જોયું હોય તે જ વિચારી શકે. તેનું વર્ણન ન થઈ શકે.

આ પ્રકરણ વાંચનાર સમજ્યાં હશે કે જ્યાં મેં પરણેલાંને બ્રહ્મચર્ય પાળવાની સલાહ આપી છે ને ધરભંગ થયેલાંને એવી વૈધવ્યદશામાં જ રહેવાની સલાહ આપી

કે ત્યાં પરણેલ કે ન પરણેલ પુરુષ યા સ્ત્રીને તો બાળે
ક્યાંય પણ વિધાય કરવાનો અવકાશ હોય જ નહિ. પણ
પરસ્ત્રી અથવા વેશ્યા ઉપર કુદૃષ્ટિ કરવાથી શાં ધોર પરિણામે
આવે છે તે વિચારવા અહીં રોકાઈ શકાય નહિ. એ
વર્મનો ને જાંઠી નીતિનો વિધાય છે. અહીં તો માત્ર એટલું
જ કહી શકાય કે પરસ્ત્રી અને વેશ્યાગમનથી માણસો
વેરફોટક આદિ નામ ન લેવાયોગ્ય દરદોથી પીડાતા ને સડતા
જેવામાં આવે છે. કુદરત એવી દયા કરે છે કે તેવાં સ્ત્રી-
પુરુષોને દુરત જ ધા પડે છે. આમ છતાં તેઓ સૂતેલાં રહે
કે ને પોતાનાં દરદોને સારુ દવા શોધવા વૈદદાક્તરોને ત્યાં
પટક્યાં કરે છે! જ્યાં પરસ્ત્રીગમન ન હોય ત્યાં પચાસ ટકા
દો ને દાક્તરો ધંધાવગરના થઈ પડે. આ દરદોએ
માણસજનનને એવી જકડી છે કે વિચારશીલ દાક્તરો જણાવે
કે કે તેમની શોધો છતાં પણ બે પરસ્ત્રીગમનનો આ સંડો
પાટ્યાં કરશે તો જ્ઞેતજ્ઞેતાંમાં દુનિયાની પ્રજાઓનો નાશ
પશે. એથી થતા રોગોની દવાઓ એવી ઝેરી છે કે તેનાથી
ને થયેલા રોગોનો નાશ થયો એમ લાગે તો ખીજ ધર
કરે છે ને તે પેઠી દરપેઠી ઊતરે છે.

હવે પરણેલાને ‘બ્રહ્મચર્ય’ પાળવાનો ઉપાય બતાવી આ
તાર્યા કરતાં લંબાયેલું પ્રકરણ બંધ કરીએ. માત્ર ખોરાક,
પાણી, પાણી ઇત્યાદિના નિયમો જ જનજન્યાથી પરણેલા-
માણસો ‘બ્રહ્મચર્ય’ નહિ જનજની શકે. તેમણે પોતાની સ્ત્રીની
સાથે એકાંત તજવી જોઈએ. વિચાર કરતાં દરેક જણુ જ્ઞેશે
સ્ત્રીની સાથે વિધાય બોગવવા સિવાય એકાંતની જરૂર હોય
હિ. રાત્રે સ્ત્રીપુરુષે નોખી ઓરડીમાં સૂવું જોઈએ.

દિવસની વેળાએ બન્નેએ શુભ પ્રવૃત્તિમાં ને સારા વિચારોમાં નિરંતર રોકાયેલાં રહેવું ન્તર્મ્મએ. પોતાના સુવિચારને ઉત્તેજન મળે તેવાં પુસ્તકો વાંચવાં, તેવાં સ્ત્રીપુરુષોનાં ચરિત્રો વિચારવાં, અને વિવિધભોગમાં દુઃખ જ રહ્યું છે એ વિચાર વારંવાર કરવો. જ્યારેજ્યારે વિવિધની ઇચ્છા થઈ આવે ત્યારેત્યારે હંડા પાણીથી નાહી લેવું. આમ કરવાથી શરીરમાં જે મદાઅમિ રહ્યાં છે તે બીજું ને સારું રૂપ પકડી પુરુષ અને સ્ત્રી બન્નેને ઉપકારી થઈ પડશે, ને તેમના ખરા મુખમાં વધારો થશે. આમ કરવું એ મુશ્કેલ છે. પણ મુશ્કેલીઓ છુટવાને તો આપણે જન્મ્યા છીએ. આરોગ્ય મેળવવું હોય તેણે આ મુશ્કેલીને છુટવી જ રહી છે.

સુધારો કે કુધારો ?

એક લેખક, જેને હું સારી પેઠે ઓળખું છું તે, નીચે પ્રમાણે લખે છે :

“શું પ્રચલિત નીતિ કુદરતી છે? વારંવાર મનમાં એ સવાલ થયાં કરે છે. વળી આપે ‘નીતિધર્મ’ લખીને અત્યારની પ્રચલિત નીતિને ટેકે આપ્યા છે. હવે એ પ્રચલિત નીતિ કુદરતી છે? મને લાગે છે કે અકુદરતી છે. મરણ આજની નીતિથી જ મનુષ્ય વિષયમાં પણ કરતાં પણ અધમ થઈ ગયો છે. આજની નીતિની મર્યાદાથી લગભગ દાર સંતોષકારક કંયાંક જ થતો હશે, અગર નથી થતો કહું તો પશુ ભાઈ નથી. જ્યારે લામનો કાંઈકો નહોતો ત્યારે કુદરતના કાયદા મુજબ સ્ત્રીપુરુષનો સમાગમ થતો, અને એ સમાગમ સુખરૂપ હતો. આજે નીતિનાં બંધનો આવ્યાં ત્યારે એ સમાગમ એક ભવનું દરદ થઈ પડ્યો છે. એ દરદમાં આપું જન્મત ફસાયું છે અને ફસાઈ બધ છે.

હવે નીતિ કેને કહીએ? એકની નીતિ તે ખીલની અનીતિ છે. એક એક જ પત્નીનો વિવાહ કપૂલ રાખે છે, ખીલ અનેક પત્ની કરવાની છૂટ આપે છે. કોઈ કામગામનાં ઉપકારની સાથે વિવાહસંબંધ ત્યાગ્ય નહોતો, તે કોઈ છૂટ આપે છે. ત્યારે

હવે કોને નીતિ સમજવી? હું તો કહું છું કે ભગ્ન એ સામાજિક બંધારણ છે. એને ધર્મ સાથે કંઈ લાગતુંવળતું નથી. આગલા મહાપુરુષોએ દેશકલણસાર નીતિ ધરી છે.

હવે એ નીતિએ જગતની કેવી પાચમાલી છીધી છે તે તપાસીએ:

૧. પ્રમેદ, ઉપદંરા જેવા રોગ આવ્યા. પશુઓમાં એ રોગ નથી. ત્યાં કુદરતી સમાગમ છે.

૨. બાળકત્યા કરાવી. આ લખતાં મારું જીવર કંથે છે. કેવળ આ નીતિના કાયદાને લઈને એક કોમળ માતા દૂર બની પોતાના બાળકનો નાશ પોતાને લાગે ગર્ભમાં અગર બહાર આવ્યા પછી કરે છે.

૩. કનેડાં, બાળભ્રમ ત્યાદિ અપસંદગીના સમાગમ. આવા સમાગમે જ આજે જગતનું, તેમાં પણ વિદેશ વિદેને, મનઃકાંકલું બનાયું છે.

૪. જર, જોરુ અને જમીન એ ત્રણના કળિયામાં બેંદુના કળિયા પ્રથમ પડે છે. એ પણ આજની પ્રચલિત નીતિને જ લઈને છે.

ઉપલાં ચાર કાસો સિવાય બીજાં પણ હશે. મારી ઈચ્છા ખરી હોય તો પ્રચલિત નીતિમાં સુધારો ન થવે! જોઈએ?

અક્ષયચંદ્રને આપ માનો છે એ હીક છે. પણ અક્ષયચંદ્ર પણ ખુશીનું હોવું જોઈએ, જેરજખરીનું નહિ; ત્યારે હિંદુઓ તો લાખો ત્રિધવાઓને પરાણે અક્ષયચંદ્ર પગાવે છે. એ ત્રિધવાઓનાં દુઃખ તો આપ જાણો છો. એ બહાને બાળકત્યા યાચ છે તે પણ આપથી છાનું નથી. ત્યારે પુનર્જન્મ માટે એક જખરદરત ફિલચાલ ચલાવો તો શું? એની અગત્ય પણ આજી નથી. ત્યારે આપ એ તરફ જોઈએ તેટલું લક્ષ કેમ નથી આપતા?"

આમાં જે પ્રશ્નો લેખકે ઉઠાવ્યા છે એ મારી પાસેથી એ વિષય ઉપર કંઈકે કંઈકે કબાવવાને ખાતર જ ઉઠાવ્યા છે. એવી

મારી માન્યતા છે. કારણ કે જે પક્ષનું ઉપરના ભેખમાં સમર્થન છે તેનું સમર્થન ભેખક પોતે કરતા હોય એવું હું જાણતો નથી. પણ તેમાં ઉઠાવેલા પ્રશ્નો આજકાલ હિંદુસ્તાનમાં જોડે છે એમ હું જાણું છું. એની ઉત્પત્તિ પશ્ચિમમાં થયેલી છે; અને વિવાદને પુરાણી, જંગલી અને અનીતિની વૃદ્ધિ કરનારી પ્રથા માનનારાની સંખ્યા પશ્ચિમમાં તો નાનીસૂની નથી. કદાચ એ સંખ્યા વધતી પણ જતી હોય. વિવાદને જંગલી મનાવવામાં પશ્ચિમમાં જે દલીલો થાય છે એ બધી મેં વાંચી નથી. પણ મજદૂર ભેખકે જે દલીલો કરેલી છે તેવી જ જે તે હોય તો મારા જેવા પુરાણીને (અથવા જો મારો દાવો કબૂલ રહી શકતો હોય તો સનાતનીને) ખંડન કરવામાં કાંઈ મુશ્કેલી કે મૂંઝવણ પડે તેમ નથી.

મનુષ્યની સરખામણી પશુની સાથે કરવામાં જ બૂલની જડ રહેલી છે. મનુષ્યને જે નીતિ અથવા ધારણ લાગુ પડે છે તે પશુનીતિથી થણી બાબતોમાં જુદું છે અને અડિયાતું છે. અને તેમાં જ મનુષ્યની વિશેષતા છે. એટલે કુદરતી કાયદાનો જે અર્થ પશુયોનિને સારુ કરી શકાય તે મનુષ્ય-યોનિને હિતેશાં લાગુ ન પડે. મનુષ્યને ઈશ્વરે વિવેકશક્તિ આપી છે. પશુ કેવળ પરાધીન છે. તેથી પશુને સ્વતંત્રતા એટલે પસંદગી જેવી કશી વસ્તુ જ નથી; જ્યારે મનુષ્યને પસંદગી છે જ, સારાસારનો તે વિચાર કરી શકે છે, અને સ્વતંત્ર હોઈ તેને પાપપુણ્ય કરવાપણું રહ્યું છે. અને જ્યાં પસંદગી રહેલી છે ત્યાં પશુના કરતાં પણ હલકા થવાપણ્યને અવશ્ય અવકાશ છે. તેમ જો મનુષ્ય પોતાના દિવ્ય સ્વભાવને

અનુસરે તો તેને ચડવાપણું પણ છે. જંગલીમાં જંગલી જાણીની કામમા પણ થોડે કે વધતે આંશે વિવાદનો આંકુશ છે જ. તે એમ કહેવામાં આવે કે એ આંકુશમાં જ જંગલીપણું છે કેમકે પશુ એ આંકુશને વશ થતાં જ નથી, તો પરિણામ એ આવે કે સ્વચ્છંદ એ મનુષ્યના કાયદો ગણાય. પણ જે મનુષ્યમાત્ર યાવીસ કલાક સુધી પણ સ્વેચ્છાચારી બની રહે તો જગતનો નાશ જ થાય; કોઈને કોઈનું માનવાપણું જ ન રહે; આપુરણની વચ્ચેની મર્યાદા એ તો અધર્મ મનાય. અને મનુષ્યના વિકાર તો પશુના કરતાં બહુ વધારે રહ્યા જ છે. એ વિકારની સમામને દીક્ષી મુઠી દીધી એટલે એ વિકારના વેગમાંથી ઉત્પન્ન થતો અમિ જ્વાળામુખીની જેમ જગતને કાળમાત્રમા ભસ્મ કરી મૂકે. જરાક વિચાર કરીએ તો આપણે તંત્રશિ કે મનુષ્ય આ જમતમા જ બ્રીજાં અનેક પ્રાણીઓ ઉપર સત્તા બોમવે છે તે કેવળ સંયમ, ત્યાગ, આપબાગ, યજ અને કુરબાનીને લઈને.

ઉપદંશ, પ્રમેદ પ્રત્યાહિના ઉપદ્રવ વિવાદને લઈને નથી, પણ વિવાદના નિયમોનો ભંગ થવાથી, અને મનુષ્ય પશુ ન હોવા છતાં પશુનું અનુકરણ કરવા જતાં દૂષિત થઈ જાય છે તેથી થાય છે. વિવાદના નિયમોનું પાલન કરનાર એક પણ મનુષ્ય હું જાણતો નથી જેને મજકૂર ભયંકર દરદો થયાં હોય. જ્યાંજ્યાં તે દરદો થયાં છે ત્યાંત્યાં મુખ્ય ભાગે વિવાદનીતિના ભંગથી થયા છે, અથવા એ નીતિનો ભંગ કરનાર મનુષ્યોના સ્પર્શથી થયા છે, એમ વૈદકશાસ્ત્ર સિદ્ધ કરી આપે છે. બાળવિવાદનો અને બાળદત્તનો નિર્દય રિવાજ એ વિવાદનીતિને લઈને નથી, પણ એ રિવાજની

ઉત્પત્તિ વિવાદનીતિના ભંગને આભારી છે. વિવાદનીતિ તો એમ કહે છે કે જ્યારે પુરુષ અથવા સ્ત્રી પૂરી ઉમરે પહોંચે, તેને પ્રવૃત્તિનીતિની પ્રવૃત્તિ થાય, તેનું આરોગ્ય સારું હોય ત્યારે જ અમુક મર્યાદાઓનું પાલન કરીને તે પાતાને યોગ્ય સાથી શોધે અથવા માખાપ શોધે. અને સાથીમા પણ આરોગ્ય વગેરે ગુણો હોવા જ જોઈએ. એ વિવાદનીતિને અનુસરનાર મનુષ્યો આખા જગતમા ગમે ત્યા જોઈએ અને નિહાળીએ ત્યા સુખી જ જોવામા આવે છે. જેમ બાળ-વિવાદનુ તેમ જ વૈધવ્યનું. દુઃખદાયક વૈધવ્ય વિવાદનીતિના ભંગમાથી જ ઉત્પન્ન થાય છે. જ્યા શુદ્ધ વિવાદ છે ત્યા વૈધવ્ય અથવા વિધુરતા સદજ સુખદાયક છે અને શાભારૂપ છે. જ્યા જ્ઞાનપૂર્વક વિવાદસંબંધ જોડાયો છે ત્યા એ સંબંધ કેવળ દૈનિક જ નથી પણ આત્મિક છે, અને દેહ પડે તોપણ આત્માનો સંબંધ કદી વીસરી જ ન શકાય, જ્યાં એ સંબંધનુ ભાન છે ત્યા પુનર્વિવાદ અસંભવિત છે, અયોગ્ય છે, અને અધર્મ છે. જે વિવાદમાં ઉપયુક્ત નિયમોનું પાલન નથી ત્યા એ સંબંધને વિવાદ તરીકે ન ઓળખવો જોઈએ. અને જ્યા વિવાદ નથી ત્યાં વૈધવ્ય અથવા વિધુરતા જેવી વસ્તુ જ નથી. જે એવા આદર્શ વિવાદ ધણી થતા આપણે ન જોતા હોઈએ તો એ વિવાદની પ્રથાનું નાશ કરવાનું કારણ નથી, પણ તે પ્રથાને સારા પાયા ઉપર મૂકવાનું સળંગ કારણ હોવું જોઈએ.

સત્યને નામે અસત્ય ચલાવનારાની સંખ્યા જોઈને કોઈ સત્યનો દોષ કાઢે અથવા તેની અપૂર્ણતા સિદ્ધ કરવા જાય તો આપણે તેને અજ્ઞાની માનીશું. તેમ જ વિવાદનીતિના ભંગના

દાખલામાંથી વિવાદનીતિને નીંદવાનાં પ્રયત્ન પણ અજાનની અથવા અવિચારની નિશાની છે.

લેખક કહે છે કે વિવાદમાં ધર્મ કે નીતિ નથી, એ તો એક કદિ અથવા રિવાજ છે. અને તે પણ ધર્મ અને નીતિની વિરુદ્ધ છે અને તેથી નાબૂદ કરવાયોગ્ય છે. મારી અપ્પમતિ પ્રમાણે તો વિવાદ એ ધર્મની વાડ છે, અને જે તે નાબૂદ થાય તો ધર્મ જેવી વસ્તુ જગતમાં રહે જ નહિ. ધર્મનો પાયા જ સંયમ અથવા મર્યાદા છે. જે મનુષ્ય પરહેજગાર નથી તે ધર્મને શું સમજે? પશુતા કરતાં મનુષ્યમાં બહુ વધારે વિકાસ છે. જન્મેમાં રહેલા વિકારોની વચ્ચે કાઈ પણ સરખામણી જ ન થઈ શકે. જે મનુષ્ય વિકારોને કદમાં ન રાખી શકે તે મનુષ્ય ઈશ્વરની ઓળખ ન જ કરી શકે. આ સિદ્ધાન્તનું સમર્થન કરવાપાતું હોય જ નહિ. કેમકે જેઓ ઈશ્વરનું અસ્તિત્વ અથવા આત્મા અને દેહની ભિન્નતાનો સ્વીકાર ન કરે તેને સારુ વિવાદબંધનની આવશ્યકતા સિદ્ધ કરવી મુશ્કેલ થઈ પડે એ હું કબૂલ કરું છું. પણ જેણે આત્માના અસ્તિત્વનો સ્વીકાર કર્યો છે, અને જે આત્માનો વિકાસ કરવા ઇચ્છે છે, તેને સમગ્રવ્યાપાતું હોય જ નહિ કે દેહદમન વિના આત્માની ઓળખ અથવા આત્માનો વિકાસ અસંભવિત છે. કોં તો દેહ સ્વચ્છંદનું ભાજન હોય, અથવા આત્માની ઓળખ કરવાનું તીર્થક્ષેત્ર હોય. જે એ આત્માની ઓળખ કરવાનું તીર્થક્ષેત્ર હોય તો સ્વેચ્છાચારને સ્થાન જ નથી. દેહને લાજુક્ષણે આત્માએ વશ કરવો જ રહ્યો.

જમીન, જેરુ અને જર એ ત્રણ કબજિયાનાં ઘર ત્યાં જ હોય જ્યાં સંયમધર્મનું પાતન નથી થતું. વિવાદની પ્રથાને

જેટલે અંશે મનુષ્યો માન આપે છે તેટલે અંશે સ્ત્રી કબજિયાતું ધરે થતી અટકે છે. જે પશુની જેમ પ્રત્યેક સ્ત્રીપુરુષ જેમ યાવે તેમ જ્યારેત્યારે વર્તી શકે તો મનુષ્યો ઝગઝગ કરીને એકબીજાનો નાશ જ કરે. તેથી મારો તો દૃઢ અભિપ્રાય છે કે જે દુરાચાર અને જે દોષોનો ઉદ્ધેષ્ય લેખકે કર્યો છે તેનું ઔપધ વિવાદધર્મનું છેદન નથી. પણ વિવાદધર્મનું સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણ અને પાલન છે.

કોઈ ઠેકાણે સગાંમાં વિવાદનો સંબંધ બાંધવાની છૂટ છે અને કોઈ ઠેકાણે નથી એમ નીતિની ભિન્નતા છે એ સત્ય છે. કોઈ ઠેકાણે એકપત્નીવ્રતનું પાલન ધર્મ ગણાય છે. કોઈ ઠેકાણે એકીવખતે અનેક પત્નીઓ કરવાનો પ્રતિબંધ નથી. આ નીતિની ભિન્નતા ન હોય એ અશક્યવ્યોગ્ય છે. પણ એ ભિન્નતા આપણી અપૂર્ણતા સૂચવે છે, નીતિની અનાવશ્યકતા કદી નહિ. જેમજેમ આપણે વધારે અનુભવ લેતા જઈશું તેમતેમ બધી કોમોની અને બધા ધર્મોઆની નીતિનું ઐક્ય પેદા થતું જશે. નીતિની સત્તાને કબૂલ કરનારું જગત તો અત્યારે પણ એકપત્નીવ્રતને જ આદરપૂર્વક જુએ છે. કોઈ ધર્મ અનેક પત્ની કરવાની ફરજ પાડતો જ નથી; છૂટ આપે છે. દેશકાળને જોઈને અમક છૂટ અપાય તેથી આદર્શ ખોટો નથી થતો, અથવા આદર્શની ભિન્નતા સિદ્ધ થતી નથી.

વિધવાવિવાહ વિષે મારો વિચારો હતું અનેકવાર ઝગઝગ કરી ચૂક્યો છું. બાળવિધવાના પુનર્લગ્નને હું છુટ ગણું છું, એટલું જ નહિ પણ બાળવિધવાને પરણાવવાની માયાઓની ફરજ છે એમ હું માનું છું.

વીર્યરક્ષા

કેટલાક નાબુક વિષયો ખાનગીમાં જ ચર્ચવાની ચાહી જાય છે. જતાં જતહેરમાં ચર્ચવા પડે છે તે માટે મારાં સામાજિકોના વાચકો મને માફ કરશે. કારણ મારે જે સાહિત્ય વાંચવું પડ્યું છે. અને મોં. ખચરોના પુસ્તકના અવલોકનને લીધે મારા ઉપર જે પુષ્કળ કાગળો આવી રહ્યા છે, તેને લીધે સમાજને માટે અનિશય મદત્તવના એવા આ પ્રશ્નની જાહેર ચર્ચા આવશ્યક થાય છે. મત્તખારથી એક બાધી લખે છે :

“ મોં. ખચરોના પુસ્તકના અવલોકનમાં આપે લખ્યું છે કે ‘અશ્વચર્ય’ અથવા લાંબા સંયમને પરિણામે કાઠના કપર માડી અસર થઈ હોય એવો એકે દાખલો લું જાણના નથી. પણ મારો જ દાખલો, લઉં. મને તો સંયમ વધારેમાં વધારે ત્રણ અઠવાડિયાં સુધીનો ફળે છે, પછી નહિ. એટલી અવધિ પછી માનું શરીર બારે-બારે લાગે છે, મન અને શરીર અસ્વસ્થ થઈ જાય છે, અને તેને લીધે સ્વભાવ પણ ખગડે છે. આ પરિણામોમાંથી આરામ તો સ્વાભાવિક મેથુન કર્યાંથી જ અથવા સ્વપ્રસ્થાવ યવામાં કુદરત મદદે આવે છે ત્યારે જ થાય છે. અને આમ આરામ મેળવ્યા પછી શરીર અથવા મનની નબળાઈ જાણવાને બદલે ખીજે જ દિવસે સવારે મારે

મન શાંત અને શરીર હલકું રૂઠ લાગે છે, અને હું મારું નિત્યનું કામ વધારે ઉમંગથી કરી શકું છું.

પણ મારા એક મિત્રને સંયમને લીધે ચાકરા હાનિકારક ચિત્રો જણાયાં હતાં. એમની ઉંમર ૩૨ વર્ષની છે. એ શુદ્ધ આત્માદારી છે અને ધર્મનિષ્ઠ છે. એમને શરીર કે મનનું એકે દુર્ગંધ નથી. આમ છતાં બે વર્ષ ઉપર એમાંજ વિવાહ કર્યો ત્યાં સુધી દર રાત્રે તેમને પુષ્કળ વીર્યસ્રાવ થતો, અને શરીર તથા મન બંને બહુ નબળાં પડી જતાં. પછી તો તેમને પેદુમાં અત્યંત દર્દ થવા લાગ્યું. આખરે કોઈ આયુર્વેદિક યેદની સલાહથી તેમાંજ લગ્ન કર્યું અને ડાંચે તે ઉપરના બધા બ્યાધિથી મુક્ત છે.

આપણાં પ્રાચીન શાસ્ત્રો બ્રહ્મચર્યની શ્રેષ્ઠતા પ્રગટ કરે છે, અને મારી બુદ્ધિ પણ તે સ્વીકારે છે. પણ ઉપર મેં જે અનુભવ કર્યા તેથી સ્પષ્ટ થાય છે કે જ્યારે વીર્યને અમારા શરીરની અંદર છરવી ન શકતા હોઈ તે ઝેર થાય છે. એટલે મારા જેવા જેઓ બ્રહ્મચર્ય અને સંયમના મહત્ત્વ વિશે શંકા ન રાખતા હોય છતાં હેરાન થતા હોય તેવાઓને માટે વીર્યરક્ષા કરવાને સારુ હઠયોગનાં આસન જેવી કોઈ ક્રિયા વિશે 'યંગ ઇન્ડિયા'માં લખેલાં તે આભાર થશે."

આ દાખલા અમુક વ્યક્તિના જ નથી. ઘણાને એવા અનુભવ થાય છે, અને તેના એ નમૂનારૂપ છે. આવા ઘણા દાખલામાં મેં જોયું છે કે અધૂરી દકીકત ઉપરથી ઉતાવળાં અનુમાન ખેંચવામાં આવ્યાં હોય છે. વીર્યની રક્ષા કરવી અને તેને શરીરમાં પચાવવું એ સહેલી વાત નથી, લાંબા અભ્યાસને પરિણામે જ એ સાધી શકાય. અને એમ જ હોય, કારણ એથી શરીર અને મનને જે કાવત મળે છે તે બીજી કોઈ પણ ક્રિયાથી નથી મળતું. દવા અને યાત્રિક સાધનોથી શરીર લંકે દીક રહે, પણ તેથી

મન તો ખવાઈ જ નય છે, અને દરેક મનુષ્ય જે વિષય-વિકારથી અસંખ્ય વિનાશક શત્રુઓથી ઘેરાયેલા છે તે શત્રુઓના દુમત્તા સામે ખચાવ કરવાને મનને તદ્દન અશક્ત કરી મૂકે છે.

અનેકવાર આપણે જેવાં કર્મ કરીએ છીએ તેથી થવી જનકીએ તેવી અસરથી કાલરી અસરની જ આશા રાખીએ છીએ. આપણા જીવનક્રમ આપણા વિકારોને તૃપ્ત કરવાને માટે જ રચાયેલા હોય છે. આપણા ખોરાક, આપણું સાહિત્ય, આપણી રમનગમન, આપણા કામ કરવાના કલાક એવી રીતે ગોઠવાયેલા હોય છે કે તેથી આપણા પાશવ વિકારોને ઉત્તેજન થાય અને પોપણ મળે. આપણામાંના ધણાખરા લભ કરી બાળકો ક્રિત્ત્ર કરવા માગીએ છીએ, અને સામાન્ય રીતે મયોદામાં રહીને પણ ભોગ ભોગવવા માગીએ છીએ. અને આ ક્રમ અનંત કાળ સુધી ચાલ્યા જ કરવાનો.

પણ આ સામાન્ય નિયમને હંમેશા અપવાદો રચ્યા જ છે, આજે પણ છે. માનવગતિની એટલે હિંદુની સેવાને અર્થ સંપૂર્ણ નિવેદિત જીવન ગાળવાની હચ્છાવાળા મનુષ્યો પડ્યા જ છે. તેઓ પોતાનું ખાસ કુટુંબ ઉછેરવામાં અને સામાન્ય વસુધાકુટુંબ ઉછેરવામાં પોતાનો સમય સરખી રીતે વહેંચી નાંખવા માગતા નથી. આવાં મનુષ્યો ખાસ અંગત હિત સાધી શકાય તેવી રીતે પોતાનું સામાન્ય જીવન ન જ ગાળી શકે. હિંદુની સેવા ખાતર જેમને બ્રહ્મચારી થવું છે તેમણે તો જીવનની સુખસમવડો તજવી જ પડશે, અને કંઠાર તપશ્ચર્યામાં જ તેમણે રસ લેવો પડશે. તેઓ બલે

સંસારમાં રહે, પણ સંસારના થપ્પને નહિ રહે. તેમનો આદાર, તેમનો વ્યવહાર, તેમનાં કાર્યનો સમય, તેમના આનંદો, તેમનું સાહિત્ય, તેમની જીવન પ્રત્યે દષ્ટિ સંસારીઓની દષ્ટિથી લિખ જ રહેશે.

એટલે હવે આપણે પૃથ્વીએ કે ઉપરનો કાગળ લખનાર તથા તેમના મિત્ર સંપૂર્ણ અભ્યાસી જીવન ગાળવાનો સંકલ્પ કર્યો હતો ખરો, અને તે સંકલ્પને અનુસાર તેમણે પોતાનો જીવનક્રમ ઘડ્યો હતો ખરો? જો એનો જવાબ નકારમાં હોય તો કાગળ લખનારને પોતાનો સંયમ તોડતાં જે આરામ લાગ્યો, અને તેમના મિત્રને સંયમમાં જે નબળાઈ જણાઈ તેમાં કશું આશ્ચર્ય નથી. એમના મિત્રને માટે તો ઉપાય વિવાદ જ હતો, જેમ ઘણા દાખલાઓમાં વિવાદ જ અનિશ્ચય સ્વાભાવિક અને ઇષ્ટ થઈ પડે છે. કારણ તેઓ પોતાના ચાવીશે કલાક, પોતાની ઇચ્છાવિરુદ્ધ, મનને વિગે તો વિવાદિત જીવન જ ગાળતા હોય છે. વિચારને દબાવી લક્ષે રાખી, પણ તે અમૂર્ત જ રહે તો તેની અસર મૂર્ત વિચાર, એટલે કૃતિમાં ઊતરેલા વિચાર, કરતાં વધારે રહેશે. અનં જ્યારે કૃતિના ઉપર યોગ્ય અંકુશ મુકાય ત્યારે તેની વિચાર ઉપર અસર થાય છે. તે વિચારને નિયમિત કરે છે. એવી રીતે કૃતિમાં મુકાયેલો વિચાર કેદી બને છે અને અંકુશમાં રહે છે. એ દષ્ટિએ વિવાદ (કૃતિમાં મુકાયેલો વિચાર) એક પ્રકારનો સંયમ બને છે.

સંયમી જીવન ગાળવા ઇચ્છનારાઓ માટે વીગતવાર સૂચના આપવાનું આ વર્તમાનપત્રનો લેખ સ્થાન ન હોય. મારે એવાઓને મારું ‘આરોગ્ય વિષે સામાન્ય જ્ઞાન’ પુસ્તક

વાંચવાનું કહેવું જોઈએ. એ પુસ્તક અનેક વર્ષો ઉપર એ જ હેતુ માટે લખાયું હતું. એમાં નવા અનુભવ અનુસાર ફેટલાક ફેરફાર કરવાની જરૂર રહે છે, પણ એમાં લખેલી એકે વસ્તુ કાઢી લેવાની તો હું જરૂર જાનતા નથી જ. છતાં સામાન્ય સૂચના અર્ધી પ્રેરી પાત્રી આપી દેવાને કશી અડચણ નથી :

૧. મારકસર ખાગ્મા, દમેશાં થોડી માંડી ભૂખ રાખીને ગાંઠા.

૨. અન્નાદારી ભલે હો, પણ અત્યંત મસાલાવાળા અને તેલઘીવાળા ખોરાક તો ત્યાજ્ય જ છે. જ્યારે પૂરતું દૂધ મેંતા હો ત્યારે જુદું તેલઘી લેવાની જરૂર જ રહેતી નથી. જ્યારે વીર્યહાનિ જ અસ્પ થતી હોય ત્યારે અસ્પાદાર પૂરતો થઈ પડે છે.

૩. શરીર અને મન બંને સદા સ્વચ્છ વ્યવસાયમાં જ રોકાયેલાં રહેવાં જોઈએ.

૪. વહેલા સૂઈને વહેલા ઊઠવાનો નિયમ જ કરી દેવો જોઈએ.

૫. આ ઉપરાંત સંયમી જીવનને માટે ઈશ્વરપ્રણિધાનની ઉમ્મ જનમત ઇચ્છા હોવી એ પરમ આવશ્યક છે. આ મુખ્ય વસ્તુ જ્યારે હૃદયમાં ઝિતરી ગયેલી હોય ત્યારે મારા શરીરને ઈશ્વર યોતાનું સાધન માની સ્વચ્છ અને વ્યવસ્થિત રાખશે જ એવી શ્રદ્ધા મનુષ્યમાં વધતી જ જશે. ગીતાનું વચન છે :

विषया विनिवर्तते निराहारस्य देहिनः ।

रसवर्जं रसोऽप्यस्य परं दृष्ट्वा निवर्तते ॥

(ઉપવાસી માણસના વિષય પાછા વળે, પણ વિષય માટે રસ રહી જાય છે; જ્યારે તે પ્રભુને નિરખે છે ત્યારે રસ પણ પાછા વળે છે.)

અને આ અક્ષરેઅક્ષર સાચું છે.

પત્રલેખક આસન અને પ્રાણુયામની વાત કરે છે. સંયમમાં આ બંને વસ્તુને અગત્યનું સ્થાન છે એમ તો મને લાગે છે. પણ હું દિલ્લીગીર છું કે મારો અનુભવ આ બાબતમાં નહિજવો છે. મારી જાણ પ્રમાણે આ વિષય સંબંધે દાલના અનુભવને આધારે લખાયેલું સાહિત્ય બહુ અસ્પષ્ટ છે. પણ એ ક્ષેત્ર અવશ્ય ખેડવાનું છે. પણ અનભિજ્ઞ વાચક એનો અખતરો રખે કરે, અથવા દાથમાં આગ્યા તે દૃઢયોગીની સૂચના પ્રમાણે અમલ કરવા રખે મંડી જાય! એ ખાતરી રાખે કે સંયમી અને ધર્મનિષ્ટ જીવન સંપૂર્ણ શ્રદ્ધામય સાધવાને માટે પરતું થઈ પડે છે.

મંછા ભૂત

એક સમજના લખે છે:

“યંજ ક્રિયા’ના ગત્તાનિર્દેશ્ય વિષેના આપના લેખો બહુ રસપૂર્વક મેં વાંચ્યા. જે. એ. હેડફિલ્ડનું પુસ્તક ‘સાઇકોલોજી એન્ડ મારલ્સ’ આપે વાંચ્યું હશે. તેમાંના નીચેના ફક્ત કુપર આપનું ધ્યાન ખેંચવા માગું છું:

‘જ્યારે વિષયવસ્તુ આપણી નીતિશક્તિને પ્રતિકૂળ હોય છે ત્યારે તેને આપણે વિષયવિભાર કહીએ છીએ; અને જ્યારે તે પ્રેમશક્તિને અનુકૂળ હોય છે ત્યારે તેને શુદ્ધ આનંદ કહીએ છીએ. આવી રીતે બંને શક્તિનો ભેદ પાડવાને લીધે દંષ્ટીપ્રેમ નહીં થવાને બદલે આટલા થાય છે; ત્યારે એક તરફથી રવર એવઝાચાર અને બીજી તરફથી ઇન્દ્રિયનિમ્મલ—વિષયશક્તિને સંતોષવાની એ અધમ પ્રકારનો આનંદ છે એવા ખોટા ખ્યાલથી ફરવામાં આવતો નિમ્મલ—બંને વિદ્યુતતા અને પ્રેમની શિથિલતા ઉત્પન્ન કરે છે.’

આનો અર્થ એ છે કે જ્યક્તાના અભિપ્રાય પ્રમાણે વિષયસંભોગ એ એક સંસ્કાર જેની પવિત્ર ક્રિયા છે, કારણ બાળક ઉત્પન્ન કરવાના પરિણામ ઉપરાંત તે પતિપત્ની વચ્ચેના પ્રેમને દટીભૂત કરે છે. જ્ય-કારનો આ મત હું માનું છું કે સાચો છે, કારણ એ લેખક એક પ્રસિદ્ધ માનસશાસ્ત્રી છે એટલું જ નહિ, પણ મેં પોતે એવા દાખલા જોયા છે જેમાં પ્રેમને શારીરિક રીતે વ્યક્ત કરવાની સ્વાભાવિક ઇચ્છાને દબાવવાના પ્રયત્નથી વિવાહિત જીવન વિષય થયું છે અને બગડ્યું છે. જે એ મત હું માનું છું તે પ્રમાણે સાચો હોય, તો મને આશ્ચર્ય થાય છે કેવળ પ્રેમશક્તિના હેતુથી થયેલા સંભોગ સિવાયના બધા સંભોગ અર્થાત્ત એવા આપનો મત શી રીતે ટકી શકે? આ એક દાખલો.

લો. એક યુવાન સ્ત્રીપુત્ર એકબીજાને ચાહે છે. એ વસ્તુ સરસ છે, ઈશ્વરની યોજનાને પણ અનુકૂળ છે. પણ તેમની પાસે બાળકને ઉછેરવાના અને કેળવવાના પૈસા નથી. હું માનું છું કે આપ પણ કમલ તો કરશો કે એ ઉછેરવાનાં અને કેળવવાનાં સાધન સિવાય દુનિયામાં બાળકને ઉત્પન્ન કરવું એ પાપ છે; અથવા તો એમ કહેવું હોય તો એમ કહો કે બાળક ઉત્પન્ન કરવું એ સ્ત્રીના સ્વાસ્થ્યને માટે હાનિકારક છે, અથવા તો તે સ્ત્રીને બાળક ન બેઠવું હોય. હવે આપના મત પ્રમાણે આપા બેઠાને માટે એ માર્ગ ખુલ્લા છે—એક એ કે તેમણે પરણવું, અને અલગ રહેવું; એ આમ થાય તો હેડફિલ્ડના મત પ્રમાણે તેમનો પ્રેમ વિદૂત થવા માંડશે, કારણ હખાવેશી ઇચ્છા વિધ્વંજના ઉત્પન્ન કરશે; બીજા માર્ગ એ કે તેમણે કુવારાં રહેવું—તેમાં પણ તેમનો પ્રેમ વિદૂત થવાનો સંભવ છે, કારણ કુદરત આપણી માનવસંસ્થાની કરી મુશ્કેલ રાખી નથી. તેઓ એકબીજાથી તદન અલગ થઈ જઈ શકે છે, પણ એ વિચારમાં પણ તેમનાં મન તો પોતાનું કામ કરતાં જ હશે. એટલે અનેક ઉપાધિઓ ઉત્પન્ન થશે. વારુ, હવે સમાજરચના એવી રીતે બદલો કે જ્યાં સૌ લોકો પોતાની ઇચ્છામાં આવે તેટલાં ઊંડાં ઉત્પન્ન કરી શકે. તોપણ વધારેપડતાં બાળક ઉત્પન્ન થવાથી પ્રગ્નને તો બંધન છે જ, અને ધણાં બાળક જેને ઉત્પન્ન કરવાં પડશે તે સ્ત્રીનો તો બીચારીનો મરો જ થશે. કારણ માણસ અતિશય સંયમ પાળે તોયે એક વર્ષમાં એક બાળક તેને થઈ જવાનો સંભવ છે. એટલે આપને જાણાય અથવા ગર્ભાધાનનિરોધ એ બિમાંથી એકની જ હિમાયત કરવી રહી—કારણ કોઈકવાર પણ સંભોગનું પરિણામ ધણા અંગ્રેજ પાદરી કુટુંબમાં જાય છે તેમ એ આવરો કે પતિ કહેતો જશે કે ‘શું હરીએ ઈશ્વરની મરજી ઉપર આપવાની છે,’ અને સ્ત્રી બીચારી મરજીની નજીક પહોંચતી જશે.

આપ જેને આત્મનિરોધ કહો એ તેમાં પણ ગર્ભાધાનનિરોધક સાધનો ભેટલી જ—જાણે વધારે—કુદરતની સાથે હખાવેશી રહેલી

છે. માણસો બહાધાનનિરોધક સાધનો વાપરીને પોતાની વિષયેન્દ્રિયને બહેકાવી મૂકી એ સંભવ છે—પણ એવા તો એ સાધનો વિના પણ તેમ કરે છે—અને પોતાના પાપને લીધે તેમને બધાં ઉત્પન્ન ન થાય તો તેનું દુઃખ તેમને ભોગવવું પડશે, ખીન્નને નહિ. હું ખરે જ કહું છું કે ઇચ્છામાં કાલજ્ઞાની ખાણના માલિકો અને મલ્લરોની લડાઈમાં માલિકો જીતવાના છે, કારણ મલ્લરો બહુ વધી પડ્યા છે. આમ બહુ બાળકો ઉત્પન્ન કરનારા બીચારાં બાળકોને જ સગ્ન કરે છે એટલું જ નહિ પણ માનવજાતિને સગ્ન કરે છે.”

આ કાગળ કેવી કેવી મનોવૃત્તિમાંથી કેવાં પરિણામ નીપજે છે તે સરસ રીતે બતાવે છે. એક માણસનું મન દારૂડીને સાપ માની બેસે છે અને તેથી બડકાને ભાગે છે, અથવા તો માનેલા સાપને મારવાને ખરે લાકડી ઉઠાવે છે. ખીજા માણસનું મન પોતાની બહેનને આં માની લે છે, અને વિકારવશ થાય છે. જે ક્ષણે તે પોતાની બૂલ સમજે છે કે તરત જ વિકાર સમી જાય છે. પત્રલેખકે ટાંકેલા દાખલામાં એ જ વાત છે. ‘વિષયવૃત્તિને સંતોષવી એ અમમ પ્રકારનો આનંદ છે એવા ખોટા ખ્યાલથી ઇદ્રિયનિમ્મલ કરવામાં આવતો હોય’ ત્યારે તો અવશ્ય ‘વિફૂળતા અને પ્રેમની શિથિલતા’ ઉત્પન્ન થવાનાં જ. પણ જો પ્રેમબંધનને દઢીબૂત કરવાની ઇચ્છાથી, પ્રેમને વિશુદ્ધ કરવાની ઇચ્છાથી, અને વધારે ઉચ્ચ ધ્યેય માટે વીરરક્ષા કરવાની ઇચ્છાથી ઇદ્રિયનિમ્મલ કરવામાં આવે, તો તે વિફૂળતા કરવાને બદલે સમતા ઉત્પન્ન કરશે અને પ્રેમને શિથિલતા ઉત્પન્ન કરવાને બદલે દઢીબૂત કરશે. વિષયવિકારની તૃપ્તિ ઉપર આધાર રાખતો પ્રેમ બંધે પ્રેમ કહેવાતો હોય તોયે આખરે સ્વાર્થી બ્યવહાર છે, અને તેની બંરાક કરોડી થતાં તે તૂટી પડવાનો સંભવ છે.

અને જ્યારે પશુઓમાં સંભોગ એ સંસ્કાર નથી, તો મનુષ્યોને વિશે એ કાયને સંસ્કારનો સિદ્ધો સા સા, લભાવવો જોઈએ ? એના કરતાં એ વસ્તુને જેવી છે તેવી આપણે સા સાડુ ન જોઈએ ? એમાં વિશેષ છે શું ? જ્યારે માણસથી રહેવાતું નથી ત્યારે પ્રજોત્પત્તિને માટે તેઓ જોમાં થાય છે. જેને ઈશ્વરે થોડે અંશે પણ સંકલ્પબળ આપેલું છે તે માણસો જ પ્રજાના કલ્યાણને માટે, પશુઓ જે અર્થે જન્મ્યાં છે તેના કરતાં અધિક ઉત્તમ અર્થ સાધવાને માટે, એ ઇચ્છાનો સંયમ કરવાનો પોતાનો અધિકાર વાપરશે. વિષયતૃપ્તિથી પ્રેમ દહીબૂત થતો નથી, પ્રેમ ટકાવવા માટે અથવા પ્રેમને સમૃદ્ધ કરવા માટે તે આવશ્યક નથી, એમ આપણે અનેક દાખલાઓમાં જોઈએ છીએ; તોપણ આપણને અધ્યાસ (ટવ) એવો પડી ગયો છે કે આપણે પ્રજોત્પત્તિના હેતુ વિના થતી વિષયતૃપ્તિને પ્રેમ પોષવાને માટે આવશ્યક અને ઇષ્ટ માનીએ છીએ. ધણા દાખલા એવા આપી શકાય છે કે જોમાં ઇદ્રિયનિગ્રહને પરિણામે પ્રેમબંધન મળખૂત થતું છે. હા; એટલું ખરું કે એ ઇદ્રિયનિગ્રહ સ્વતંત્ર ઇચ્છાપૂર્વક અને અન્યોન્મની આત્મોન્નતિના હેતુથી જ થવો જોઈએ.

માનવસમાજનો અનવરત વિકાસ થયા કરે છે, એટલે આત્મોન્નતિ થયા જ કરે છે. અને જો એ વિકાસ અને ઉન્નતિ થયા જ કરવા દેવી હોય તો ઇદ્રિયમાત્રને માર્યા જ કરવી જોઈએ. આ હિષ્ટિએ લમ એ સંસ્કાર કહેવાય; અને તે એટલા જ અર્થમાં કે વિચારિત જોડું એ સંસ્કારથી સંયમી જીવન માળવાની, અને જ્યારે બનેને પ્રજોત્પત્તિની ઇચ્છા થાય અને બને લેને માટે તૈયાર હોય ત્યારે તેટલા જ હેતુ માટે

બેળાં થવાની પ્રતિજ્ઞા લે છે. એ સંસ્કારને બરોબર સમજીએ તો પત્રલેખક જે એ દાખલા લીધા છે તે બંને દાખલામાં પ્રવૃત્તિપત્તિની દરમિયાન સિવાય બેળા થવાનો અવકાશ જ રહેતો નથી.

પત્રલેખક તો એ વાત ગૃહીત લઈને ચાલે છે કે પ્રવૃત્તિપત્તિના હેતુ સિવાય સ્વતંત્ર રીતે પણ વિષયભોગ આવશ્યક વસ્તુ છે. એ રીતે તો વધારે દલીલને કશું સ્થાન જ રહેતું નથી. પણ એ ગૃહીત વસ્તુ જ ખોટી છે; કારણ સમસ્ત માનવગતિમાં શ્રેષ્ઠ એવા સ્વાપુરુષોએ સંપૂર્ણ જીવનચર્યા પાળ્યાના અનંકાનેક સપ્રમાણ દાખલા મેળવે છે. જનસમુદ્ધમાં તે નિઃશ્રદ્ધ પાળવો મુશ્કેલ છે એમ કહેવું એ નિઃશ્રદ્ધની શક્યતા કે દૃષ્ટાન્તી વિરુદ્ધ દલીલ નથી. આ વર્ગ ઉપર જે કરવાનું આમર્શનું ગળું નહોતું તે આજે તે કરી શકે છે એમ જાણાયું છે. અને નિઃસીમ પ્રગતિ કરવા માટે આપણી પાસે નિરવધિ કાળ પડ્યો છે તેમાં આ વર્ગ તો બિન્દુ માત્ર છે. જે વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓની વાત સાચી હોય તો આપણે માનવશરીર પામ્યાને પણ બહુ સમય નથી થયો. એ શરીરની મર્યાદા કાણ જાણે છે, કાણ નિયત કરી શકે છે? અરે, દિનપ્રતિદિન તેની સારીનરસી શક્તિની નિઃસીમતાની આપણને બાળ મળતી જાય છે.

જો હિન્દુમાનસની શક્યતા અને દૃષ્ટતા આપણે કબૂલ કરીએ તો તે સાધવાનાં સાધન આપણે શોધવાં જોઈએ અને ગોળવાં જોઈએ. અને મેં અગાઉના એક લેખમાં લખ્યું છે તેમ સંયમ અને નિઃશ્રદ્ધમાં રહેવું હોય તો આપણે જીવનનો ઠંડા બદલવો જોઈશે. લાડુ ખાવોએ ખરો અને લાથમાં

રાખવોએ ખરો એ બંને વાત ન બને. જે વિષયેન્દ્રિય ઉપર સંયમ રાખવો જ હોય તો બધી ઇન્દ્રિય ઉપર રાખવો જોઈએ. એ આંખ, કાન, નાક, જીભ, હાથ અને પગના છૂટાદોર મૂકી દઈએ તો મુખ્ય ઇન્દ્રિયને વશમાં રાખવી અશક્ય થઈ પડશે. વિશ્વજીતાના, આંકડીના, ઉન્માદના અને ગાંડપણના પણ ધણા દાખલામાં આપણે માનીએ છીએ કે સંયમ પાળવાના પ્રયત્નને પરિણામે એ રોગ થયા છે, પણ નપાસી જેતાં જણાશે કે એ રોગો બીજી ઇન્દ્રિયોના અસંયમનું જ પરિણામ છે. એક પણ પાપની, કુદરતના એકે કાચદાના ભંગની, સગ્ન થયા વિના રહેતી નથી.

શબ્દને માટે મારે લડવું નથી. જે આત્મનિગ્રહમાં પણ ગર્ભાધાનનિરોધક સાધનોનાં જેવી જ કુદરતની સાથે દખલગીરી રહેલી હોય તો તે ભલે હોય. તોપણ હું તો કહીશ જ કે એક દખલગીરી એ કાયદેસર છે, અને ઇષ્ટ છે, કારણ તેથી વ્યક્તિ અને સમાજ બંનેનું કલ્યાણ થાય છે; ન્યારે બીજી દખલગીરીથી બંનેનું જૂંકું જ થાય છે, એટલે ગેરકાયદેસર છે. આત્મસંયમ એ જ જન્મની મર્યાદા સાચવવાનો એક જ સીધો, અચૂક અને ધોરી માર્ગ છે. ગર્ભાધાનનિરોધક સાધનોથી પ્રજોત્પત્તિ રોકવી એ તો પ્રગ્નના આત્મધાન છે.

જે ખાણવાળા અન્યાય કરતાં છતાં જીતતા હોય તો તેનું કારણ એ નથી કે ખાણના મજૂરો વધારેપડતાં છોકરાં ઉત્પન્ન કરે છે, પણ એ છે કે મજૂરો દરેક રીતે સંયમી જીવન ગાળવાનો પાઠ શીખ્યા નથી. જે મજૂરોને છોકરાં જ ન હોત તો તો તેમને પોતાની સ્થિતિ સુધારવાને માટે એક

પણ પ્રેરકબીજ જ ન રહેત, અને રાજ વધારવાને માટે તેમનો કેસ જ ઊડી જાય. તેમને દારૂ પીવાની, જુમાર ખેંચવાની અને તમાકુ પીવાની જરૂર છે ખરી કે? મૌલિકે પણ એ બધું કરે છે છતાં તેમની કેમ છત છે એમ પૂછવું એ કાંઈ જવાબ છે કે? દેને મંત્રે માલિકના કરતાં સારા હોવાનો દાવો ન કરના હોય તો દુનિયાની સહાયકાનિ માગવાનો શો દરક છે? શું ધનવાનો વધારવા અને ધનવાદને મજબૂત કરવા માટે? જ્યારે લોકતંત્રનું જોર દશે ત્યારે દુનિયા વધારે સારી હશે એ વચનને આધારે તો લોકતંત્રને આપણે પ્રશ્ન એ છીએ. આપણે ધનવાનો અને ધનવાદને જે અનિષ્ટ આદેશીએ છીએ તે જ અનિષ્ટ મોટા પાયા ઉપર આપણે પણ ન કરીએ તો સારું.

આત્મનિમ્મલ સહિસ્રાધિ નથી થઈ શકતો એનું મને સંપેદ જ્ઞાન છે. પણ એની મંદ ગતિથી આપણે ગર્ભારાણીની જરૂર નથી. ઉતાવળ એટલે બગાડ. અધીરા થવાથી આમ-વર્ગમાં વધારેપડતા જન્મપ્રમાણની ઉપાધિ ઓછી નથી થવાની. આમયંમમાં કામ કરનારાઓની સામે મદાભારત કાર્ય ઊભું છે. માનવજાતિના શ્રેષ્ઠ શિક્ષકોએ પોતાના અનુભવના સમૃદ્ધ ભંડારમાંથી આત્મસંયમના જે પાઠ આપણને આપ્યા છે તે પાઠને તેઓ રખે તેમના શુભમંમાંથી બોતલ રાખે. આજની ઉત્તમોત્તમ પ્રયોગશાળાના કરતાં વધારે સારી પ્રયોગશાળામાં એ ઋષિઓએ આપેલાં સત્યોની કસોટી થઈ ચૂકેલી છે. અને એ સૌ ઋષિઓ પોકારી પોકારીને એક જ વાત કહે છે — આત્મનિમ્મલ વિના છૂટકો નથી.

માબાપની જવાબદારી

એક શિક્ષક લખે છે:

“ તમે જીવાનોના દોષને વિશે લખ્યું છે. તેને સાતુ મને તો માબાપ જવાબદાર લાગે છે. ઘોટાં બાળકોનાં માબાપ પ્રભેદભક્તિ ક્યાં કરે તેનું પરિણામ શું આવે? આવાં લગ્નને બ્યક્તિવાર નામ આપવું અયોગ્ય અણુશરી? એક બાળક તેની માના મરણ પછી પિતાની પડખે સૂતો. પિતાએ ફરી લગ્ન કર્યું, અને નવી વહુની સાથે બારણાં વાસીને સવાનું રાખ્યું. આથી પેલા બાળકને કુલ્હલ થયું કે મારા પિતા મારી સાથે કેમ નથી સૂતા? અથવા મારી મા છવલી ત્યારે તો અમે ત્રણે સાથે સૂતાં, હવે નવી મા આવતાં કેમ મારા પિતા મને સાથે નથી સુવાડતા? બાળકનું કુલ્હલ થયું. બારણાંની તડમાંથી બેવાનું મન થયું. જે દરમિયાન તેની નજરે તડમાંથી દેખાયું તે કુષરથી બાળકના મન ઉપર શી અસર થાય?

આવું તો સમાજમાં હમેશા બન્યાં કરે છે, અને આ દાખલો કંઈ મારા મગજમાંથી ઉત્પન્ન નથી થયો. એક ૧૩-૧૪ વર્ષના છોકરા પાસેથી સાંબળેલી આ હકીકત છે. નાની ઉંમરમાં જે પ્રભાવ આત્મનિર્ભર પદે વળેલો તે સ્વચાલુ કેમ લઈ શકે અમર નક્કી શકો? આનું ન બને તેની સાવચેતી ફરક માબાપ, શિક્ષક, સમાજ, કે સમગ્ર મંડળના કુખીએ રાખે તો? અણી વખત ‘અજ્ઞાન’ રાખે તો.

અર્થ સમજવો નાની કુંભરમાં મુરકેલ લાગે છે. આટલા માટે ધણા છોકરાને બેગા કરી બ્રહ્મચર્ય કુપર બાપણ આવવા કરતાં દરેકને પોતાના વિદ્યાર્થીમાં લઈ ખરા મિત્ર બની નાની કુંભરમાં સફળતાન તરફ વળે એવી કાળજી રાખવી વધુ યત્ન લાગે છે. આળકનાં મનમાં અસફળિચારોને અવકાશ જ ન મળે એમ કરવાનો કોઈ રસ્તો હશે ખરો ?

હવે માટી કુંભરના માપુરોના વિષે. જે સમાજ, જે જ્ઞાતિઓ પરજાતિની સ્ત્રીના હાથનું બાળન કરનારનો બહિષ્કાર કરે તે જ્ઞાતિ પરસ્ત્રીસંગ કરનારનો બહિષ્કાર કોં ન કરે ? રાજકીય પરિપદમાં અત્યંત સાથે બેસી આવનારનો દંડ કરે તે જ જ્ઞાતિ વ્યભિચારીઓને કોં ન દંડે ? આનું કારણ મને તો લાગે છે કે જે દરેક જ્ઞાતિ આત્મશુદ્ધિ કરવા ખરો તો જ્ઞાતિનું શરીર ધણું જ ક્ષીણ થઈ નશ, પણ ક્ષીણ શરીરમાં બળવાન આત્મા હોઈ શકે એનું તેમને કયાં બાન છે ! ધણી કામના પટેલિયાઓ સુઝાં દારૂ કે વ્યભિચારના પાસમાં સપડાયા હોય છે, એટલે પોતાના પગ કુપર કુહાડો મારવો પડે માટે તે તરફ આંખઆટાકાન કરે છે અને પારકાનો બહિષ્કાર કરતી વખતે ખડે પગે તૈયાર રહે છે. આ સમાજ કયારે સુધરશે ? જે દેશને રાજકીય ઉન્નતિ સાધવી હોય એ દેશ જે સમાજિક ઉન્નતિ પહેલાં ન સાધે તો રાજકીય ઉન્નતિ આકાશકુસુમવત્ છે.”

આ લખાણમાં બહુ વળદ છે એમ તો કળુલ કરશે. મોટાં છોકરા થયા પછી તે જ લગ્નમાં અથવા સ્ત્રી મરી જાય તો બીજાં લગ્ન કરી પ્રજોત્પત્તિ કરવાથી આળકોને હાનિ પહોંચે છે, એ વાત સમજાવવાપણું ન જ હોય. પણ એટલો સંયમ ન જળવાઈ શકે તોયે પિતાએ આળકોને નોખા ઘરમાં રાખવાં જોઈએ, અથવા છેવટે પોતે નોખી કાઢીમાં જ્યાંથી આળકો કંઈ અવાજો ન સાંભળે ને કંઈ જોઈ ન શકે ત્યાં રહેવું જોઈએ. આમાં કંઈક સબ્યતા તો

અવસ્ય જગવાય. આગવય નિર્દોષ રહેતી નંદીએ તેને માખાપો વિલાસને વશ થઈ દોષિત બનાવે છે. વાનપ્રસ્થાશ્રમનો રિવાજ આગકોની નીતિને સારુ અને તેમને સ્વતંત્ર અને સ્વાશ્રયી બનાવવામાં અત્યંત ઉપયોગી હોયો નેઈએ.

શિક્ષકોને સારુ જે સચના લખનારે કરી છે એ યોગ્ય તો છે જ. પણ જ્યાં ૫૦-૫૦ છોકરાનો એક વર્ગ હોય ત્યાં શિષ્યોની સાથે શિક્ષકને અક્ષરજ્ઞાન આપવાપૂરતો જ સંબંધ હોય તેમાં શિક્ષક ધારે તોપણ એટલા શિષ્યો સાથે આધ્યાત્મિક સંબંધ કઈ રીતે બાંધી શકે? વળી જ્યાં પાંચ-સાત શિક્ષક પાંચસાત વિષયો શીખવી જતા હોય ત્યાં કયો શિક્ષક આગકોની નીતિને સારુ જવાબદારી ભોગવે?

અને છેવટ ફેટલા શિક્ષકો પોતે આગકોને નીતિને માર્ગે ચડાવવાનો અથવા આગકોનો વિશ્વાસ મેળવવાનો અધિકાર ભોગવનારા મળી આવશે? આમાં તો કેળવણીનો પ્રશ્ન આખો ઊભો થાય છે. પણ તેની ચર્ચા આ સ્થાને ન થાય.

સમાજ ગાડરિયાં દોળાંની નંદી વગરવિચારે, વગર-જોયે ધસ્યે જાય છે, ને તેને કોઈ પ્રગતિ પણ માને છે. આવી ભયંકર સ્થિતિ હોવા છતાં આપણો વ્યક્તિગત માર્ગ સરળ છે. જેઓ જાણે છે તેઓ પોતાના ક્ષેત્રમાં પડ્યા જેટલો નીતિનો પ્રચાર થઈ શકે તેટલો કરે. પ્રથમ પ્રચાર તો પોતાનામાં જ કરે. બીજાના દોષોનું મનન કરતાં આપણે પોતે બહુ ભણા જેવા લાગીએ છીએ. પોતાના દોષોનું મનન કરીએ તો આપણે આપણને પોતાને કુટિલ ને

કામી જણાઈશું. જગતના કાંઈ થવા કરતાં પોતાનું કાંઈપણું કરવું વધારે કળદાયી થાય છે, ને તેમ કરતા આપણને ખીનઓને સારું માર્ગ મળી રહે છે. ‘આપ ભક્ષા ને જગ ભક્ષા’ના આ પણ એક અર્થ છે. સંતપુરુષને તુલસીદાસે પારસમણિની ઉપમા આપી છે એ ખતરી નથી. આપણે જ્યાંએ સંત થવા પ્રયત્ન કરવો રહ્યો છે. એવા થવું અઘોરિક મનુષ્ય માટે ઉપરથી જતરી આવેલી પ્રસાદી નથી, પણ પ્રત્યેક મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે; એ જ હવનનું રહસ્ય છે.

સંયમની સમરયા

“હું ત્રીસ વર્ષનો છું; પચ્ચેસો છું. મારી પત્ની લગભગ માસ જેવડી જ છે. અમને પાંચ સંતાન થયાં છે. સારે નસીબ એમાંનાં બે ગુજરી ગયાં છે. બાકીનાં સંતાનો પ્રત્યેની મમ્મી જવાબદારીનું બને જ્ઞાન છે. પણ તે અદા કરવી મારે માટે અસાધ્ય નહિ તો મુશ્કેલ તો છે જ. આપે સંયમનો ઉપદેશ આપ્યો છે. ત્રણ વરસથી તે હું પાછું છું પણ ખરો. પરંતુ મારું એ પાલન પત્નીની મરજિવિરુદ્ધ છે. તે તો બાપડા સસારી છવ જેને છવનનું સુખસર્વસ્વ માને છે તેનો જ આગ્રહ કર્યા કરે છે. આપ તો હમ્મય આદર્શની દૃષ્ટિ રાખી આ વસ્તુને પાપ કહો, પણ મારી પત્ની એને એ દૃષ્ટિએ જોતી નથી. હજી વધારે છોકરાં થાય તેનીયે તેને બીક નથી. જન્મજારીનું જે જ્ઞાન હોય તેણે હું અભિમાન ધરાવું છું તે તેને નથી જ. મારાં માળાપ પણ ધણેભામે પત્નીનો જ પક્ષ તાણે છે, અને ઘરમાં રોજરોજ કનિષ્ઠાદંકસ ચાલે છે. હું પત્નીની વાસનાને તૃપ્ત કરતો નથી એટલે એ બિડિયણુ થઈ ગઈ છે, અને ધૂળ જેવી વાતમાં પણ તે ભેકળી જાડે છે. આ મુશ્કેલી-મતી કેમ ઊઠરવું એ મારે માટે કાયડો છે. આજે મારે છોકરાં છે તે વધારે પડતાં છે. એમનું પોપણ કરવા જેટલી મારી ગતિ નથી. પત્ની એકની બે થાય એમ જાગતું નથી. તેને કહો હું વિષયભોગ

કરતો નથી એટલે કહાય એ જાહેર રસ્તે ને, જાંડી થઈ બચ કે આપવાત કરે. હું ખરું કહું છું: કોઈ કોઈવાર મને થઈ આવે છે કે આપ રખડતાં કૂતરાં વિશે જેમ કરો તેમ દેરાના કાચામાં છૂટ હોય તો અકારાં બાળકોને હુંયે જોળીએ કરાડી દઉં. એટલા તથા મહિનાથી મેં એકથી બીજી વેળ ખાધું નથી, નારતો સુષ્કાં કર્યાં નથી. માથે વેપારની જવાબદારીઓ પડી છે એટલે મારાથી લાંબા અપવાસ જેથી રાહાય અંમ નથી. પત્નીને તો મારી કરી દયા આવતી નથી. તે તો માને છે કે હું તો તત્ત્વ કરું છું. સંતતિનિયમન ઉપરનું સાહિત્ય હું બહુ યુ સલાચારી મૂકે અર્થ તે લખાયેલું છે. વળી, મેં આપની આત્મસંયમ ઉપરની આપડી વાંચી છે. હું તો સૂઢી વચ્ચે સોપારી જેવો થઈ ગયો છું.”

આ એક જુવાને કબેલા મર્મવેદી કામળાનો લગભગ એમના જ શબ્દોમાં આપણા સાર છે. એમણે પોતાનું પૂરું નામ-દામ આપ્યું છે, અને કેટલાંક વરસથી હું એમને ઓળખું પણ છું. એ જાણાવે છે કે પહેલાં નામ આપનાં ૨૨ લાગેલો એટલે એમણે બેવાર મને નનામું લખ્યું હતું, અને આશા રાખી હતી કે હું ‘યંગ ઇન્ડિયા’માં તેમની બાબત ચર્ચા કરીશ. મને આ જનના એટલા બધા નનામા કામળો મળે છે કે એમને વિગે ચર્ચા કરનાં મને સહેજે સંકાય થાય છે. આ કામળાને વિગે પણ મને ખટકો તો રહે જ છે, જોકે હું બહુ છું કે એ શુદ્ધ બુદ્ધિથી લખાયેલું છે અને એના લખનાર સાધકવૃત્તિના છે એની મને ખબર છે. પણ આવા કિસ્સાઓનો મને હીકાઈક અનુભવ છે એવો મારો દાવો છે, અને વળી આવા દાખલાઓમાં મારી ચિકિત્સાએ સારો ફાયદો કર્યો છે, એટલે મારે મારી ચોખ્ખી ફરજમાંથી ખસી જવું ન જોઈએ.

અંગ્રેજી બણેલા હિંદીઓની બાબતમાં હિંદુસ્તાનની રિશતિ બેવડી મુશ્કેલીભરી છે. સામાજિક સંસ્કારિતાની દૃષ્ટિએ ધણીધણિયાણી વચ્ચે લગભગ આસમાનજમીન જેટલું અંતર હોય છે, અને બેઉનો જોગ આવો લગભગ અશક્ય છે. કેટલાક જીવાનો પોતાની પત્નીઓને સાવ વહેતી મૂકી પોતે જાણે જમ છતાં એમ માને છે, જોકે તેઓ જાણે છે કે તેમની નાતજાતમાં ફારગની જેવું નથી અને તેથી તેમની જાંઓથી ધરી લગ્ન કરી શકાય એમ નથી. વળી ખીજા અનેક પોતાની પત્નીઓને કેવળ વિધવની પૂતળાઓ જ ગણે છે, અને તેમની વચ્ચે બૌદ્ધિક સહચાર જેવું કશું જ હોતું નથી. જોખા જેટલા છતાં હવે વધતી સંખ્યાના માણસોનાં અંતરમાં રામ જંગ છે, અને આ પતંગખંડે જળાવી છે તેવી નૈતિક કિંકર્ત્વ્યતાની સમસ્યા તેમની સામે લાગે છે.

મારા મન પ્રમાણે તો જી.પુરુષનો સંજોગ ત્યારે જ ધર્મ્ય ગણાય જ્યારે તે બંને પક્ષની ઇચ્છાથી થયો હોય. એક પક્ષને ખીજા ઉપર બળજબરી કરવાના અધિકાર છે એવું હું માનતો જ નથી. અને મારી આ વાત જો ખરી હોય તો પતિએ પત્નીની વિધવજોગની કાકલૂદીને તાબે થવું જ જોઈએ એવું કશું નીતિબંધન નથી. પણ આમ વશ ન વર્તવાથી પતિના માથા ઉપર મોટી અને ગંભીર જવાબદારી આવી પડે છે. તેણે શ્રેષ્ઠતાના ગુમાનમાં આવીને પત્ની તરફ તુચ્છભાવે ન જોયું જોઈએ. એણે નમ્રભાવે સમજવું જોઈએ કે જે એને પોતાને માટે આવશ્યક વસ્તુ નથી તે એની પત્નીને માટે તો દેહધર્મ જેવું છે. તેથી પત્ની સાથે એણે આત્યંત માયાળુપણે અને પ્રેમપૂર્વક વર્તવું જોઈએ. એણે

અદા રાખવી જોઈએ કે એની પોતાની પવિત્રતાથી પત્નીની વાસના શુદ્ધતમ શક્તિમાં પલટાઈ જશે. એટલે એણે એની પત્નીનો મિત્ર થવું પડશે, માર્ગદર્શક થવું પડશે, ચિકિત્સક થવું પડશે. એણે નિખાલસ દિસે પોતાની વાત તેની આગળ કરવી જોઈએ. એણે અથાગ ધીરજથી પોતાના આચરણના મૂળમાં રહેલું ધર્મતત્ત્વ, પતિપત્ની વચ્ચેના સંબંધનું સાચું સ્વરૂપ, અને હમનો સાચો અર્થ તેને સમજાવવાં જોઈશે. આમ કરતાં એ જોશે કે જાણ લગી ધણી વસ્તુઓ જે એને જાણીજાણી દેખાતી હતી તે દવે નીતરી તરી આવે છે, અને એનો સંયમ સાચો દશે તો એ પત્નીને પોતા તરફ વધુ ને વધુ વાળી શકશે.

આ દાખલામાં મારે કહેવું જોઈએ કે વિશેષ સંતાત ન થાય એવી નજી કંઈ વિષયભોગનો ઇનકાર કરવા માટે પૂરતું કારણ ન ગણાય. વધારે છોકરાં નલાવવાં પડે એ બાંહે પત્નીની વાપસેચાને અવગણવી એ લગભગ કાયરતા લાગે છે. કુટુંબની અમર્યાદ જનસંખ્યા ઉપર દાખ મૂકેલા એ દીક વાત છે, પરંતુ તેમાં બંને પક્ષોની સંમતિ હોય અને દરેક જણ સંયમ માટે પ્રયત્નશીલ હોય. પણ એકસમ્યાના અધિકારનો ઇનકાર કરવા માટે એ પૂરતું કારણ ન ગણાય.

અને છોકરાં થાય એથી અકળાવું શા માટે? કેઈ પણ પ્રામાણિક, મહેનતુ અને બુદ્ધિશાળી માણસ થોડાંધણાં છોકરાંને પોષવા જેટલું તો જરૂર કમાઈ શકે. હું કબૂલ કરું છું કે આ પત્નેષકની જેમ જેઓ પોતાનો આખો વખત દેશસેવામાં ગાળવા માટે નિખાલસ પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે તેમને

માટે મોટું અને વધતું જતું કુટુંબ નલાવતું અને સાથેસાથે દેશનાં જે લાખો બાળકો અધભૂખ્યાં છે તેમની સેવા કરવી એ મુશ્કેલ છે. મેં મારાં પત્રામાં ઘણીવાર જણાવ્યું છે કે હિંદુસ્તાન જ્યાં સુધી ગુલામ છે ત્યાં સુધી પ્રજોત્પત્તિ કરવી યોગ્ય નથી. પણ આને માટે તો યુવકયુવતીઓએ લગ્નમાં જ ન ઊતરવું જોઈએ, પણ દંપતીમાંથી એકે બીજાને ના પાડવાની છૂટ નથી મળતી. એ ના પાડવી ત્યારે જ યોગ્ય ગણી શકાય જ્યારે પરમપુરુષાર્થને માટે અંતરમાંથી બ્રહ્મચર્યપાલનની પ્રેરણા થાય. અને એવી સ્પષ્ટ પ્રેરણા આવે ત્યારે તો સામા પક્ષ ઉપર પણ તેની સુંદર અને સળળ અસર થયા વગર રહે જ નહિ. માની લો કે અમુક વખત સુધી એવી અસર ન પણ થાય, તોયે સંયમને વળગી રહેવામાં જ તેનો ધર્મ રહેશે; પછી ભલે એમાં સામા પક્ષની જિંદગી વંતખમાઈ જવાનું જણાય કે તેને ગાંડપણ વળગવા જેવું લાગે. સત્ય કે દેશભક્તિ કરતાં બ્રહ્મચર્યના ધર્મપથમાં ત્યાગીરતાની ઓછી આવશ્યકતા નથી જ. આટલું કહ્યા પછી મારે લાગ્યે જ ઉમેરવાની જરૂર રહે છે કે કૃત્રિમ સંતતિનિયમન એ કેવળ અનાયાર છે, અને મારા વિવેચનમાં જીવનનો જે આદર્શ મેં કહ્યો છે તે આદર્શમાં એને કવલેશ્વર રથાન નથી.

સંયમને શાની જરૂર હોય ?

એક વિવાદ કરવાને ઉમેદવાર થઈ રહેલ ભાઈ લખે છે :

“આપ સજા છે : ‘સંયમના પાલનમાં એકને ખીજની સંમતિની જરૂર ન હોય.’ એ વધારેપડતું નથી ? પત્નીને પણ પાતાના જ્ઞાનમાં ભાગી બનાવી શકે ત્યાં સુધી તે શા જોવી જોઈએ ને ? હિંદુસ્તાનમાં જ્યાં અજ્ઞાનતા ઘટપટ ભરી છે, અને તેમાં જ્યાં સ્ત્રીઓ માંડ અભ્યયનના દ્વાર ખંચે છે, ત્યાં બધાં સંયમનું સમજ તરત તે પ્રમાણે પતે એમ માનીને કેમ કામ થાય ? ‘પતિનું કર્તવ્ય’ ફરીફરી વાચ્યા છતાં હજી ખુશારો જોઈએ છે. હું હજી અવિવાહિત છું. સમ થોડા વખત પછી ગ્રામ છે. ત્યાં આપની પાસેથી આ ખુશારો મેળવતા જરૂરી લાગ્યેથી આ લખું છું.”

જે સંયમને ખીજની સંમતિની જરૂર હોય તે સંયમ ન ટપી શકે એવો મારો અનુભવ છે. સંયમને જરૂર કેવળ અંતર્ગતની જ હોય છે. સંયમનું જેટલું હૃદયગળા ઉપર રહેલું છે. અને જે સંયમ જાનમય અને પ્રેમમય હોય છે, તેની જાપ આસપાસના વાતાવરણ ઉપર પડ્યા પડ્યા રહેતી જ નથી. એવંટ વિગેધ કરનાર પણ અનુકૂળ થાય છે. આવું પતિપત્નીને વિષે પણ છે. પત્ની તૈયાર ન હોય ત્યાં સુધી જે પતિએ શેઠાવાપાનું હોય, અને જ્યાં સુધી પતિ

તૈયાર ન હોય ત્યાં સુધી પત્નીએ રોકાવાપાતું હોય, તો ઘણે ભાગે બન્ને ભોગપાશમાંથી છૂટી જ નહિ શકે. ઘણા દાખલાઓમાં જ્યાં સંયમને સારુ એકબીજાના ઉપર આધાર રખાય છે ત્યાં ઇંચવટે તે ભાંગી પડે છે તેનું કારણ જ આ ભોળાશ છે. વધારે ઊંડે જાતરીને આપણે તપાસીએ તો માલુમ પડશે કે જ્યારે એક બીજાની કે બીજાની સંમતિની રાહ જુએ છં, ત્યારે ત્યાં સંયમની ખરી તૈયારી નથી અથવા તેને સારુ ખરેખરી ધગસ નથી. તેથી જ નિષ્ક્રિયાનાદે લખ્યું છે કે ‘ત્યાગ ન ટકે રે વૈરાગ વિના.’ વૈરાગને જે રાગના સાથની જરૂર હોઈ શકે તો સંયમ પાળવા ઇચ્છનારને ન ઇચ્છનારની સંમતિની જરૂર હોય.

મજકૂર પત્ર લખનારને સારુ તો માર્ગ સીધા છે. એ દબ્બુ અવિવાહિત છે, અને જે બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવાનો તેમનો ખરેખરો નિશ્ચય હોય તો એ વિવાદમાં જાતરે જ કેમ ? માતપિતા, બીજાં સગાંસાંઈ તો પોતાના અનુભવથી અવશ્ય એમ જ કહેશે કે એક યુવકે બ્રહ્મચર્યની વાત કરવી એ સમુદ્ભવન કર્યા જેવું છે; અને એમ કહીને, ધમકી આપીને, ક્રોધ કરીને અને દાંડ દઈને પણ બ્રહ્મચર્યની શુભેચ્છામાંથી એ ડગાવવાનો પ્રયત્ન કરે. પણ જેને સારુ બ્રહ્મચર્યનો ભંગ એ જ મોટામાં મોટો દાંડ હોય, અને જે સામાન્ય મજાવાની લાલચે પણ બ્રહ્મચર્યનો ભંગ કરવાનું તૈયાર ન હોય, તે કાઈની પણ ધમકીને વશ થઈને કેમ પરણે ? જેનો આશ્રય એવો તીવ્ર નથી, અને જેણે બ્રહ્મચર્ય આદિ સંયમની કિંમત એવી મોટી આંકા નથી, તેને સારુ જે લખાણમાંથી મારું વાક્ય ટાંક્યું છે તે લખાણ નહોતું.

વિકારવીંછી

કલકત્તાનો એક વિદ્યાર્થી પૂછે છે :

“શું કોઈ પોતાની પત્નીની સાથે શુદ્ધ વ્યવહાર રાખી, એટલે બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરી, દંપતીજીવન સુખી કરી શકે છે ? તે અશિક્ષિત પત્નીને બ્રહ્મચર્યનો મહિમા કઈ રીતે બતાવી શકે ? તેને સંયમધર્મ કઈ રીતે શીખવી શકે ? એમ કરવામા ક્યાં લગી સફળતા મેળવી શકે ? સમાજના આજના દૂષિત વાતાવરણમાં ક્યાં લગી પત્નીને બ્રહ્મચર્ય અટકાવી શકે ?”

મારો અને મારા સાથીઓનો અનુભવ તો એવો છે કે જો પતિપત્ની સ્વેચ્છાએ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરે તો આત્યંતિક સુખ મેળવી શકે છે, પોતાના સુખની ત્રિદ્વિગુણ અનુભવ નિત્ય કરે છે. અશિક્ષિત પત્નીને બ્રહ્મચર્યનો મહિમા બતાવવામા અડચણ નથી આવતી, અથવા એમ કહી શકાય કે શિક્ષિત-અશિક્ષિતનો ભેદ બ્રહ્મચર્ય નથી જાણતું. બ્રહ્મચર્ય કેવળ હૃદયબળની વાત છે. મારી જાણમાં રહેલી અશિક્ષિત સ્ત્રીઓ વિવાહિત હોવા છતાં બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરી રહી છે. સમાજના ડહોળાયેલા વાતાવરણમાં પણ બ્રહ્મચર્યનું પાલન

કરનાર પતિ પોતાની પત્નીના શિશુની રક્ષા કરવા વધારે સમર્થ બને છે. અહમચર્યનો અભાવ પત્નીને બ્રષ્ટ થતાં બચાવતો નથી, પણ પત્નીના બ્રષ્ટાચારને ઢાંકણરૂપ નીવડ્યાના દાખલા આપી શકાય.

અહમચર્યની શક્તિ અમાપ છે. ઘણા દાખલાઓમાં મારો અનુભવ એવો છે કે અહમચર્યનું પાલન કરનાર પોતે વિકારમાંથી છૂટેલો નથી હોતો, તેથી તે તેના પ્રયત્નનો પ્રભાવ પત્ની ઉપર પાડી નથી શકતો. વિકાર અતુર મહાશય છે, તેથી તેના બાઈબંધને ઓળખતાં તેને વાર નથી ઝાગતી. જે વિકારરહિત નથી થઈ, જે વિકારને છોડવા દબ્બુ તૈયાર પાળુ નથી થઈ, તે પત્ની પતિના હૃદયમાં છુપાઈ રહેતા વિકારને તુરંત ઓળખી કાઢે છે, ને તેના મોળા ને નિષ્ક્રમ પ્રયત્નની મનમાં દાસી કરે છે, ને પોતે નિર્ભય રહે છે. જે અહમચર્ય અચક્ષિત છે ને જેની સાથે શુદ્ધ પ્રેમ ભરેલો છે તે અહમચર્ય સામેનાના વિકારને આળાને રાખ કરી મૂકે છે, એ વિષે કોઈ શંકા ન કરે.

ખેતુરમાં ઘણી સુદર મૂર્તિઓમાં એક એવી મૂર્તિ જોઈ કે જેના શિષ્પકારે કામને વીંછીની ઉપમા આપી છે. તે એક કામિનીને ડાંખ્યો છે. તેના તાપે પેલીને નમ્ર કરી મૂકી છે, ને પછી તે પોતાના આંકડાને વાંકડો કરી પોતાના વિન્યના અભિમાનમાં કામિનીના પગ પાસે પડ્યોપડ્યાં તેની સામે દસી રહ્યો છે. વીંછીની ઉપર જે પતિએ વિન્ય મેળવ્યો છે તેની આંખમાં, તેના સ્પર્શમાં, તેની વાચામાં અહમચર્યની શીતળતા હોય છે. તે તેના સમીપમાં રહેવાના વિકારને હાથમાં ઈંડા પાઠી શાંત કરે છે.

કામરોગનું નિવારણ

વિવાદ વિષેના થર્સ્ટન નામે લેખકના નવા પુસ્તકના મુખ્ય ભાગનો અનુવાદ પરિશિષ્ટમાં આપ્યો છે તેનું ધ્યાન-પર્વક મનન દરેક સ્ત્રીપુરુષ કરે એ હચ્છવાયોગ્ય છે. આપણામાં પંદર વર્ષના બાળકથી માંડી પચાસ વર્ષના પુરુષમાં અને બાળકની અથવા તેથી નાની વયની બાળાથી માંડી પચાસ વર્ષ સુગીની સ્ત્રીમાં એવી કલ્પના રહેલી છે કે વિષયભોગ વિના રહી જ ન શકાય. તેથી બન્ને વિહ્વળ રહે છે; એકબીજાનો વિશ્વાસ નથી કરતાં, અને સ્ત્રીને જોતાં પુરુષ રાનોખીજો થઈ જાય, સ્ત્રી પુરુષને જોઈને તેવી થઈ જાય. આથી કેટલાક રિવાજો એવા પડી ગયા છે કે જેથી સ્ત્રીપુરુષો નમાલાં, રોગી ને નિરુત્સાહી જોવામાં આવે છે, ને આપણી જિંદગી મનુષ્યને ન ધોટે એવી દલકી થઈ પડી છે.

આવા વાતાવરણમાં ઉત્પન્ન થયેલા શાસ્ત્રમાં પણ એવી જાતની આજ્ઞાઓ અને માન્યતા જોવામાં આવે છે કે જેને પરિણામે સ્ત્રીપુરુષ બન્ને એકબીજાનાં દુઃખન હોય એમ

તેમને વર્તવું પડે છે. ક્રમકે એકને જોઈને બીજો કે બીજી વિકારવશ થઈ જાય છે અથવા થઈ જવાની તેને ધાસ્તી રહે છે.

આ માન્યતાને લીધે અને તેને આધારે ધડાયેલા શિવાજીને લીધે જીવન કાં તો વિષયભોગમાં અથવા તેના વિચારમાં ચાલ્યું જાય છે અને પછી સંસાર કડવો ઝેર જેવો થઈ પડે છે.

વાસ્તવિક રીતે મનુષ્યમાં વિવેકબુદ્ધિ હોવાથી તેનામાં પશુના કરતાં વધારે ત્યાગશક્તિ ને સંયમ હોવાં જોઈએ. જતાં પશુ નરમાદાની મર્યાદાનો કાયદો જેટલે અંશે પાળે છે તેટલે અંશે મનુષ્ય નથી પાળતો, એ આપણે રોજ અનુભવીએ છીએ. સામાન્ય રીતે સ્ત્રીપુરુષ વચ્ચેનો સંબંધ માતાપુત્ર, બહેનભાઈ કે પુત્રાપિતા જેવો હોવો જોઈએ. દંપતીસંબંધ તો અપવાદરૂપે જ હોય એ દેખીતું છે, ને જો ભાઈને બહેનથી કે બહેનને ભાઈથી ડરવાપણું હોય તો પુરુષ અન્ય સ્ત્રીથી કે સ્ત્રી અન્ય પુરુષથી ડરે. તેથી જિલ્લું હકીકત એવી છે કે ભાઈબહેન વચ્ચે પણ સંકેત રાખવામાં આવે છે, ને રાખવાનું શીખવવામાં આવે છે.

આ દયામણી રિથિતિમાંથી એટલે વિષયવાસનાથી દુર્ગંધિત થયેલા વાયુમાંથી જિગરી જવાની પૂરી આવશ્યકતા છે. એ વાસનામાંથી ન જ જિગરી શકાય એવા વહેંચે આપણામાં જડ ધાલી છે, તેનું છેદન કરવામાં પુરુષાર્થ છે ને તે શક્ય છે એવો દૃઢ વિશ્વાસ આપણામાં ઉત્પન્ન થવો જોઈએ.

આવો પુરુષાર્થ કરવામાં ચર્ચનનું નાનકડું પુસ્તક બહુ મદદ આપે છે. વિષયવાસનાના મૂળમાં આજકાલની વિવાદ

વિષેની માન્યતા ને તેની ઉપર રચાયેલો પૂર્વ, પશ્ચિમ બધે વ્યાપી રહેલો રિવાજ છે, એવી આ લેખકની શોધ મને તો અરોગ્યર લાગે છે. સ્ત્રીપુરુષનું રાત્રિએ એકાંતમાં એક ઓરડીમાં ને એકપથારીએ સૂવું અન્નેને સારુ થાતક છે, ને વિષયવાસનાને વ્યાપક અને રચાયી કરવાનો પ્રયત્ન ઉપાય છે. એક તરફથી આખો દંપતીસંસાર આમ વર્તે અને બીજી તરફથી ધર્મોપદેશકો ને સુધારકો સંયમનો ઉપદેશ કરે તે આભમાં થીગડું દેવા અરોગ્યર છે. આવા વિષયવ્યાપી વાતાવરણમાં સંયમના ઉપાયો નિર્થક થાય એમાં નવાઈ નથી. શાસ્ત્રો પોકારીને કહે છે કે વિષયભોગ કેવળ પ્રજ્ઞેત્પત્તિને જ અંગે કરાય. આ આજ્ઞાનું ઉત્સાધન પ્રતિક્ષણ થાય છે, ને તે છતાં રોગો થાય તેનાં બીજાં કારણો શોધવામાં આવે છે એ કામમાં છોકરું હોવા છતાં ગામ અધું જોતવા નીકળવાજોવો વ્યાપાર છે. આટલી દીવા જેવી રપટ વસ્તુ જો સમજાઈ હોય તો:

૧. સ્ત્રીપુરુષો આજ્ઞા પ્રતિજ્ઞા કરે કે તેમણે એકાંતમાં સૂવું જ નથી, ને અન્નેની ઇચ્છા વિના પ્રજ્ઞેત્પત્તિના કામમાં રોકાયું નથી. જ્યાં સંભવે ત્યાં નોખી કોટડીમાં અન્નેએ સૂવું જોઈએ. ગરીબાઈને લીધે એ છોક અસંભવિત હોય ત્યાં સ્ત્રીપુરુષે દૂર અને નોખી પથારીએ, વચ્ચે કોઈ મિત્ર કે સગાને સુવાડીને સૂવું જોઈએ.

૨. સમજી માથાપ પોતાની દીકરીને એવે ઘેર આપવાની ચોખ્ખી ના પાડે જ્યાં છોકરીને નોખી કોટડી ને નોખી પથારી ન મળે. વિવાહ એક મિત્રના છે. સ્ત્રીપુરુષ મુખદુઃખનાં સાથી અને છે, પણ વિવાહ થયા એટલે પહેલી જ

રાત્રે દંપતીએ વિષયભોગમાં આજોટી જિંદગી ખરબાદ કરવાનો પાયો ન ખોદવો જોઈએ એવું શિક્ષણ બાળકોએ પામવું જોઈએ.

થર્ટનની શોધને કબૂલ કરવાની પાછળ જે નવી, આશ્ચર્યકારક, કલ્યાણકર, શાંતિપ્રદ કલ્પના રહેલી છે તેનું મનન કરવાથીય છે, ને તેની પાછળ રહેલા વિવાદસંબંધી ચાલતા વિચારોમાં ફેરફાર થવા જોઈએ તે સમજવા ધટે છે. આમ થાય તો જ એ શોધનો લાભ મળે. આ શોધ જેઓ લજમ કરી શક્યા હોય તેઓ જો બાળબચ્ચાંવાળાં હોય તો પોતાનાં છોકરાંની કેળવણી અને ધરનું વાતાવરણ ફેરવે.

આ શોધની પાછળ વિષયભોગ ભોગવતાં છતાં પ્રજ્ઞેત્પત્તિ નિવારવાના જે કૃત્રિમ ઉપાયોનો ભયંકર પ્રચાર આજે ચાલી રહ્યો છે તે હાનિકર છે એટલું સમજવાને સારુ આપણને થર્ટનની સાક્ષીની કે તેમના ટેકાની આવશ્યકતા હોવી ન જોઈએ. એ ઉપાયો હિંદુસ્તાનમાં કેમ ચાલી શકે છે એ જ નવાઈ છે. શિક્ષા પામેલાં માણસો હિંદુસ્તાનના નબળા વાતાવરણમાં તેનો ઉપાય કેમ સૂચવે છે એ મારી અક્કલ સમજી શકતી નથી.

કામ કેમ જિતાય ?

કામવિકારને જીતવાનો પ્રયત્ન કરનાર એક વાંચનાર
સખે છે :

“આપની ‘સત્યના પ્રયોગો અને આત્મકથા’ની ચોપડી—ખંડ
પહેલો - વાંચી તેથી ઘણો જ અનુભવ થયો છે. આપે કોઈ પણ
બાબત છૂપી રાખી નથી તેથી હું પણ આપની આગળ કંઈ પણ
છૂપી રાખવા માગતો નથી. ‘નીતિનાશને માર્ગે’ની ચોપડી પણ
વાંચી, તેથી વિષયોને જીતવાનું ખાસ કારણ મળ્યું. પરંતુ વિષયવાસના
અંગે ખરાબ છે કે યોગવાસિષ્ઠ તથા સ્વામી રામતીર્થના શ્રેષ્ઠ તથા
સ્વામી વિવેકાનંદના શ્રેષ્ઠ વાંચવાનું ચાલુ હોય ત્યારે બહુનિઃસાર
જાગે, પરંતુ તે વાચનથી વિમુખ થયા કે તુરંત જ વિષયવાસનાઓ
સવાર થાય છે. આંખ, નાક, કાન, જિહ્વાને તો જીતી શકાય, કારણ
કે આંખ વીંચી એટલે આંખનો જોવાનો વિષય બંધ થાય. તેમ
બીજા ઇન્દ્રિયોનું પણ થઈ શકે. પરંતુ જે જનનેન્દ્રિય છે તેનો તો રસ્તો
નુદો જ જાગે છે. તે જ્યારે પીડે છે ત્યારે વાંચેલા શ્રેષ્ઠની કર્શી
કિંમત જાગે ન હોય તેવું થઈ જાય છે. હું આહાર સાત્ત્વિક રાખું
છું, એક વખત જમું છું, રાત્રે દૂધ ઉપર જ રહું છું, છતાં કામવિકાર
કેમ કર્યો નાશ થતો નથી. તેનું કારણ સમજાતું નથી. બીતાઇમાં
પણ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને એક ઠેકાણે કહ્યું છે : ‘આહાર નહિ કરનાર

દેહધારી જીવ ઇન્દ્રિયોના વિષયોથી નિવૃત્ત થાય છે ખરો, પણ તે વિષયોની આસક્તિથી નિવૃત્ત થતો નથી. તે આસક્તિ તો પરમાત્માના દર્શનથી નિવૃત્ત થાય છે.’

હવે આવી રીતે ઈશ્વરનું દર્શન થાય તો જ વિષયોની આસક્તિથી નિવૃત્ત થવાય, એટલે ઈશ્વરદર્શન થાય નહિ અને આ વિષયથી નિવૃત્ત થવાય નહિ. આવી મૂંઝવણ છે. તો હવે કેમ વર્તવું તે આપ મારા જેવા એક વિષયોમાં ફસાઈ જનારને માર્ગ નહિ બતાવો ?

નેકે આમાં માર્ગ બતાવે તેવા સાધુ પુરુષો હશે ખરા, પરંતુ તેમને કેવી રીતે મારાથી મળી શકાય ? કારણ જે આજકાલ કોણ ખરો સાધુ છે તે જ બહુવું મુશ્કેલ છે.

આનો જવાબ ‘નવજીવન’ દ્વારા આપરો જેથી કંઈ માર્ગ મૂકણ કરી સારો રસ્તો લઈ શકાય, અને પ્રભુને પામવાને આડા આવતા વિષયો છોડી શકાય.

ધણા વખત થયાં આ પ્રશ્ન આપને પૂછવા પ્રયત્ન કરતો, પરંતુ ન્યારે આપની આત્મજ્ઞતાંતની ચોપડી વાંચી ત્યારે મને લાગ્યું કે આવો પ્રશ્ન હું પૂછું તો અયોગ્ય નહિ ગણાય; તેમ એમ પણ લાગ્યું કે ઈશ્વરના માર્ગમાં જે મુશ્કેલી જણાય તે પૂછવાની શરમ ન રાખવી જોઈએ.”

જે સ્થિતિ આ વાંચનારની છે તે ધણાઓની છે. કામને જીતવો એ મુશ્કેલ છે, અશક્ય નથી. પણ જે કામને જીતે છે એ સંસારને જીતે છે અને તરે છે એવો ઈશ્વરનો કોલ છે. તેથી કામ ઉપર જીત મેળવવી એ સૌથી કઠણ વસ્તુ છે એમ આપણે જ્ઞેયું. આવી યીજ મેળવવામાં ધીરજની ધણી જરૂર છે, એ કામને જીતવાનો પ્રયત્ન કરનારા બધા કબૂલ નથી કરતા. અક્ષરજ્ઞાનના અભ્યાસમાં આપણને ખંતની,

ધીરજની, ધ્યાનની કેટલી આવશ્યકતા પડે છે એ આપણે જાણીએ છીએ. તે ઉપરથી ત્રિરાશિનો મેળ બાંધીએ તોપણ આપણને માલુમ પડે કે અક્ષરજ્ઞાનના અભ્યાસમાં ધીરજ મત્તાદિની જેટલી જરૂર હોય તેના કરતાં અનંતગણી વધારે ધીરજ કામને જીતવામાં જોઈએ.

આ તો થઈ ધીરજની વાત. પણ કામને જીતવામાં ઉપચારને વિષે પણ આપણે એટલા જ ઉદાસીન રહીએ છીએ. સામાન્ય વ્યાધિને મટાડવા સારું જગત ખેડીએ છીએ; દાકતરોનાં ઘરોઘર શોધીએ છીએ; મંતરજાંતરને પણ છોડતા નથી. પણ કામરૂપી મહાવ્યાધિને મટાડવાને સારું આપણે બધા ઉપચારો લેતા નથી; થોડા લઈ ને થાકી જઈએ છીએ, અને કોણટા ઈશ્વરની સાથે કે ઉપચાર બતાવનારની સાથે શરત કરીએ છીએ કે આટલી વસ્તુ તો નહિ જ છોડીએ ને જતાં કામચિકાર મટાડે. નિદાન એ છે કે કામચિકારને મટાડવાને સારું આપણને ખરી ધાલાવેલી નથી. તેને સારું સર્વસ્વનો ત્યાગ કરવા આપણે તૈયાર નથી. આ શિથિલતા જીત મેળવવાના માર્ગમાં મોટામાં મોટી આડ છે. એટલું ખરું છે કે નિરાહારીને વિકારો શમે છે પણ આત્મદર્શન વિના આસક્તિ નથી જતી. પણ આ શ્લોકનો અર્થ એવો નથી કે કામને જીતવાને સારું નિરાહાર વ્યર્થ છે. એનો અર્થ તો એ છે કે નિરાહાર રહેતાં રહેતાં થાકવું જ નહિ, અને એવી દૃઢતા અને ખતથી આત્મદર્શન થવાનો સંભવ છે. એટલે આસક્તિ પણ જશે. આવું અનશન બીજાના કહેવાથી આદરી શકાતું નથી, આડંબરથી આદરી શકાતું નથી. તેમાં મન, વચન, કાયાનો સહયોગ હોવો

જોઈએ. એ હોય તો ઇશ્વરપ્રસાદી મળે જ, અને એ પ્રસાદીને અંતે વિકારશાન્તિ છે જ.

પણ નિરાદારના પહેલાં ખીજાં પગલાં ઘણાં ખાધાં છે. તે લેવાનાં વિકારો શાંત નહિ થાય તો મોળા તો જરૂર પડશે. ભોગવિલાસના પ્રસંગમાત્રનો ત્યાગ થવો જોઈએ. તેમના પ્રત્યે અભાવ કેળવવો જોઈએ. કેમકે અભાવ વિનાનો ત્યાગ કેવળ બહારનો ત્યાગ દશે, ને તેથી તે ટકવાનો નથી. ભોગવિલાસો કેને કહેવા એ ગણાવવાપાત્રું ન હોવું જોઈએ. જે જે વસ્તુથી વિકાર ઉત્પન્ન થાય તેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

આદારનો પ્રશ્ન આને અંગે બહુ વિચારવાજોવો છે. એ ક્ષેત્ર અણુખેડાયેલું છે. મારી માન્યતા એવી છે કે વિકારોને શાંત કરવા ઇચ્છનારે લીલૂધનો ઓછો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. વનપક અનાજ ખાઈને નિર્વાહ કરી શકાય તો કૃત્રિમ અગ્નિનો સ્પર્શ જેને થયો છે એવો ખોરાક ન લે અથવા ઓછો લે. ફળો અને ઘણી લીલોતરી વગરરાંધેલી ખાઈ શકાય, ખાવી જોઈએ. કાચી લીલોતરીનું પ્રમાણ બહુ ઓછું રાખવું જોઈએ. ખેતર તોલા કાચી લીલોતરીયા પોપણ મળી રહે છે. મીઠાઈમસાલા વગેરેનો સર્વથા ત્યાગ કરવો જોઈએ. આટલું સૂચવ્યા છતાં હું જાણું છું કે ખોરાકથી જ કંઈ અભિચર્યાની પૂરી રક્ષા થઈ શકતી નથી. પણ વિકારોત્તેજક ખોરાકને ખાતાં છતાં માણસે અભિચર્યાના પાલનની આશા ન રાખવી જોઈએ.

પરિશિષ્ટ સર્વ રોગાનું મૂળ

૧

‘લમનું તત્ત્વજ્ઞાન’ નામનું ચરટન નામના એક અમેરિકન લેખકનું નાનકડું પુસ્તક મદ્રાસવાળા શ્રી. ગણેશને છાપ્યું છે. એ પુસ્તકનો સાર અહીં આપવામાં આવે છે:

પુસ્તકના પ્રકાશક કહે છે કે લેખક અમેરિકાની સેનામાં ૧૦ વર્ષ નોકર હતા, અને ‘મંજર’ના પદ સુધી ચઢીને ૧૯૧૬માં નિવૃત્ત થયા ત્યારથી ન્યૂયૉર્કમાં રહેલા છે. આ ૧૮ વર્ષ દરમ્યાન સદરહુ લેખકે જર્મની, ફ્રાન્સ, ફિલિપ્પાઇન ટાપુઓ, ચીન અને અમેરિકામાં વિવાહિત દંપતીઓની સ્થિતિનો ખૂબ અભ્યાસ કર્યો. આ અભ્યાસના મૂળમાં લેખકનું પોતાનું અવલોકન અને પ્રશ્નતિરાજનિપુલ તથા ઔરોગચિકિત્સક સેંકડો દાક્તરોની સાથે મુલાકાત અને પત્રવ્યવહાર રહેલો છે. અને તે ઉપરાંત લડાઈમાં જંગનારા ઉમેદવારોની શારીરિક લાયકાતની તપાસનાં પત્રકોનો તથા સામાજિક આરોગ્યરક્ષક મંડળોએ એઠડી કરેલી માહિતીનો પણ લેખકે ડીક ઉપયોગ કરેલો છે.

લેખકે સેંકડો દાક્તરોને કેવા પ્રશ્નો પૂછ્યા હતા અને તેના કેવા જવાબ મળ્યા હતા તે તેઓ જણાવે છે:

પ્ર० આજકાલ વિવાહિત ઔપરુષોમાં સગભાવસ્થામાં પણ સંભોગ કરવાનો રિવાજ પડેલો છે કે નહિ ?

લમખત્ર બધાનો જવાબ એવો હતો કે રિવાજ પડેલો છે.

પ્ર૦ આ રીતે સંભોગ કરવાથી કસુવાવડ અને સુવાવડને ઝેર થડવાનો સંભવ છે કે નહિ ?

ઉ૦ અવસ્થ સંભવ છે.

પ્ર૦ આ સંભોગને પરિણામે થયેલાં બાળકો ખોડવાળાં હોવાનો સંભવ છે કે નહિ ?

ધણા દાકરો અમુક મુદત સુધી આ સંભોગની રગત આપે છે એટલે પોતાની વિરુદ્ધ રોના અભિપ્રાય આપે ? પણ ૨૫ ટકાએ તો જણાવ્યું કે ખોડવાળાં બાળકો ઉત્પન્ન થાય છે.

પ્ર૦ તે ખોડવાળાં બાળકોનું કારણ સગર્ભાસંભોગ ન હોય તો બીજું શું કારણ હોઈ શકે ?

ઉત્તરોમાં બહુ બેદ છે, અને ધણા જણાવે છે કે તેઓ કારણ આપી શકતા નથી.

પ્ર૦ આજકાલની કેળવાયેલી સ્ત્રીઓ ગર્ભાશ્રાન અટકાવવાનાં સાધનો વાપરે છે ખરી ?

ઉ૦ હા.

પ્ર૦ એ સાધનોથી કાંઈ નહિ તો સ્ત્રીની જનનેન્દ્રિયને પારાવાર નુકસાન થવાનો સંભવ છે કે નહિ ?

ઉ૦ ૭૫ ટકા જણાવે છે કે નુકસાનનો સંભવ છે.

આ ઉપરાંત લેખકે કેટલાક ચોંકાવનારા આંકડા આપ્યા છે તે જણવાળેલા છે. ૧૯૨૦ માં 'લશ્કરમાં લેવામાં આવતા માણસોની ખોડો' વિષે અમેરિકન સરકારે એક પુસ્તક બહાર પાડ્યું છે તેમાં આ હકીકત છે:

લશ્કરમાં જવાની લાયકાત વિષે

કેટલાની પરીક્ષા લેવાઈ?

૨૫ લાખ ૧૦ હજાર

એમાંથી કેટલા શારીરિક અને

માનસિક ખોડવાળા જણાયા ?

૧૨ લાખ ૮૬ હજાર

કોઈ પણ પ્રકારના લશ્કરી કામ

માટે નાલાયક ઠરેલા

૫ લાખ ૪૬ હજાર

આ ઉમેદવારોની ઉંમર ૧૮થી ૪૫ વર્ષ સુધીની હતી.

આટલી તપાસ અને પોતાના અનેક દેશોના અભલોકનને પરિણામે લેખકે કેટલાંક મહત્વનાં અનુમાન ખેંચી કાઢ્યાં છે, જે લેખકના જ રાખ્દોમાં નીચે પ્રમાણે આપીએ છીએ :

૧. સ્ત્રીને પુરુષ ખાવાપીવા અને રહેવાની સગવડ કરી આપે તેના બદલામાં સ્ત્રી પુરુષની ગુલામડી થઈને રહે, અને તેની પરજોતર કહેવાય એટલા જ કારણ તેની સાથે એક જ ઘરમાં રહી અથવા એક જ પગારીમાં સૂઈ નિત્ય તેના વિષયનું સાધન બને એવું કુદરતે તો નિર્માણ કર્યું નથી જ.

૨. વિવાદના બંધનમાં જંતરાઈ એટલા જ કારણથી સ્ત્રી પુરુષની વિષયમગ્ન સંતાપવાને બંધાયેલી છે એ રીતનો રિવાજ સર્વત્ર પડી ગયેલો છે, અને પરિણામે રાતદિવસ અમર્યાદિત વિષયભોગનું સાધન બની વિવાદિત સ્ત્રીઓમાની સંકડે ૯૦ ટકા જેટલી વેશ્યા જેવું યવન ગાળે છે. આવી રિયતિ ઉત્પન્ન થઈ છે તેનું કારણ એ છે કે આ વેશ્યાવટ્ સ્વાભાવિક અને યોગ્ય માનવામાં આવ્યું છે; કારણ વિવાદનો કાયદો તેમ મનાવે છે, અને પતિના પ્રેમને જળવવાને માટે પત્ની તેમ કરવાને બંધાયેલી છે એમ પણ મનાય છે.

આવા ચાર, નિરંકુશ વિષયભોગનાં અનેક બચંકર પરિણામ આવે છે:

૧. સ્ત્રીના જ્ઞાનતંતુઓ અતિશય નબળા પડી જાય છે, તેને અકાળે ઘડપણ આવે છે, શરીર રોગનું ધર બને છે, સ્વભાવ ચીડિયો અને ઉત્પાતિયો થઈ જાય છે, અને જે બાળકો થાય તેની પણ તે પૂરી કાળજી રાખી શકતી નથી.

૨. ગરીબવર્ગમાં એટલા બાળકો ઉત્પન્ન થાય છે કે તેમને પૂરું પોષણ આપવું અને માવજત કરવી અશક્ય થઈ પડે છે. આવાં બાળકોને રોગો થાય છે, અને માટાં થયે તેઓ ગુનેગારો નીવડે છે.

૩. ઉપલા વર્ગના લોકોમાં નિરંકુશ વિષયભોગને લીધે પ્રજોત્પત્તિ અટકાવવાનાં અને ગર્ભપાતનાં સાધનોનો ઉપયોગ થાય છે.

આ સાધનોનો ઉપયોગ બે આમર્શની સ્ત્રીઓને શીખવવામાં આવે, તે પ્રજા રોજિદ, અનીતિમાન અને બ્રહ્મ થશે અને આખરે તેનો વિનાશ થશે.

૪. અતિશય સંભોગને લીધે પુરુષનું પુરુષાતન નષ્ટ થાય છે, તે કામ કરીને પોતાનો નિર્વાહ કરવાને પણ અશક્ત થાય છે, અને અનેક રોગોને પરિણામે તે કબોતે મરણને શરણ થાય છે. અમરિદામાં આજે વિદ્યુરોના કરતાં ૨૦ લાખ વધારે વિધવાઓ છે. આ વિધવાઓની જૂજ જ લકાઈને પરિણામે થયેલી વિધવાઓ છે. વિવાહિત પુરુષોનો મોટો ભાગ ૫૦ વર્ષની ઉંમરે પહોંચ્યા પહેલાં જર્જરિત થઈ જાય છે.

૫. અતિશય સંભોગને પરિણામે પુરુષ અને સ્ત્રી બન્નેમાં એક પ્રકારની હતાશતા આવી જાય છે. દુનિયામાં આજે જે હારિદ્રય છે, સહેરોમાં જે ગોળા અને ગરીબ લગ્નાઓ છે, તે માણસને મજૂરી ન મળવાને લીધે નથી ઉત્પન્ન થયા, પણ તે આજની વૈવાહિક સ્થિતિને લીધે પોષાતા નિરંકુશ વિષયભોજનું પરિણામ છે.

૬. સગર્ભાવસ્થામાં સ્ત્રી વિષયભોજનું સાધન બને છે તેનાં પરિણામ પ્રજનના ભાવીની દૃષ્ટિએ અતિશય ભયંકર છે. સગર્ભાવસ્થામાં સંભોગ માણસને પશુ કરતાં હીન બનાવે છે. સગર્ભા માથે સાંઢને પોતાની પાસે કદી આવવા જ ન દેશે, અને છતાં સાંઢ તેના ઉપર અત્યાચાર કરી લે તો જે વાછડું થશે તે ત્રણ અથવા પાંચ પગાળું હશે, અથવા બે પૂંછાળું અથવા બે માથાળું હશે. માત્ર મનુષ્ય જ એમ માનતો લાગે છે કે પશુઓમાં આ પ્રકારના અત્યાચારનાં જે પરિણામો આવે છે તેવાં પરિણામ મનુષ્યને ભોગવવાં પડતાં નથી. આ માન્યતાની પાછળ પણ એક ભ્રમ રહેલો છે. તે ભ્રમ એ છે કે પુરુષનાથી લાંબો કાળ પોતાના વિષય શાંત કર્યા વિના રહી શકાતું નથી. આ ભ્રમની ઉત્પત્તિ પણ સ્પષ્ટ છે. હમેશાં પોતાની પથારીમાં વિકારોત્તેજક સંગી માન્ય હોય તો પુરુષનાથી શી રીતે વિષય શાંત કર્યા વિના રહી શકાય ?

પણ દાક્ષિણના અભિપ્રાય અને અવલોકનને પરિણામે જણાયું છે કે જન્મધાન પહેલાંની રિયલિટી અતિશય સંભોગ અનિષ્ટમૂલક છે તો સગર્ભાવસ્થામાં થતો સંભોગ તો નરકની ખાણ છે — એને પરિણામ બાળકોમાં ફક્ત ગાંડપણ સુધીની ખાડો આવવાનો સંભવ છે, અને સ્ત્રીને પોતાને પારાવાર દુઃખ થાય છે; કાશ્મી સગર્ભાવસ્થામાં કોઈ સ્ત્રી સંભોગ ઇચ્છતી નથી.

આ પછી લેખકે ચીન, હિંદુસ્તાન અને અમેરિકામાં એક જ ઘરમાં અને એક ઓરડામાં અનેક સ્ત્રીપુરુષો સુવાધી અનીતિ અને નિર્વાર્યતાના કેટલા સડો પેસી ગયા છે તેની વાત કરી છે, અને પછી આ ગિચ્છિતના નિવારણના ઉપાયો સૂચવ્યા છે.

આ ઉપાયોમાં કેટલાક તો વિવાહના કાયદામાં સુધારો કરવાના છે, પણ જે ઉપાયો માણસના પોતાના હાથમાં છે તે પણ લેખક સૂચવે છે. કાયદો તો જ્યારે સુધરવાનો હોય ત્યારે સુધરે, પણ માણસની પાસે અમુક સુધારો કરવાનો અખત્યાર તો છે જ:

૧. પ્રવ્રત્ત્યપત્તિના હેતુ સિવાય સ્ત્રીપુરુષે મળવું ન જ જોઈએ એ દૃઢરતી નિયમના જ્ઞાનનો ખૂબ પ્રચાર કરવો.

૨. સ્ત્રીની પ્રવ્રત્ત્યપત્તિની ઇચ્છા વિના પુરુષને તેનો પતિ હોવાને લીધે તેનો રપર્શ કરવાનો અધિકાર મળતો નથી એ સિદ્ધાન્તનો પ્રચાર કરવો.

૩. વિવાહસંબંધમાં જોડાયાથી સ્ત્રી એક જ ઓરડામાં અને એક જ પયારીમાં પતિ સાથે સૂવાને બંધાયેલી નથી એટલું જ નહિ પણ કેવળ પ્રવ્રત્ત્યપત્તિના હેતુ સિવાય અંચી રીતે સૂવું એ ગુનો છે એ જ્ઞાનનો પ્રચાર કરવો.

આટલા નિયમોનું પાલન થાય તો લેખક કહે છે કે જગતના અધ્યાં રોગોનો નાશ થશે — ગરીબાઈ જશે, રોગી ખોડામાંપણવાળાં બાળકો નહિ હશે, વિરોધો અને વિખવાદો ટળશે એટલે લડાઈઓ પણ અટકશે, અને સ્ત્રી અને પુરુષને જનકલ્યાણ માટે પુરુષાર્થ કરવાના માર્ગ મોકળા થશે.

એક બાઈના પ્રશ્ન

૨

ઉપલા પુસ્તકના લેખકે એ પુસ્તક પોતાના મિત્રોને મોકલ્યું હતું, તેમાંનાં એક બહેને તેમને એક પત્ર લખ્યો અને તે પત્રના ઉત્તરમાં પોતાના ચિત્તારો વધારે સ્ફૂટ કરનારું અને પોતે જાણાવેલો અભિપ્રાય અતોડ દલીલોથી વધારે મજબૂત રીતે રજૂ કરનારું ખીલું લઘુ પુસ્તક તેમણે પ્રસિદ્ધ કર્યું. એ પુસ્તક પ્રથમના કરતાં વધારે મનનીય અને વધારે મહત્વનું છે.

પેલાં બહેને લખેલા પત્રની મતલબ ટૂંકમાં આ પ્રમાણે હતી :
“તમારા પુસ્તકને માટે બહુ આભાર. અતિશય વિષયભોગ એ જ આપણા રોગોનું મુખ્ય કારણ છે એમ બતાવનારું તમારું પુસ્તક પહેલું જ કહેવાય. વિષયેચ્છા મહાપુરુષોમાં પણ હોય છે, કેટલાક મહાપુરુષો એથી મુક્ત છે, અને કેટલાક સામાન્ય માણસોમાં એ અતિશય પ્રબળ અંશે હોય છે. પણ એ વસ્તુની ખરી શારીરિક આવશ્યકતા કેટલી છે, કહેવાની માની લીધેલી આવશ્યકતા કેટલી છે, અને કેવળ માટેલી ટેવને લીધે કેટલી ઉત્પન્ન થઈ છે એ તપાસવું જરૂરનું છે. દાખલા તરીકે ત્રણ વર્ષ દરિયા ઉપર બેઠેલો શિકાર કરવા ગયેલા પુરુષના ઉપર, અથવા તે એવી જ ખીજ રીતે લાંબો સમય સુધી સ્ત્રીથી દૂર રહેનારા પુરુષ ઉપર શી શારીરિક અસર થાય છે એ આપણે જાણવું જરૂરનું છે. ખીજ એક વાત. અતિ વિષયભોગનું અનિદ્ર કમ્બલ છે, પણ ગર્ભાધાન અટકાવનારાં કૃત્રિમ સાધનોની પણ જરૂર નથી? ગર્ભપાત અથવા વિવાહબહાર થનારી પ્રજેત્પત્તિના કરતાં બહુતર નહિ કે કૃત્રિમ સાધનો વાપરી પ્રજેત્પત્તિ અટકાવવી? કુદરતના નિયમની વિરુદ્ધ રહેનારાં માણસો પ્રજેત્પત્તિ અટકાવવાને પરિણામે વંધ્ય થઈ અમર જ મરી જાય તેમાં સમાજને શી હાનિ છે? ત્રીજી એક વાત. ધારો કે આપણે સૌ સંયમી બની ગયાં તોપણ સામાન્ય રીતે દંપતીને ત્રણ સંતાનથી વધારે ન હોય તો જ સમાજનું પ્રમાણ જળવાય, અને એનો અર્થ એ કે દંપતીએ આખા જીવનમાં બહેલી

વખત જ વિષયભોગ કરવો, આટલો સંયમ શક્ય હોતો છે ખરો ? સરજી અને સરસ આદિગ્ય ભોગવનારા પુરુષાર્થી માણસો હાંખો કાળ સંયમ જાળવી શકે ખરો ? ”

જે કામના

આ પત્રના ઉત્તરમાં લખેલા પુરતકનો સાર નીચે આપીએ છીએ :

સામાન્ય રીતે પુરુષોમાં આહારની ઇચ્છા ઉપરાંત જે કામના રહેલી છે : એક કામના સુંદર સ્ત્રી સાથે વિષયભોગની, અને બીજી કામના પુરુષાર્થની ઐતલે કે ધર્મ, અર્થ અને મોક્ષની. બંનેનો પરસ્પર સંબંધ છે, બંને અન્યાન્ય ઉપર પરિભ્રમ કરનારી છે. ધણામાં આતિશય વિષયભોગ (લભ પહેલાં) ભોગવવાથી પુરુષાર્થની કામના મરી ગઈ હોય છે, ધણામાં વિવાદ પછીનાં થોડાં વર્ષમાં આતિશય વિષયભોગને લીધે તે મરી જાય છે અથવા મંદ પડી જાય છે. આદિગ્ય ભોગવનારા વીર્યવંત પુરુષોમાં વિષયેચ્છા સમાન હોય છે, પણ પુરુષાર્થની કામના પ્રબળ સ્વરૂપ લે તો ધણા કાળ સુધી વિષયેચ્છા મંદ પડી જાય છે. ખરી આવશ્યકતા કોઈ મહાધ્યેયની છે, જે ધ્યેયની પાછળ માણસ ચોતાની બધી શક્તિ ખર્ચી નાખવાનો સંકલ્પ કરે.

આમાં ધ્યેયો અનેક છે. એક સામાન્ય ધ્યેય તો ઉત્તમ પ્રભ ઉત્પન્ન કરવાનું છે. ચોતાની સ્ત્રીને સ્વાભાવિક સંતાનેચ્છા હોય તે ઇચ્છા તૃપ્ત કરી, સ્ત્રીને પ્રસન્ન રાખી, આદિગ્યવાળું બાળક ઉત્પન્ન કરવા, તે બાળકને પાળવાપોષવામાં, કેળવવામાં, તેને યોગ્ય નાગરિક બનાવવા પાછળ મંડવામાં વિષયેચ્છા લુપ્ત થવી જોઈએ. આ બધી પ્રવૃત્તિને ખાતર તેણે શરીર કસવું રહ્યું, શારીરિક શ્રમ પુષ્કળ કરવો રહ્યો. આ ઉપરાંત તેણે સ્ત્રીની સાથે એકશય્યામાં સૂવાનું તજવું રહ્યું. બીજું ધ્યેય કીર્તિનું — મનુષ્યોનું કલ્યાણ કરી અથવા કાંઈક બારે પરાક્રમ કરી નામના મેળવવી. આ નામના મેળવીને વિષયેચ્છા વધારે સારી રીતે ભોગવવાની તક મેળવવા પણ માણસ

ધરતી એ શક્ય છે, પણ પેલી ક્રાંતિની લાલસા મૂળ વાસનાને તત્કાળપૂરતી તો હોય છે.

પ્રજના આદર્શોની જનની જ સ્ત્રી છે, એ આદર્શો સ્ત્રીમાંથી પુરુષોમાં ભિન્ન છે, એ આદર્શોના પરિપાકને માટે પ્રેરણા પણ સ્ત્રીમાંથી જ મળે છે. એટલે હું તો કહીશ કે જે સમાજમાં સ્ત્રીનું મૂલ્ય વધારે—જે સમાજમાં સ્ત્રી ઉર્વશીની જેમ વિકસને વસા છે—તે સમાજ વધારે ઉત્કર્ષવાળો છે. જે દેશમાં સ્ત્રીનું મૂલ્ય અધ્ય છે—એટલે સ્ત્રી મેળવવામાં પુરુષને કશી મહેનત પડતી નથી—તે દેશમાં ઝરીબી અને ગંદકી વધારે હોય છે, ત્યારે ત્યાં સ્ત્રીનું મૂલ્ય મોટું છે ત્યાં પ્રજા સંપત્તિશાળી હોવાનો સંભવ છે.

બેલના શિકારે જનારા અને સ્ત્રીથી લાંબા વિયોગ ભોગવનારા ખલાસીઓની દરાનો પ્રશ્ન તમે પૂછ્યો છે. આ લોકોને અતિશય કામ કરવું પડે છે એટલે તેમના આરોગ્ય ઉપર તો વિષયેચ્છાની અનુભિની કશી અસર નથી થવાની. જો આ માણસોને કામ ન હોય ત્યારે તો તેમને વિષયવૃત્તિની અનેક કુટેવો પડે. આ માણસો શિકાર કરી આવીને વિષયભોગમાં અને રાસાબીમાં ચોતાની કમાણી ખરચી નાંખે છે, કારણ એ જ ધ્યેય લઈને તેઓ શિકારે ગયેલા હોય છે.

કૃત્રિમ સાધનો

કૃત્રિમ સાધનો વડે પ્રજોત્પત્તિ અટકાવવાનો પ્રશ્ન તમે કર્યો છે તે ગંભીર છે, એનો જરા વિરતારથી ઉત્તર આપવો પડશે. એ સાધનોથી હાનિ નથી થતી એવો પુરાવો તો નથી જ મળતો એમ હું મારી શોધો અને અવલોકનને પરિણામે આશ્ચર્યપૂર્વક કહી શકું. પણ અનુભવી ને જ્ઞાનવાન સ્ત્રીશિક્ષકો તો સ્પષ્ટ રીતે કહે છે કે એ સાધનોનું શરીર અને નીતિ ઉપર ધણું ખરાબ પરિણામ થાય છે. અને આ કથાકું છે. જુઓની, એકબે વાત ધ્યાનમાં લેવાજોવી છે. બાળકની ઇચ્છા ન હોય એટલે સંયમનું પ્રેરક બળ એકે રહેલું નથી. માણસ તે સ્ત્રીથી ધરાઈ જાય છે, તેની પુરુષાર્થની કામના મંદ પડી જાય છે. સ્ત્રી તેને બીજી સ્ત્રીઓ પાસે જતો અટકાવવાને

માટે પોતાનો જ ગુલામ બનાવવાને મથે છે, ધણે સમય ગર્ભધાન અટકાવવાને લીધે તેની પોતાની વિધિએ પ્રબળ બનતી જાય છે, પરિણામે થોડાં વર્ષમાં પુરુષ નિર્વિર્ય બને છે, અને કોઈ પણ રોગની સામે ટકર ઝીલવાની તેની શક્તિ ઘણી જાય છે. ધાણીવાર નિર્વિર્યતા અટકાવવાને માટે અનેક બાંધ સાધનોનો ઉપયોગ થાય છે, પરિણામે સ્ત્રીપુરુષને અકબીબને વિધે તિરસ્કાર હોય છે, અને છેવટે છટાછેડ થાય છે.

બાળકાર માણસો કહે છે કે સ્ત્રીઓને થતા કેન્સર જેવા રોગોનું મૂળ આ સાધનોના ઉપયોગમાં છે. સ્ત્રીઓના કામગીમાં કામગી મજબૂતનુંતુઓ ઉપર આ કૃત્રિમ સાધનોની અસર અતિશય ખરાબ થાય છે, અને તેમાંથી અનેક રોગો નીપજે છે.

ધણા અનુભવી દાક્તરોનું માનવું છે કે કેન્સર જેવા રોગો આ સાધનના ઉપયોગથી થાય છે, અને જાણીના બીજા રોગો આ સાધનોથી થતા અતિસંભાગમાંથી નીપજે છે.

ધણા પ્રતિષ્ઠિત દાક્તરોનો એવો પણ પુરાવો છે કે આ કૃત્રિમ સાધનોને પરિણામે ધણી સ્ત્રીઓ વધ્યા થાય છે, સ્ત્રીનું જીવન શુભ થઈ જાય છે, અને તેને સંસાર વિષય થઈ પડે છે.

જજ સિંડરોની જામણા

આપણા જજ સિંડરોએ આ કૃત્રિમ સાધનોની શોધને મોટું રૂપ આપી દીધું છે અને તેથી સત્યાનારા થયે છે તેનું તેમને જ્ઞાન નથી. જુઓને, પારિસમાં ગોણે લાખ તો રજિસ્ટર થયેલી વેશ્યાઓ છે, અને એથી અનેકગણી ન રજિસ્ટર થયેલી ખાનગી વેશ્યાઓ છે. કાન્સનાં બીજાં શહેરોમાં પણ આ સડાનો પાર નથી, જનનેન્દ્રિયના રોગોનો પાર નથી. હજારો સ્ત્રીઓ જે જ રોગોથી પીડાતી દાક્તરોનાં ઘર શોધે છે. કેટલાંય વર્ષો થયાં કાન્સમાં જન્મનું પ્રમાણ મરણના કરતાં વધુ ઓછું થયેલું છે. કાન્સના હોકાનું નામ જગતમાં નીતિની દૃષ્ટિએ અતિશય અજબામણું થઈ પડેલું છે, અને કાન્સની દીકરીઓ ગુલામીના વેપારમાં વધારેમાં વધારે ચડે છે. છેલ્લાં સો વર્ષમાં

ફ્રાન્સની આ દશા થઈ છે છતા જજ સિંડસેને પોતાના સાધનને નવી રોષ તરીકે વર્ણવતાં શરમ નથી આવતી.

મહાભયંકર વાત તો એ છે કે એકવાર આવાં કૃત્રિમ સાધનોનો પ્રચાર છરેચોક થવા લાગ્યો કે એ ભૂંડા જ્ઞાનને અટકાવવાનું એક સાધન નથી, એ પ્રચારને અટકાવવાની કોઈની સત્તા નથી રહેવાની. અને આવી બાળતા સૌથી પહેલી પ્રગતના યુવાનવર્ગને પહોંચે છે. ફ્રાન્સનાં નેશનલિસ્ટોમાં કૃમળી વયની કુંવારી અને પરંજુલી કમનસીબ સ્ત્રીઓનાં યૌવન અને નીતિનાં હાટ મંડાવેલાં છે.

જજ સિંડસે આપણા દેશના યુવાન ગુનગારીની કોર્ટના અનેક વર્ષ થયાં ન્યાયાધીશ રહ્યા છે. એ યુવાન ગુનગારીની જીબાનીમાંથી મળતા પુરાવાઓને એ ન્યાયાધીશે અવળો ઉપયોગ કર્યો છે; પોતાનાં પુસ્તકમાં અવળા સાધનોની ભક્ષામણ કરી આખી પ્રગતને અવળે પંથે દોરી છે.

પણ એમના જ પુસ્તકમાં એમણે આપેલા પુરાવાઓનું રાદર્ય એમને કેમ ન સૂઝ્યું હશે? વર્જનિયા એલિસ નામની એક સ્ત્રીનો કાગળ એ ન્યાયાધીશ સાહેબે પોતાના પુસ્તકમાં ઉતાર્યો છે. એ ખીચારી લખે છે કે હું ચાર કુરાળ દાકતરો પાસે જઈ આવી છું, મારો પતિ ખીજ બે દાકતરોની સલાહ લઈ આવ્યો છે; મારે દાકતરોએ કશું કે કૃત્રિમ ઉપાયો વાપરવાથી થોડો સમય આરામ ઉપર કરી અસર ભલે ન જણાય, પણ થોડા જ સમયમાં સ્ત્રીપુરુષ બંને હાથ ધસતાં થાય છે, અને એ અનિદ્રમાંથી એવાં દર્દ થાય છે કે જેને એપેન્ડિસાઇટિસ કહીને ઓપરેશન કરવામાં આવે છે, જ્યારે દર્દ બળતું જ હોય છે. શું આ દાકતરો ભૂંડા હશે? આમ કહેવામાં તો એમને કરો લાભ નથી. બિલટું કૃત્રિમ સાધનો વાપરે તો રોગો વધે અને તેમની રોજ વધારે ચાલે, પણ એ દાકતરો અનુભવી, પ્રતિષ્ઠિત અને લોકહિત જાણનારા હતા.

જજ સિંડસે અને તેમના અનુયાયીઓ હવે ઘાંકા અને ઘડકાં લઈને પેલાં કૃત્રિમ સાધનોના પ્રચારમાં પડ્યા છે. જો એ પ્રચાર

વધ્યે ભય તો દેશમાં હબરો જિટવેલો આ સાધનો લઈને ફરતા ફરશે અને પાશ્વર નુકસાન કરશે.

જજ સિંડસે પોતે પ્રજોત્પત્તિ અટકાવવાનું એક સાધનપ્રચારક મંડળ સ્થાપી બેઠા છે, અને તેને સતયુગનો ઉદય કરનારી એક સંસ્થા તરીકે વર્ણવે છે. સતયુગ તો નહિ પણ ભયંકર કળિયુગ એમાંથી નીપજશે એ વિષે કશી જ શંકા નથી. આમવર્તમાં એ સાધનોના પ્રચાર થયો તો માણસો વગરમોતે મરશે, રિખાઈ રિખાઈને મરશે, અને કદાચ એવી રીતે સત્યાનારા વળશે તો જ માવી પ્રજા એ સાધનોથી મરકાની જેમ ભાગતાં શીખશે.

જજ સિંડસેની દાનત હુજ નથી. એમને તો ખીચારને એમ છે કે દરેક કુટુંબમાં બાળકો વધી પડતાં અટકે અથવા સ્ત્રીને જોઈએ એટલાં જ બાળકો થાય, અને પુરુષ જોઈલાંને પોપી રાકે તેટલાં જ થાય. ખીજા એમનો ઉદ્દેશ એ છે કે સ્ત્રીઓમાં વિષયંચ્છાની જે કુદરતી ઇચ્છા છે તેને તૃપ્ત કરવાનું યોગ્ય સાધન આપવું — આ વસ્તુનું ભૂત એમની કોર્ટમાં આવતી નફ્ટ છોકરીઓએ એમના મનમાં ધાકયું છે. મારું તો એવું માનવું છે કે એમની કોર્ટમાં આવતી છોકરીઓના જેવા પુરાવા આપનારી છોકરીઓ અપવાદરૂપ જ હશે. ખીજા ધણી છોકરીઓને હું મજબૂત છું, તેઓ વિષયંચ્છાની વાત જજ સિંડસેની આગળ જીજાની આપનાર છોકરીઓની જેમ કવિત્વ અને તરવજ્ઞાનનો આપ ચડાવીને તો નથી જ કહી શકતી. ધણી ડાહી છોકરીઓ, ધણી માતાઓ જાણે છે કે આ ઇચ્છા એ કેવળ ભ્રમ છે. પણ જજ સિંડસેની આગળ આવી પાયાવિનાની કેટલીક છોકરીઓ કેટલાંય વર્ષ થયાં આવે છે એટલે એમના જેવા વિવાહિત, આદેશ વચના, વિદ્વાન પુરુષ પણ પાટેથી જિતરી ગયા અને ન ઇચ્છેલાં બાળકો અટકાવવાના સાધનોનું પુસ્તક એમણે લખી કાઢ્યું. નહિ તો એવો તો કોણ હશે કે જે આટલા જ્ઞાન છતાં ભીંત ભૂલી કોલેજનાં છોકરાછોકરીઓને સુખે સહચારસુખ લોગવવાનું કહે અને તે બહુ કાયદો કરાવવાની ચળવળ કરે? જો એમનું જ્ઞાન ઠેકાણે

હોત તો એમને ખબર પડત કે કેટલાયે સુંદર, તેજસ્વી યુવાનો આ પાપમાંથી આપઘાત કરતાં રીપે છે, કારણ તેમનો પુરુષાર્થ ધોવાઈ નય છે, અને સાથે જીવનેચ્છા પણ ધોવાઈ નય છે. જજ સિંડરોને આ વાતની ખબર ન હોત તો માનસરોગચિકિત્સકો તેમને ખબર આપત કે યુવાનીમાં વિષયેન્દ્રિયને બહેકવવાથી યુવાનો દારૂડિયા, ચોરલૂંટારા અને લકડા બને છે. જજ સિંડરોની બુદ્ધિ બહેર નહિ મારી ગઈ હોય તો તે લખે ખરા કે સ્ત્રીનો પુરુષની વિષયેચ્છા તૃપ્ત કરવાનો અને તેની વેશ્યા બનવાનો ધર્મ છે ?

એક જ ઉપાય

આ હેયાકૂટઓને કોણ સમજાવે કે પ્રાણમાં જન્મમરણ બહુ વધી જતાં અટકાવવાનો એક જ ઉપાય વિષયભોગમાંથી નિવૃત્તિ છે ? એ લોકોની આંખ કેમ નથી ભેઈ શકતી કે પશુઓમાં એ જ ઉપાય અમોઘ છે ? એ લોકો કેમ ન સમજે કે આ દૃગ્ગિમ સાધનોથી સ્ત્રીઓ વેશ્યાઓ અને અવળચડીઓ બને છે, અને પુરુષો નપુંસક હીજડાઓ બને છે ?

આરોગ્યને માટે વિષયભોગ આવશ્યક છે એ જાણવાની દરેક દાક્તર અને અનુભવી સલાહકારની ફરજ છે. હું મારા અનુભવ અને અનેક દાક્તરોના સમાગમને પરિણામે કહું છું કે ધણાં વર્ષો સુધી વિષયભોગ ન કરવાથી કરી હાનિ નથી થતી પણ પારાવાર લાભ થાય છે. કેટલાક યુવાનોમાં બેછળતો ઉત્સાહ અને તરવરતાં તેજ ભેઈએ છીએ તે તેમના વિષયભોગનું નહિ પણ સંયમનું પરિણામ છે. દરેક પુરુષાર્થી માણસ જાણેઅજાણે આ સૂત્રનું પાલન કરે છે : વિષયની કામના તૃપ્ત કરવામાં વધરાતી શક્તિ પુરુષાર્થસિદ્ધિમાં સહેજે વાળી શકાય; જેટલો શક્તિનો સંચય તેટલી વધારે સિદ્ધિ.

માણસો સેમઓ યથા ક્રમિયાની શોધમાં ફરે છે. આ સૂત્રમાં જેવો ક્રમિયો લયો છે તેવો બીજો ક્યાં મળશે ?

શ્રીકૃષ્ણ કર્તવ્ય

શ્રીકૃષ્ણે પણ જન્મ થયું હતું છે, સાવધાન થયું હતું છે. પોતે પુરુષના વિષયનું સાધન નથી એવો દૃઢ નિશ્ચય કરવો જોઈએ, અને એવા સાધન તરીકે વપરાવાનો સખન વિરોધ કરવો જોઈએ. પુરુષ ક્રમાર્ધને તેમને ખવરાવે તેટલા માટે આટલો કૃપાત શો ? તે ધર ચલાવે, બાળકો પાળે, બાળકોને કેળવે, ઘરમાં પ્રસન્નતા ભરી મૂકે, ઘરમાં પતિ અને બાળકોને ચેતનવંતા કરી મૂકે, અને પોતાનાં જાતનાં પુત્રો અને પુત્રીઓને સીધું માર્ગ રાખે, આથી વિશેષ શ્રીનું કર્તવ્ય શું હોઈ શકે ? અને આ કર્તવ્યને માટે તો શ્રીને ઇનામો આપવાં જોઈએ, શ્રીને માટે ખાસ સગવડો કરી આપવી જોઈએ.

શ્રીકૃષ્ણવિષ્ણુ જ્ઞેન

જેમ પુરુષ વિષયગ્રામે પુરુષાર્થોમાં પલટાવી શકે છે તેમ શ્રી પણ કરી શકે છે. મહાઆદરો લઈને પોતાનું લીલનધન, પોતાનું સૌંદર્ય અને પોતાનું બધું આકર્ષણ લઈને તે ભારેમાં ભારે પુરુષાર્થ સાધી શકે છે. મોટામાં મોટો આદરો ઇતિહાસમાં ગાંધારી (નંતન ઓફ આર્ક)નો છે. એનામા એનું નિષ્કલંક કૌમાર્ય, એનું પારદર્શક પ્રભાવર્ય સિવાય બીજું કંઈ બળ હતું ? ક્રાન્સમાં ૧૫મા સદીમાં કેવી ભયંકર સ્થિતિ પ્રવર્તતી હતી ! હારિદ્ર્ય, દુ:ખ અને દુહતા જ્યાંત્યાં હતા. ક્રેન્ય લોકો અંગ્રેજ લોકોથી વર્ષોનાં વર્ષો થયાં હારતું ન આવતું હતું. સિપાહીઓ નિઃસત્ત્વ, નિર્વાઈ હતા, ક્રાન્સમાં ડગલો મડદાં પડ્યાંપડ્યાં સડતાં હતાં, રાજ બાગી છૂટ્યો હતો, શ્રીકૃષ્ણમાં શિયળ જેવી વસ્તુ રહી નહોતી. એવે ટાંચુ ગાંધારી નામની અભણ પણ મહાશૂરવીર અને બુદ્ધિમાન કુમારિકા આગળ આવી. લોકો માને નહિ કે એ પવિત્ર હશે; ક્રાન્સની બીજી હજારો કન્યાઓ જેવી એ હશે એમ તે ખાતરા હતા. સોળ વર્ષની છોકરી તે અખંડ કૌમાર્યવતી હોય ?

એનું કૌમાર્ય તપાસવાને માટે એક કમિશન નિમાયું; તેનો દાવો સિદ્ધ થયો. ડાહ્યા માણસોએ તેને ચાંદીનું બખ્તર પહેરાવ્યું

અને લશ્કરને મોખરે મૂકી, અને તેણે જાણે વીજળી પૂરી હોય તેમ મરવા વાંકે છવતું લશ્કર મથલિયું થઈને ફૂંચ્યું. એના બ્રહ્મચર્યનો લોકોના ઉપર અજબ પ્રભાવ પડ્યો, બાલકાઓમાં પુરુષાતન આગ્યું, અને ફેટલાંય વર્ષો થયાં ચાલતી લડત અણેલા દિવસોમાં પૂરી થઈ અને અંધેલોનો ક્રાન્તિમાંથી પગ નીકળ્યો ! ઇતિહાસમાં એનો જોડો નથી. પણ આજે જે ધો ચાલી રહ્યો છે તેમ શ્રી વિષ્ણુનું જ બાજન બને, પુરુષો તેને બ્રહ્મ જ કરતા રહે, પ્રજેતપતિ અટકાવનારાં કૃત્રિમ સાધનો સાર્વત્રિક બને, તો જે સત્યાનારા વળશે તે સત્યાનાશને ફેડવાને માટે પાછી કોઈ બ્રહ્મચારિણી તપસ્વિની અંદાર્કની જ જરૂર પડશે, અને તે પંદરમા સૈકાની વીરાંતનાનાં જોડાની થશે.

અને બધી જ શ્રીઓ અંદાર્ક બલે ન થાય, બલે તેઓ પવિત્ર વિવાહસંબંધમાં જોડાય. પણ એ સંબંધમાં જોડાઈને પણ તે પોતાના સંબંધની પવિત્રતા કાયમ રાખે, તેને વેરયાવદું ન બનાવે, માતાના ધર્મ સમજે, પુરુષોના પુરુષાર્થને પ્રેરનારી શક્તિ બને.

ઉપસંહાર

આ સુંદર પુસ્તકનો સાર છે—પહેલા પુસ્તકનો સાર લગભગ સંખ્દરાઃ બાપાન્તર હવું. આ સાર બાપાન્તર નથી પણ લેખકના બાવનું હોલન છે. આખા પુસ્તકમાં કહેલી વસ્તુ જાણે આખા મહામંત્રમાં આવી જાય છે—મરણં વિન્નુપાતેવ જીવનં વિન્નુધારણાત્ । અને અંદાર્કના જ્વલંત દહાન્ત જેવાં દહાન્ત આપણે ત્યાં વેધબંધને અખંડ બ્રહ્મચર્યે શોભાવનારાં મીરાંબાઈ, અંતીની રાણી લક્ષ્મીબાઈ અને અહલ્યાબાઈ હોલકરમાં, અને આખા છવનના કોમાર્ય—બ્રહ્મચર્યથી શોભાવનારાં દક્ષિણ દિગ્દનાં સાધ્વીઓ અન્ને અને આંડાલમાં મળી આવે છે.

('નવછવન'માં શ્રી. મદાદેવ દેસાઈએ મિ. યસ્ટેનનાં પુસ્તકોનો આપેલો સાર)

